

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Luka Maselj

Nacionalizem, šport ter začetek vojne v Jugoslaviji: medijski vidik
Magistrsko delo

Ljubljana, 2014

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Luka Maselj

Mentor: red. prof. dr. Mitja Velikonja

Nacionalizem, šport ter začetek vojne v Jugoslaviji: medijski vidik
Magistrsko delo

Ljubljana, 2014

*Življenje je pot, po kateri je najlepše stopati v družbi izjemnih ljudi.
Najlepša hvala.*

Nacionalizem, šport ter začetek vojne v Jugoslaviji: medijski vidik

Šport je pomembna družbena in kulturna praksa, pa vendarle je bil le redko deležen primerne sistematične znanstvene analize. Tema moje magistrske naloge je posvečena raziskovanju tega, kakšen vpliv na začetek vojne v Jugoslaviji – poudarek je na vzponu hrvaškega nacionalizma ter ključnem letu 1990 – je imel šport, še posebej nogomet, in kaj so imeli s tem opraviti mediji. Zanimalo me je, kateri so bili ključni dogodki in kdo so bili ključni akterji ter ali so politične elite izkoristile šport ter s tem tudi športnike in njihove navijače za doseganje višjih ciljev. Analiza dostopnega gradiva, ki poleg znanstvene, strokovne in poljudne literature vključuje tudi moje raziskovanje arhiva hrvaških medijev ter intervjuje z neposrednimi udeleženci treh prelomnih dogodkov, je pokazala, da je bilo temu brez dvoma tako. Čeprav nekaterih stvari nikdar ne bo mogoče nedvoumno dokazati, vsi indici kažejo na to, da so bili posamezni dogodki del »vnaprej napisanega scenarija« ter da je šport zaradi svoje čustvene moči na eni strani združevanja (v tem primeru pripadnikov istega naroda), na drugi pa razdvajanja in razlikovanja, politiki priročno služil kot inštrument za utrjevanje svoje moči ter doseg svojih ciljev. Pomembno vlogo pri tem so odigrali tudi množični mediji, ki jih je bilo takrat manj, so bili pa zato toliko bolj pomembni ter lažje obvladljivi.

Ključne besede: nacionalizem, šport, Hrvaška, Jugoslavija, navijači, vojna

Nationalism, Sport and the Outbreak of War in Yugoslavia: The Media Perspective

Sport is an important social and cultural aspect, but one that has seldom been given adequate attention when it comes to systematic scientific analysis. My master's thesis explores the influence sport, especially football, had on the outbreak of war and the role the media played in it. The focus is on the rise of Croatian nationalism and the crucial year 1990. I tried to identify the key events, the main historical agents and explored whether the political elites had used sport, and along with it the athletes and their fans, to reach higher goals. My analysis of the available material, which included not only scientific, technical and non-technical literature research, but also my own research of Croatian print media archives and interviews with three witnesses to the key events, clearly shows that was the case. Although certain aspects will never be possible to officially confirm, there are strong indications that individual events were part of a »afore-written screenplay« and that sport, because of its emotional power to, on the one hand, connect (in this case the members of the same nation), and on the other hand to divide and distinguish, was used by the political elites as an instrument to gain power and reach their goals. Mass media played an important role in the process, especially because there were only a few influential media houses at that time and were thus so much more important and easier to control.

Key words: nationalism, sport, Croatia, Yugoslavia, fans, war

KAZALO

1 UVOD	7
1. 1 Opredelitev problema.....	8
1. 2 Obrazložitev raziskovalne relevantnosti predlagane teme.....	10
1. 3 Raziskovalno vprašanje in teze	11
1. 4 Uporabljena metodologija.....	11
2 NACIONALIZEM	13
2. 1 Temeljni pojmi in teoretski pogledi na nacionalizem.....	13
3 ŠPORT	17
3. 1 Temeljni pojmi in teoretski pogledi	17
3. 2 Šport in vloga medijev	20
4 RAZPAD JUGOSLAVIJE.....	23
4. 1 Kratek oris zgodovinskega stanja	23
4. 2 Vzpon hrvaškega nacionalizma	24
5 NACIONALIZEM IN ŠPORT TER ZAČETEK VOJNE V JUGOSLAVIJI	29
5. 1 Kratek oris zgodovinskega stanja	29
5. 2 Vloga športa pri razpadu Jugoslavije.....	30
5. 3 Navijaštvo in organizirane navijaške skupine v Jugoslaviji	31
5. 4 Vloga medijev	34
5. 5 Pregled ključnih dogodkov in akterjev	35
5. 5. 1 Neodigrana tekma Dinamo – Crvena zvezda.....	35
5. 5. 2 Košarkarsko svetovno prvenstvo 1990, hrvaška zastava in Vlade Divac.....	37
5. 5. 3 Franjo Tuđman in tekma Hrvaška – ZDA	38
5. 5. 4 Željko Ražnatović – Arkan in Delije oz. Tigri	39
6 ANALIZA MEDIJSKIH VSEBIN	41
6. 1 Predstavitev rezultatov	41
6. 1. 1 Tekma Dinamo Zagreb – Crvena zvezda in neredi okrog nje	41
6. 1. 2 Finale SP v košarki in odvzeta hrvaška zastava.....	44
6. 1. 3 Prijateljska nogometna tekma Hrvaška – ZDA	46

6. 2 Interpretacija	48
7 ANALIZA POLSTRUKTURIRANIH INTERVJUJEV	53
7. 1 Predstavitev rezultatov	53
7. 1. 1 Tekma Dinamo Zagreb – Crvena zvezda in neredi okrog nje	53
7. 1. 2 Finale SP v košarki in odvzeta hrvaška zastava.....	55
7. 1. 3 Prijateljska nogometna tekma Hrvaška – ZDA	57
7. 2 Interpretacija	60
8 SKUPNA INTERPRETACIJA EMPIRIČNEGA DELA.....	65
9 SKLEP	67
10 LITERATURA	73
PRILOGA: MEDIJSKI ZAPISI IZ HRVAŠKEGA TISKA	81

1 UVOD

Šport je ena od najbolj zdravih in hvalevrednih aktivnosti, s katerimi se človek lahko ukvarja. Ne le, da krepi telo, bistri tudi duha. Tudi navijanje za svoje najljubše športnike ter poročanje o njih v množičnih medijih je na osnovni ravni prijetno početje; sploh, če so rezultati dobri. A šport ni le gibanje posameznika ali več posameznikov, združenih v ekipo.

Tema mojega magistrskega dela je posvečena raziskovanju tega, kakšen vpliv na začetek krvave vojne, ki je v začetku 90. letih 20. stoletja zajela nekdanjo Jugoslavijo, je imel šport, pri čemer bo šlo za šport v širšem pomenu besede: za družbeno aktivnost, ki ne vključuje le dogajanja na igriščih, ampak tudi izven njih. Kakšna je bila vloga športa pri razpadu Jugoslavije, vzponu in razraščanju hrvaškega nacionalizma ter hkrati, kolikšen vpliv so imeli zaradi tona svojega poročanja množični (tiskani) mediji? Zaradi lažje zamejitve teme sem se osredotočil predvsem na Hrvaško ter tri ključne dogodke v prelomnem letu 1990.

Jugoslavija je praktično ves čas svojega obstoja veljala za športno velesilo. Uspehi športnikov, tako posameznikov, predvsem pa ekip, so bili uspehi vseh Jugoslovanov, vedno znova jih je za svoje potrebe znala izkoristiti tudi politika. Ko je po smrti Josipa Broza – Tita federacija začela počasi razpadati, so športna prizorišča postala prvi javni kraji, na katerih se je začel kazati nacionalizem. Največkrat se je to dogajalo na nogometnih tekmah, kjer so bile glas nacionalizma organizirane navijaške skupine; so se pa trenja znala dogoditi tudi na drugih športnih prizoriščih. Je nogomet (torej šport) res lahko tudi metafora družbe ter ali je politika res »nič drugega kot nadaljevanje nogometa (športa), le z drugimi sredstvi«, kot se je zapisalo enemu od analiziranih avtorjev?

Nadalje me zanima, kateri so bili ključni akterji in dogodki? Kaj in kdo je vplival na njih? Kakšna je bila povezava med športom in politiko (politiki) ter kje in kakšna je bila tukaj vloga organiziranih navijaških skupin in medijev? Čeprav je bilo že ob začetnem pregledu temeljne literature jasno, da povezave politike in športa ter njihov vpliv na splošno javnost (preko takih in drugačnih medijev) brez dvoma obstajajo že

od antičnih časov, se je kasneje izkazalo tudi, da je tema, ki jo izpostavljam sam, zaenkrat dokaj slabo analizirana in raziskana. Poleg tega so se je doslej lotevali predvsem »domači« (hrvaški ali srbski) raziskovalci, medtem ko je »zunanjih« pogledov bore malo, zato je bil izziv še toliko večji.

1. 1 Opredelitev problema

O športu kot družbenemu pojavu dolgo časa ni bilo zapisanega nič konkretnega. Kot je omenil Hyland (1990, xvi), so ga filozofi, kakršni so bili Platon, Aristotel ali Nietzsche, sicer pogosto omenjali, toda ponavadi le kot primer, ki je ponazarjal širšo sliko ali metaforo. A čeravno se nekateri družboslovci še vedno nagibajo k temu, da je šport trivialen družben pojav, so številni opazni teoretiki (npr. Veblen, Adorno, Elias, Horkheimer – glej Coakley in Dunning, 2000: xxi–xxii) že v prvi polovici 20. stoletja ugotavljali in ugotovili, da temu ni tako. Šport je namreč opazna ter pomembna družbena in kulturna praksa; igra pomembno vlogo v kulturnem življenju velike večine družb (Hyland 1990, 1). Ali kot navaja Šaver (2009, 25): »Šport je že v svojih modernih zametkih predstavljal svojstven mikrokozmos širšega družbenega okolja, saj po eni plati zelo plastično odraža kolektivne procese oziroma ideologije v družbenem in kulturnem okolju, po drugi strani pa stratifikacijske mehanizme znotraj takšnih skupinskih dinamik.« Tudi npr. Plešec in Doupona Topič (2002) ter Stankovič (2004), so mnenja, da je šport med temeljnimi družbenimi institucijami v sodobnem času ena najbolj prezentnih in daleč od trivialnosti. To naj bi bilo še posebej opazno pri povezavi s političnimi ideologijami in procesi, kakršen je nacionalizem.

Kljub vsemu je bil šport resnično sistematične znanstvene analize in organiziranega povezovanja deležen šele po letu 1970, ko se je v mednarodnem akademskem prostoru dokončno zakoreninil kot legitimno področje družboslovnega in humanističnega raziskovanja (Šaver 2009, 14). Na področju sociologije športa je recimo znana Coakleyjeva in Dunningenova (2000) klasifikacija, ki obsega sedem teoretičnih paradigem, osvetljuje njihove pristope k raziskovanju športa v družbenem in kulturnem kontekstu ter najbolj pogoste kritične pomisleke.

Šport je zapleten pojav, ki ga težko pojasnimo v samo eni dimenziji. Kot navajata recimo Šaver (2009, prav tam) ali Hyland (1990, 3), se namreč prepleta z ostalimi

družbenimi pojavi: od kulture do religije, od gospodarstva do politike, od izobraževanja do konstituiranja nacionalnih mitologij, od medijev do popularne ikonografije, od medicine do arhitekture, od urbanizma do antropologije, od množične kulture do kulture telesa. »Šport je refleksija vrednot, ki jih goji določena družba,« je prepričan Hyland (prav tam).

Med športi še posebej izstopa nogomet. Kot piše Giulianotti (1994), se je družbena moč nogometa, čeprav je bil že prej vodilni moštveni šport, zares začela izražati šele v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja: s pojavom huliganizma. Kombinacija nogometnih huliganov in politike je lahko zelo nevarna, ali kot je ugotovil nekdanji urednik britanskega časnika *The Guardian* Peter Preston (v Boyle in Haynes 2000, 143): »Nogomet in surov nacionalizem nista daljna bratranca. Sta brata, ki nosita ista majico.« O tem, da je šport področje, ki je zelo pogosto uporabljeno za doseganje ideoloških ciljev posamezne družbe in (ali) oblasti, je prepričana tudi Simona Kustec Lipicer (2009, 252). Zanimivi trditvi je postavil Gualtieri Harrison (v Vrcan 2003, 85), in sicer, da se »nogomet lahko vidi tudi kot metaforo družbe, hkrati pa se tudi družbo kdaj pa kdaj lahko vidi kot metaforo nogometa« ter da »politika ni nič drugega kot nadaljevanje nogometa, le z drugimi sredstvi«.

V magistrski nalogi raziskujem in analiziram ozadje začetka vojne, ki je prinesla razpad Jugoslavije, s posebnim poudarkom na dogajanju na Hrvaškem in letu 1990, pri čemer sem v ospredje postavil dogodke, ki so tako ali drugače povezani s športom, še posebej nogometom. Po besedah Vrcana ni šlo le za navijaško nasilje, ampak novo realnost – družbeno krizo, ki je »kulminirala v dolgotrajnih oboroženih spopadih in umazani vojni« (2003, 80). Ali kot je zapisal srbski antropolog Ivan Čolović (2011, 109): »Zgodovina razpada Jugoslavije, v besu sovraštva in vojne, v slavljenju bogov etničnega nacionalizma in predmodernega militarizma, se lahko opiše tudi kot zgodba o evoluciji navijaškega nasilja v jugoslovanskem športu, posebej med nogometnimi navijači – huligani. To nasilje, in z njim medetnično nasilje ter 'velikonacionalne ideje', se je kasneje preneslo z igrišč na bojna polja.«

»Jugoslavija,« kot navajata Silber in Little (1996, 25–27), »ni umrla naravne smrti.« Avtorja nadalje navajata, da so vsi vodilni politiki vedeli, da je vojna pred vrati, vsaj dva od njih – Slobodan Milošević in Franjo Tuđman – pa sta se nanjo tudi temeljito

pripravljala. Prvi hrvaški predsednik Tuđman je bil v tem času tudi predsednik nogometnega kluba Dinamo oz. Croatie, kakor ga je pre- oziroma poimenoval (Vrcan 2003). Navijači tega kluba (zloglasni Bad Blue Boys) so bili med prvimi na bojnih črtah, hkrati pa so se politično udeleževali tudi na tribunah. O tem, da je politika vplivala na šport, med drugim recimo piše Lalić (1993, 202), ki opisuje politično motivirano vedenje navijačev splitskega Hajduka ter izpostavlja politično moč Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) in njenega vodje Tuđmana.

1. 2 Obrazložitev raziskovalne relevantnosti predlagane teme

Po zatrtju »Masovnog pokreta«, hrvaškega gibanja za večjo avtonomijo Socialistične republike Hrvaške znotraj Jugoslavije v začetku 70. let 20. stoletja, je bila Hrvaška vrsto let znana kot »tiha republika« (Silber in Little 1996, 82). Hrvaški nacionalizem je vnovič udaril na površje šele tik pred razpadom Jugoslavije; srbski je začel tleti in prevzemati glavno besedo v zveznem glavnem mestu Beogradu že par let pred tem. Številni avtorji (npr. Silber in Little 1996, Pirjevec 1995) športne dogodke iz tistega obdobja sicer bežno omenjajo, a jim ne dajejo večjega pomena. O temi je recimo pisal hrvaški sociolog Srđan Vrcan, sicer pa velja za slabše raziskano.

Zanima me, kaj je pripeljalo do ponovnega vzpona hrvaškega nacionalizma in kakšno povezavo (če kakšno) je imel pri tem šport, še posebej nogomet. Kot je ugotovljeno že v uvodu, je temo težko zamejiti zgolj na eno raziskovalno področje, saj se znotraj športa oz. športnih študij prepleta nešteto drugih. Osrednje mesto bo imel politološki pristop: z željo po boljšem vpogledu v dogajanje v obdobju, ki je zaznamovalo življenja na sto tisoč ljudi, bom raziskoval, kakšen je bil vpliv športa oz. nogometa na politiko (in obratno) na Hrvaškem v tistih letih. So bili hrvaški nogometni navijači (huligani) zgolj orožje v rokah politike? So bili dogodki na tribunah športnih prizorišč katalizator za kasnejšo vojno na Hrvaškem?

Raziskujem športno ozadje spora, ki se je končal z vojno, in vzroke zanj, s poudarkom na hrvaški strani. Zanimalo me bo, kaj je bilo tisto, kar je pripravilo hrvaške nogometne navijače, da so odstopili od »klasične« metode vedenja nogometnih huliganov (Lowles 2005), katerih primarni cilj ni težje poškodovati ali celo ubiti nasprotnika, ampak ga predvsem ponižati? So bili hrvaški nacionalistični politiki tisti,

ki so uspeli s svojo retoriko – kakšno? – mobilizirati navijače za uresničevanje svojih ciljev?

1. 3 Raziskovalno vprašanje in teze

Moje glavno raziskovalno vprašanje se bo glasilo:

Kakšna je bila vloga športa, predvsem nogometa, pri vzponu novega hrvaškega nacionalizma na koncu osemdesetih oz. na začetku devetdesetih?

Pri tem bi postavil naslednji tezi:

T1: Nove hrvaške nacionalistične elite so v tistem času uporabljale šport (nogomet) pri uresničevanju svojih ciljev.

T2: Hrvaški mediji so s svojim nacionalističnim poročanjem vplivali na vedenje domačih nogometnih navijačev.

1. 4 Uporabljen metodologija

Moje magistrsko delo bo vključevalo predvsem elemente kvalitativne raziskovalne strategije (Ragin 2007). Pri uvodnem delu, ki vključuje ključne definicije in teorije (Anderson 2006, Hobsbawm 2008), relevantne za magistrsko delo, bom uporabil metodo deskripcije in primerjanja primarnih in sekundarnih virov. V nadaljevanju bomo za analizo primarnih in sekundarnih virov literature – knjige, članki ter drugi relevantni dokumenti – uporabili interpretativne metode. Pri analizi medijskih (pisanih ali vizualnih) vsebin bom uporabil semiološko analizo (Chandler 2007). Da je šport in njegovo vlogo v sodobni družbi najlažje analizirati ravno v medijskem diskurzu, ki nas v sodobnem svetu obkroža z vseh strani, ugotavlja tudi Birell in McDonald (2000).

V empiričnem delu bom analiziral poročanje glavnih hrvaških tiskanih medijev v času ključnih s športom in nacionalizmom povezanih dogodkov v obravnavanem obdobju. Iz analiziranih tekstov bom poskušal razbrati razpoloženje v družbi ter razmisliti o vlogi množičnih medijev za kasnejše dogodke. Nadalje bom ob analizi medijev

predstavil in analiziral odgovore, ki jih bom dobil s polstrukturiranimi poglobljenimi intervjuji, ki jih bom s sogovorniki pripravil na podlagi raziskovanj v okviru te magistrske naloge. Intervjuval bom tri Slovence, ki so bili priča trem zgodovinskim dogodkom: takratnega delegata Nogometne zveze Jugoslavije Rudija Zavrle, ki je bil v nadzorni funkciji tudi na tekmi Dinamo – Crvena zvezda, Jureta Zdovca, ki je bil z Jugoslavijo leta 1990 svetovni prvak v košarki in je bil na igrišču v Argentini, ko je nanj vtekel tudi hrvaški navijač z nacionalistično zastavo, ter nogometaša Gregorja Židana, ki je leta 1990 iz ljubljanske Olimpije prestopil v zagrebški Dinamo in je po spletu okoliščin zaigral na prijateljski tekmi Hrvaška – ZDA, ki je bila odigrana v čast povratku spomenika bana Josipa Jelačića na osrednji zagrebški (hrvaški) trg, kar je bilo pospremljeno z nacionalistično evforijo. Polstrukturiran poglobljeni intervju se mi je zdel najbolj primeren, saj gre v bistvu za obliko sproščenega dvogovora o vnaprej določenih temah. Pogovor je dovolj odprt, da intervjuvani lahko izraža svoja osebna mnenja in videnja, hkrati pa lahko raziskovalec iz njegovih odgovorov pridobiva informacije, vzroke za določene pojave in dejanja in hkrati lahko tudi identificira specifična čustva (Philo 2006, 188). Zanimalo me bo, kako so nacionalizem v športu doživljali športniki oz. športni delavci, ki so se nehote znašli v zgodovinsko kočljivih položajih, in kako na te dogodke gledajo danes.

2 NACIONALIZEM

2. 1 Temeljni pojmi in teoretski pogledi na nacionalizem

Kot poudarja Hobsbawm (1995, 3), narodi, kakršne poznamo zdaj, niso, kot trdijo nekateri, »stari toliko kot zgodovina«. »Moderni pomen besede ni nastal prej kot v 18. stoletju,« je prepričan (prav tam). Kot je zapisal Velikonja (2002, 283), se je v dobrih dveh stoletjih teoretskega ukvarjanja s tem pojmom in pojavom oblikovalo več različnih, medsebojno konkurenčnih pogledov nanj. Na podlagi študije različnih avtorjev izpostavlja tri:

- a) Za zagovornike primordialistične (oz. genealoške) teorije je narod fenomen, ki izhaja iz daljne zgodovine, pri čemer je izpostavljena njegova »naravnost«, jezikovna, kulturna, verska ipd. Staroveškost; občutek sorodnosti, »družinskosti«, »plemenskosti«. Šlo naj bi za narodnoromantični diskurz o skupnih koreninah, »naših« davnih ognjiških, čisti krvi, bratih in sestrah ... Teorija spada med esencialistične.
- b) Druga teorija spada med konstruktivistične. Narod naj bi bil umetno ustvarjen, povečini novoveški konstrukt in posledica nacionalizma. Kot poudarjata Hobsbawm (1995) in Anderson (1997), naj bi bil kot tak pojmovan instrumentalno; kot posledica kapitalistične in državno-birokratske centralistične prisile, industrializacije, uvajanja enotnega šolskega sistema, širitve tiska in sekularizacije.
- c) Tretja teorija je etnična teorija. Njeni zagovorniki (npr. Hutchinson 1994, Hastings 1997) so z njeno pomočjo našli kompromis med zgoraj naštetimi, po besedah Velikonje (2002, 284), »navidez popolnoma izključujočimi pogledi«. Zanje predmoderna etnična¹ preteklost nekega kasneje oblikovanega naroda ni tabula rasa, priznavajo pa tudi njeno usodno, radikalno modernistično »nacionalizacijo«. Pristajajo tako na etnični determinizem kot na novoveški voluntarizem pri oblikovanju naroda.

¹ Etnija: bodisi središčna ali periferna, bodisi lateralna (aristokratska) ali vertikalna (ljudska) je potencialna predstopnja naroda, skupina ljudi, ki jo sicer povezuje skupna kultura in jezik (lahko tudi religija) ter različnost od drugih etničnih skupin, nima pa še (politične) zavesti o sebi (npr. Smith 1996, 58– 62, Hastings 1997, 3, Hutchinson 1994, 8).

Velikonja (2002, 284) nadalje piše o tem, da gre pri pojmovanju naroda torej upoštevati oboje: »... je zgodovinska realnost in obenem ideološki konstrukt, kontinuiteta z etnično preteklostjo in obenem modernistična inovacija, dejstvo in najstvo.« Ali kot je zapisal Anderson (1998, 11): »Narod, nacionalnost, nacionalizem – za vse te pojme se je pokazalo, da jih je notorično težko že definirati, kaj šele analizirati.«

Po Hutchinsonu (1994, 1) je narod danes prevladujoča oblika politične organizacije skoraj po vsem svetu, Baker (2000, 193) pa pravi, da nacionalnost uvrščamo med najbolj trpežna »vozlišča« identitete v zahodnih družbah. »Narod ustvarja občutek skupnosti, povezanosti v moderni – urbanizirani, a atomizirani; množični, a individualizirani in fragmentirani – družbi,« je zapisal Velikonja (2002, 284) in nadaljeval: »Občutek pripadnosti se nivelizira: ljudje postanejo predvsem pripadniki svojega naroda. Glavna razlika se vzpostavi med nami in njimi (oz. ne-nami).« Anderson (1998, 10) je hkrati prepričan, da je zavest narodnosti (nation-ness) »v resnici najbolj univerzalno veljavna vrednota političnega življenja«. Nadaljuje (1998, 14), da je narod nedvomno »zamišljen, saj niti pripadniki najmanjšega naroda nikdar ne spoznajo vseh svojih sočlanov, ne srečajo vseh niti ne slišijo zanje – in vendar vsak izmed njih v mislih nosi predstavo o povezanosti v skupnosti.« Hobsbawm (1990, 18) izpostavlja, da je primarni – in v literaturi najbolj pogosto uporabljeni – pomen izraza »narod« politične narave. Dodaja (prav tam), da se da med narodom, državo in ljudmi (suverenim ljudstvom) postaviti enačaj, kar narode nedvomno povezuje tudi s pojmom teritorialnosti.

Nastajanje naroda naj bi se dogajalo na dva glavna načina (Velikonja 2002, 285): medtem ko naj bi bil pri nastajanju predvsem zahodnejših narodov odločilen državno-geografski okvir (model država-narod), sta bila pri srednje- in vzhodnoevropskih narodih odločilna skupen jezik in kultura (model narod-država). Na Balkanu se še posebej izpostavlja (prav tam) religijske razlike. Iz Evrope sta se ta modela z zamikom razširila tudi drugod po svetu.

Na podlagi tega lahko govorimo o dveh temeljnih vrstah nacionalizma, kot ju razumeta tudi Hutchinson (1994, 40–43) in Bielefeld (1998, 257), in sicer:

- a) politični nacionalizem, imenovan tudi državljanski, »francoski«, kantovski; temelji na ozemeljskem načelu (jus soli) in teži k vzpostavitvi avtonomnih državnih ustanov;
- b) kulturni nacionalizem, imenovan tudi etnični, »nemški«, herderjanski, komunitarni; utemeljen je na personalnem oz. krvnem načelu (jus sanguinis), usmerjen je k organicistični povezanosti narodne »skupnosti«.

Obe vrsti imata (Velikonja 2002, 285) isti političen cilj, to je nacionalna država. Ta naj bi v idealnem smislu, v realnosti sicer nikjer doseženem, znotraj svojih meja združila prav vse predstavnike svojega naroda. »Koncept naroda torej vsebuje tako politični kot kulturni element,« je še zapisal Velikonja (prav tam).

Hobsbawm (1990, 173) v svoji knjigi *Nations and Nationalisms Since 1780* izpostavlja izjavo češkega zgodovinarja in političnega teoretika Miroslava Hrocha, ki je etnično pripadnost oz. nacionalizem v srednji Evropi, v času, obravnavanem tudi v tej magistrski nalogi, označil kot »nadomestilo za faktorje združevanja v razpadajoči družbi«. Dodal je: »Ko družba odpove, narod postane rešilna bilka.«

3 ŠPORT

3.1 Temeljni pojmi in teoretski pogledi

Beseda šport izhaja iz starofrancoske besede desport in pomeni igra. Kot je zapisal Lalić (1993, 28), je današnji šport zelo razvejan pojem, ki lahko pomeni marsikaj. Od zabave in sproščanja skozi igro do visoko profesionalnega dela; od neposrednega ukvarjanja do golega spremljanja športnih prireditev. Tako on kot Šaver (2009, 13) se torej strinjata, da je šport pomemben element množične kulture, nacionalne in politične identitete, individualne socializacije in kolektivne imaginacije. Gre za enega najbolj vsakdanjih in globoko zakoreninjenih pojavov, s pomočjo katerega je mogoče analizirati družbo in družbene pojave. Šaver (2009, 16) nadalje navaja, da pri raziskovanju vloge športa v kontekstu sodobne (množične) kulture ne moremo mimo pojava modernizacije in razvoja modernega športa, na katerega pa sta vplivali imperialna in nacionalna ideologija tistega časa. »Ne preseneča, da obdobje invencije modernega športa sovpada z oblikovanjem nekaterih transnacionalnih gibanj oziroma institucij, kakršne so moderne olimpijske igre,« je zapisal (prav tam). Dodal je, da diskurz (političnih) mitologizacij, še posebej konstrukcija mitologij/ideologij na ravni športa, predstavlja pomembno logiko konstrukcije sodobnega sveta, analiza te logike pa je še posebej zanimiva, če upošteva razvoj množične kulture in medijev, ki so sredotežno vplivali na dokončno oblikovanje modernega športa.

Moderni šport, kot piše Brohm (2007, 13), je v marksističnem pomenu besede imperialistični fenomen, ki se je začel razvijati v času ob koncu 19. stoletja – torej na začetku obdobja imperializma. Avtor piše, da so bili, izvzemši Atene, kjer so bile prve moderne olimpijske igre leta 1896, vsi veliki športni dogodki tesno povezani s takimi ali drugačnimi političnimi projekti: svetovnimi razstavami ali sejmi. Brohm še dodaja, da je od vsega začetka šport ključnim političnim odločevalcem služil tako kot podporna institucija, kot tudi ideološka »krinka«.

Medtem ko je Šaver (2009, 25–99) v pregledu temeljnih pristopov in tematskih izhodišč športne študije razdelil na dve podstati, sociologijo športa ter kulturne študije

in filozofijo, ki se prepletata in dopolnjujeta, je Lalić (1993) vključil še psihologijo, a dodal, da so se vse te vede doslej bolj kot z obnašanjem publike ukvarjale z igro ter njeno organizacijo, zato je za pričujoče delo zagotovo bolj primeren sociološki pristop. Coakley in Dunning (2000) sta temeljne sociološke teorije razdelila na sedem paradigem, pri čemer velja v našem kontekstu izpostaviti kulturne študije.

Izhajajoč iz del italijanskega sociologa Antonia Gramscija, ki velja za stično točko raziskovalcev na tem področju, je analizam študij o nogometnih huliganih leta 1982 sledila ena prvih sistematičnih monografij na področju športa in kulturnih študij. Kot je povzel Šaver (2009, 94), je recimo Jennifer Hargreaves v delu *Sport, Culture, and Ideology* predstavila Gramscijevo teorijo² hegemonije kot pomembno alternativo raziskovanju športa z vidika marksistične teorije. Opozorila je, da je šport ena od manifestacij kulture, zato reproducira v družbenem okolju podobne ali enake dejavnike razredno pogojenih bojev, ki jih zaznamujejo številne kulturne prakse in ideološki dejavniki. Kot ključne teme reproduciranja različnih kulturnih in ideoloških vzorcev v športu je identificirala:

1. hegemonsko oblikovane medijske diskurze športa;
2. patriarhalni modus športa in vlogo feminističnih teorij pri obravnavi družbene institucije športa;
3. pomembno vlogo športa pri oblikovanju mladinskih subkultur, ki so običajno tesno povezane z družbenimi razredi in družbenimi kategorijami rase, spola in deviantnosti;
4. nogometni huliganizem kot zgodovinsko zakoreninjen pojav, povezan z oblikami družbene krize.

Točki 1. in 4. sta že na prvi pogled neločljivo povezani z vsebino pričujoče magistrske naloge. Šaver v nadaljevanju pregleda (2009, 96) izpostavlja, da so pomemben del raziskovanja športa znotraj kulturnih študij tudi dela na področju medijev in medijskih reprezentacij športa. Tako recimo Alan in John Clark v svojem delu *Highlights and Action Replays – Ideology, Sport, and The Media* iz leta 1982 ugotavljata, da je šport

² Gramsci (v Šaver 2009, 110) je poudarjal, da intelektualci dominantnih družbenih skupin razvijajo, definirajo in določajo vrednote, norme in posamezne razredne distinkcije – predvsem s pomočjo vsakdanjih družbenih elementov, kot so jezik, znanja, religija, umetnost, literatura.

v medijskih reprezentacijah ena izmed izjemno pogosto ideološko in vrednostno posredovanih tem. Clark sicer spada med predstavnike t. i. »kritične sociologije« (Stuart Hall, Ulrike Prokop ...), ki so prepričani, da prihaja do izrazite politizacije športa in njegove instrumentalizacije s strani države (usmeritev mase na regresivno emocionalnost). Predstavniki te teorije sicer menijo (v Lalić 1993, 31), da šport »vzdržuje družbene in druge napetosti znotraj kapitalistične družbe«, k čemur avtor knjige, v kateri to piše, dodaja kritiko, češ da ta paradigma zanemarja avtonomijo športa in hkrati preveč poudarja vpliv političnih in drugih dejavnikov na ta fenomen.

Šport je na nek način tudi (sekularna) religija. Čeravno športniki tudi na športnih prizoriščih pogosto (s simboli, kretnjami – recimo križanje pred prihodom na igrišče itd.) izkazujejo svojo religijsko pripadnost tradicionalnim veram, za mnoge tudi oni sami (in šport nasplo) postajajo prav to – religija. Podobnosti, čeprav na prvi pogled banalne, so osupljive: ljudje se brez prisile ob vnaprej določeni uri zbirajo na že prej določenem kraju (za to ponavadi tudi plačajo), kjer z različnimi načini identifikacije, npr. petjem pesmi, vzklikanjem gesel, nošenjem takšnih ali drugačnim obeležij ekipe ali individualnega športnika, izkazujejo svojo pripadnost. Stadioni, dvorane in drugi športni objekti so za ljubitelje športa nekakšni sakralni objekti – Šaver (2009, 103) jih označi za izolirane prostore, profana sveta mesta, ki imajo pritikline svetega in posebnega, po Lalićevih besedah (1993, 22) pa so to tudi kraji izražanja političnih stališč – v glavnem radikalnih.

Šport je, kot že izpostavljeno, pridobil na pomenu s pojavom modernizacije in globalizacije (Miller in McHoul 2002, Šaver 2009 itd.). Velikokrat je ta vplivala na njegov razvoj (iznajdba gumijastih zračnic, ročnih štoparic ...), hkrati pa je šport povzročil tudi kar nekaj družbenih sprememb – izpostaviti velja recimo vključevanje žensk ter temnopoltih ljudi in njihovo dokončno potrditev kot polnopravnih članov moderne družbe. Nobelov nagrajenec za mir, Južnoafričan Nelson Mandela (v Waldron 2012), je nekoč dejal: »Šport ima moč spreminjati svet. Ima moč dati upanje. Ima moč, da združi ljudi – in to na način, kot le redko katera stvar. Šport govori jezik, ki ga vsi razumejo. Šport lahko prinese upanje tja, kjer je bil nekoč le obup. Šport ima pri podiranju rasnih ovir večjo moč kot vlada.«

Kot na podlagi pregleda in analize literature ugotavlja Šaver (2009, 113), so na razvoj in invencijo modernega športa vplivali procesi demokratizacije, industrializacije, racionalizacije, dviga standardov družbenega nadzora, emancipacije in v veliki meri proces ideološkega prisvajanja družbene in gospodarske moči: »Ko je šport postal razširjen in viden kulturni pojav, je doživel vse večjo družbeno diferenciacijo, tako da je vplival na ostale družbene institucije in *vice versa*.« Ali z besedami Millerja in McHoula (2002, 279): »Šport ni niti ločen od vsakdanjega življenja niti ne predstavlja *običajnega* življenja. Vendar sta kljub temu obe domeni ob posebnih prilikah tesno prepleteni.«

3. 2 Šport in vloga medijev

Različni avtorji ugotavljajo, da so poleg zahodnjaških pustolovcev in pionirjev geografskih odkritij k družbeni invenciji športa pomemben delež prispevali tudi novinarji oz. mediji. Športnik naj bi namreč imel potencial posredovanja med posameznikom in skupnostjo: reprezentacija herojskega vedno služi kot zrcalo pomembnih družbenih vrednot. Andrews in Jackson (2001) tako ugotavljata, da se je doba modernih športnih herojev začela z ameriškim časnikarskim magnatom Williamom Randolphom Hearstom, ki je leta 1895 v svojem časniku The New York Journal uvedel prvo časnikarsko rubriko namenjeno športnim vsebinam, Birrell in McDonald (2000) pa sta mnenja, da je dandanes šport in njegovo vlogo v sodobni družbi najlažje analizirati ravno v medijskem diskurzu, ki da nas v sodobnem svetu obkroža z vseh strani. Šaver (2009, 17–18) ugotavlja, da se je povezava medijev in športa v historičnem preseku najprej utrdila kot izrazita povezava medijskih posrednikov in junaških športnikov, »pri čemer so bili množični mediji tisti, ki so razvijali in interpretirali mitološke naracije o domnevno izjemnih posameznikih.« Pomembno vlogo pri tem je imela tudi tehnična iznajdba fotografije, ki je, tako Šaver (2009, 18), »vizualno kontekstualizirala prve športne junake s kolektivnimi abstrakcijami, med katerimi se je na piedestal takrat dokončno povzpela nacionalna pripadnost.« Po letu 1980 so na medijskem področju športa povsem novo poglavje odprli tabloidi: s pomočjo novih tehnologij in barvnega tiska s predimenzioniranimi naslovi in domnevno šokantnimi fotografijami so še potencirali naracijo o junakih in zvezdnikih v instituciji športa (prav tam). Pomen športa, ki naj bi imel »vrhunski komunikacijski pomen«, kar s pridom izkoriščajo tudi mediji, je izpostavil tudi Lalić

(1993, 28) ki ob tem izpostavlja še šport kot politični fenomen ter način za izražanje socialnih trenj. Piše o »plodnih tleh za začetek nasilja in drugih oblik deviantnega obnašanja«.

Druga plat sodobnega medijskega diskurza v športu »je spremljanje športnih prireditev ter s tem povezano športno navijaštvo, tesno prepleteno tudi z nasiljem v športu in z družbenimi pomeni športnih površin (Šaver 2009, 18).« Tako kot nekateri drugi avtorji, Joseph Maguire (2000) ugotavlja, da je pomemben dejavnik nasilja v sodobnem športu tudi globalizacija – nekoč geografsko izolirani incidenti dandanes prihajajo v neposredne stike.

Brez dvoma je torej priljubljenost športa v marsičem povezana z njegovo pokritostjo v medijih, ki dogodke prenese tudi tistim, ki se jih niso udeležili. Kot je zapisal Boyle (2000, XI), posel športa in njegova povezanost z medijsko industrijo pomeni, »da je šport pomemben za tiste, ki jih zanima ekonomija medijev in politična vprašanja, ki so povezana z regulacijo in medijsko politiko«. Po njegovem mnenju (2000, XII) šport sicer veliko pomeni tudi velikim industrijam in tistim, ki vodijo vedno bolj komercialno in globalno medijsko in zabavno industrijo. Kot ugotavlja (2000, 1), je šport ena od ključnih strasti 20. stoletja, hkrati pa dodaja, da »je bilo to tudi stoletje dominacije množičnih medijev.«

Najboljši športniki imajo, tudi zaradi vpliva medijev, status (pol)bogov, na kar poleg vzdevkov in anekdot (recimo: neregularen zadetek Diega Armanda Maradone v finalu svetovnega nogometnega prvenstva leta 1986 je bil poimenovan »božja roka«) nakazujejo tudi številni kipi, ki so jih navijači, klubi ali kar skupnosti postavile v njihov spomin; nekateri so svoj kip dobili še za časa življenja. Šaver (2009, 104) je zapisal, da se je s prebujanjem narodov ter oblikovanjem vse večjih in vse bolj povezanih modernih skupnosti referenca (športnega) junaštva dvignila na še višjo raven, hkrati rojstvo množičnih medijev in množične kulture pa so – v kombinaciji z beleženjem rezultatov in organizacijskimi okviri nadnacionalnih športnih zvez – omogočili preverjanje in določanje najboljših posameznikov.

4 RAZPAD JUGOSLAVIJE

4. 1 Kratek oris zgodovinskega stanja

Razpad Jugoslavije bi po besedah Rametove (2005, 36) lahko povezali tudi s propadom socializma v Vzhodni Evropi in Sovjetski zvezi, čeprav, kot nadaljuje, »samoupravni socializem« kot tretja pot, ni bil usodno odvisen od dogajanja za t. i. železno zaveso, kjer je do razpada sistemov prišlo brez vojnih travm. Z njo se strinjajo tudi drugi avtorji, recimo Silber in Little. Kot v uvodu svoje knjige *The Death of Yugoslavia* ugotavljata avtorja (1996, 25), so vsi takratni vodilni politiki ob razpadu Jugoslavije vedeli, da bo prišlo do vojne, vsaj dva od njih, Hrvat Franjo Tuđman in Srb Slobodan Milošević, pa sta se nanjo tudi pospešeno pripravljala. »Vojna v Jugoslaviji ni bila krivda zunanjega sovražnika: načrtovana in izpeljana je bila znotraj Jugoslavije, ni bila zgodovinsko neizbežna – Jugoslavija torej ni umrla naravne smrti,« sta zapisala (1996, 25). Rametova (2005, 55) piše, da so vzroki za krvavi razpad Jugoslavije večplastni in jih ni mogoče združiti na skupni imenovalec. »Gospodarstvo, demografija, programska usmeritev politike, institucionalne strukture, religija, elite in pomanjkanje sistemske legitimnosti ... To vse so vzroki, ki so pripeljali do nasilnega razpada države,« je zapisala (prav tam). Različni avtorji, ki jih našteva v poglavju Korenine propada Jugoslavije, imajo vsak malo drugačen pogled na glavni vzrok: Susan Woodward recimo izpostavlja brezposelnost kot »srce problema«, pri čemer naj bi bil nacionalizem le posledična negativna manifestacija. Nadalje, Vjekoslav Perica v svoji knjigi o verstvih in nacionalizmih postreže z dokumenti, ki pričajo o tem, da so k spodkopavanju komunističnega sistema nedvomno pripomogle tudi verske skupnosti. Osrednjo vlogo pa naj bi po njenih besedah vseeno odigral Slobodan Milošević (2005, 67), saj je večina najbolj spornih potez tako ali drugače povezana z njegovim postopanjem. Čeprav Rametova jemlje v obzir tudi »Memorandum SANU«³ in dodaja, da je vzpon nacionalizma najverjetneje res tesno povezan s »pisatelji«, ob tem ne more mimo njegovih najbolj spornih potez,

³ Dokument, v katerem so ugledni ljudje iz srbskih akademskih voda izrazili nezadovoljstvo nad položajem Srbije znotraj Jugoslavije. Silber in Little (1996) ta dokument, ki ga mnogi označujejo tudi kot »velikosrbski program«, ocenjujeta kot »ključen element razpada Jugoslavije« ter »dejavnik, ki je sprožil vojno«.

kot so odprava avtonomnosti pokrajin Vojvodina in Kosovo leta 1989, srbski bojkot slovenskih dobrin ter vzpostavitev srbskih paravojaških enot na Hrvaškem in v Bosni (leta 1990). To je porušilo vsa do tedaj kolikor toliko vzdrževana ravnotežja – skupno gospodarsko območje, skupno pripadnost ter hkrati – na podlagi ustave iz leta 1974 – skupno odločanje. Z ukinitvijo avtonomnih pokrajin je namreč Srbija izjemno pridobila na moči, saj je lahko ob odsotnosti glasov Vojvodine in Kosova sama blokirala – tudi dobronamerne – predloge Hrvaške ali Slovenije.

Kot je zapisal Johan Galtung (1992, 19), je šlo pri vsem skupaj zagotovo tudi za stoletja čustev, ki so se kopičila v posameznih narodih (zgodovina hrvaško-srbskih konfliktov je dolga), hkrati pa Hylke Tromp (1992, 142) opozarja, da se ne sme zapostaviti tudi ne povsem pojasnjene neaktivnosti mednarodne skupnosti ter gospodarskega položaja, v katerem se je znašla Jugoslavija. Zapisal je (prav tam): »V Jugoslaviji je leta 1990 živelo na milijone ljudi, ki niso imeli nič za izgubiti, hkrati pa so lahko ogromno pridobili – kar je odličen recept za kriminalno vedenje ter tudi vojno.«

4. 2 Vzpon hrvaškega nacionalizma

V različnih republikah je sicer do nacionalističnih do vrenj prišlo v različnih obdobjih. Medtem ko je srbski nacionalizem – kazal se je skozi t. i. mitinge resnice – že gorel, hrvaški še ni niti zares začel tleti. Miloševićev vzpon so spremljali navidez tiho. Kot pišeta Silber in Little (1996, 82–87), je »tiha« republika, v kateri je bil leta 1971 grobo zatrto nacionalistično gibanje Maspok, vnovič dobila glas šele s prvimi večstrankarskimi volitvami po drugi svetovni vojni, v katerih je na oblast prišla stranka z imenom Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), katero so odločilno podprli tudi emigranti – tako tisti, ki so zbežali po letu 1945, kot tisti, ki so se morali umakniti leta 1971.

Za komunistično Jugoslavijo je bila samostojna Hrvaška tabu tema, za mnoge Hrvate tisočletna želja. »V glavi hrvaškega nacionalista je bila Srbija komunistična, nazadnjaška in revna, medtem ko je bila Hrvaška zanje razvita in moderna država, ki je zaradi stoletnih vezi z Avstro-Ogrsko sodila v srednjo Evropo in ne na Balkan,« sta zapisala in nadaljevala, da je bil hrvaški nacionalizem še leta po jasnem in javnem

vzponu srbskega nacionalizma omejen na kavarne in mestne parke, kjer so o možnih rešitvah govorili po tihem. Mnogi so že takrat podpirali nekdanjega generala in zgodovinarja Tuđmana. 28. februarja 1989 se je HDZ prvič zares – na javnem zborovanju – pojavila v javnosti in takoj dobila mnoge privrženke. Stranka je bila uradno ustanovljena šele decembra 1989, na volitve pa je šla z močno nacionalistično obarvano retoriko, ki je služila kot protiutež nacionalizmu z vzhoda. Hrvaška država je bila Tuđmanova osebna obsesija – zaradi nacionalizma (ugovarjal je številu mrtvih Srbov, Romov in Judov v zloglasnem taborišču Jasenovac in na ta način branil zločine nacistične Neodvisne države Hrvaške – NDH) je moral prvič v zapor že leta 1967, svoje sodelovanje v partizanih pa je opravičeval z željo po osvoboditvi Hrvaške, ne Jugoslavije. Nekdanji politični komisar, na ta položaj ga je imenoval Tito, je imel kljub disidentstvu ogromno privilegijev: v zaporu recimo neomejen dostop do tople vode, na prostosti pa potni list, s pomočjo katerega je v 80. letih redno obiskoval hrvaško emigrantsko gibanje, ki se je od zunaj že dlje časa zavzemalo za samostojno državo.

Tuđman je vedel, da bo emigracija ključna za njegov politični uspeh – med drugim so uspeli zbrati okrog štiri milijone ameriških dolarjev za njegovo volilno kampanjo, za kar jih je »nagradil« z udeležbo na strankinem kongresu februarja 1990. Kljub prepovedi vstopa, za uradni Beograd so bili to namreč »fašisti, ustaši«, ki so jih tudi na tujem preganjale (in likvidirale) posebne jugoslovanske enote (eden od agentov je bil tudi Željko Ražnatović – Arkan, ki je zares »zaslovel« med kasnejšo vojno), so uspeli priti v državo. Tuđman je kasneje to označil za svojo najbolj ključno politično potezo, celo bolj od tistih, ki jih je kot predsednik sprejel med vojno. V svojem govoru na kongresu je poudaril, da NDH ni bila le fašistična tvorba, ampak tudi gibanje za neodvisno hrvaško državo, česar drugod po Jugoslaviji, sploh v Srbiji, niso sprejeli z navdušenjem⁴. Srbi, živeči na Hrvaškem, so se prvič zares zbal, bojazen pa se je še poglobila, ko je Tuđman dejal, mediji pa so to prenesli javnosti, da se

⁴ Rametova (2005, 6) je ob tem zapisala, da so Tuđmana njegova dejanja »preganjala« tudi po njegovi smrti ter da tuji avtorji o njem pišejo večinoma negativno. Robert Hayden ga je opisal kot »blažjo« obliko Adolfa Hitlerja, avtorica pa navaja tudi besede Thomasa Cushmana in Stjepana G. Meštrovića, ki ga opisujeta kot reinkarnacijo hrvaškega fašista (ustaša) Anteja Pavelića, ki je bil med drugo svetovno vojno glavni človek z nacistično podporo ustanovljene NDH.

»zahvaljuje bogu, da njegova žena ni Judinja ali Srbkinja«, izločil Srbe iz hrvaške ustave in v uporabo vrnil šahovnico – star hrvaški simbol, ki je bil zaradi povezave z ustaštvom dolgo časa prepovedan. Nakazovati se je začela tudi usoda Bosne, ki jo je Tuđman videl kot hrvaško deželo, pri čemer so bili Bošnjaki islamizirani Hrvati. Katoliški Hrvati so bili sicer med najbolj gorečimi podporniki Tuđmana in HDZ in so že kmalu začeli javno pozivati k priključitvi Hercegovine, južnega dela takratne republike Bosne, k Hrvaški.

Z uporom hrvaških Srbov, na podlagi katerega je leta 1990 nastala samooklicana Republika Srbska krajina, se je na simboličen način začela jugoslovanska vojna, ki je sicer uradno izbruhnila junija leta 1991, ko sta se Slovenija in Hrvaška odločili za odcepitev od Jugoslavije in razglasitev samostojnosti. Hrvaško neodvisnost je 19. maja 1991 na referendumu podprlo več kot 93 odstotkov tistih, ki so odšli na volišča.

Vojna se je končala leta novembra 1995 s t. i. Daytonskim mirovnim sporazumom, ki je določil, da Bosna in Hercegovina ostaja enotna država, sestavljena iz dveh delov: hrvaško-bosanske Federacije in Republike srbske. Že pred tem je bila končana vojna na Hrvaškem – ključni dogodek je bil vojaška operacija Nevihta (avgust 1995), s katero je hrvaška vojska zavzela nazaj ozemlja, ki so do takrat spadala po Republiko Srbsko krajino (sicer pa je šlo za ozemlja znotraj meja hrvaške »jugoslovanske« republike).

Potem ko je za hrvaški nacionalizem dolgo časa skrbela predvsem hrvaška katoliška cerkev, na čelu katere je bilo najbolj znano ime Alojzija Stepinaca (1898–1960), so se njegovi elementi v 60. letih in začetku 70. let začeli pojavljati tudi v najvišjih krogih politike. Tito je, tako Rametova (2002, 54), takrat dovoljeval liberalcem, da začrtajo novo pot. Miko Tripalo, poleg Savke Dabčević-Kučar vodja liberalnega gibanja v tem obdobju, je avtorici leta 1989 dejal: »Razvilo se je priljubljeno demokratično gibanje, v okviru katerega smo objavljali tudi več časopisov in revij, s čemer smo ustvarili okolje, v katerem se je bilo mogoče svobodno izraziti. S tem se je celotno politično življenje odprlo splošni javnosti, ki je začela izražati svoje mnenje o sedanjosti in preteklosti.« Ker je bilo ocenjeno, da je šlo vse skupaj predaleč, je Tito decembra 1971 tako Tripala kot Dabčević-Kučarjevo umaknil z oblasti in s tem zatrl nadaljnji razvoj tega gibanja. To je na nek način, z vsemi akterji izpred 20 let, ponovno začelo

»živeti« po Titovi smrti, dokončno pa je vstalo z vzponom Tuđmana. Kot piše Rametova (2002, 164), je slednji nacionalistične ideje iz 70. let (pravopis, ki jezik – tudi umetno – diferencira od srbskega), ki takrat iz političnih razlogov niso prišle do javnosti, uresničil ter jih hkrati tudi nadgradil. To dokončno ločitev od jugoslovanstva dokazujejo tudi tisoče zamenjav imen med hrvaškim prebivalstvom, in sicer so si imena »pohrvali« predvsem tisti, katerih imena so bila srbskega porekla. Tako so Jovanke in Jovani postali Ivanke in Ivani (Ramet 2002, 165). Katoliška cerkev je začela prevzemati (še) bolj pomembno mesto v hrvaški družbi; biti kristjan je, kot piše omenjena avtorica (2002, 254), pomenilo »imeti 'značko' hrvaške identitete, versko udejstvovanje pa izraz nacionalne (hrvaške) pripadnosti«. Rametova ob tem še ugotavlja (2002, 350), da je pri tem pomembno tudi to, česar zunanji opazovalci niso znali videti: da je ta nacionalizem po Titovi smrti svojo moč začel črpati tudi iz »vse večje nelegitimnosti komunističnega enopartijskega sistema, zaradi česar je Jugoslavija vedno bolj delovala kot konfederacijska skupnost šestih enopartijskih sistemov.«

5 NACIONALIZEM IN ŠPORT TER ZAČETEK VOJNE V JUGOSLAVIJI

5. 1 Kratek oris zgodovinskega stanja

Prevladuje splošno prepričanje, da je šport zaradi svoje izpostavljenosti v medijih lahko odlično sredstvo za manipulacijo množic. Čolović (2011, 29) šport v Jugoslaviji izpostavlja kot »pomembno sredstvo politične propagande ter priprave za morebitno vojno«, Prnjak (1997, 261) pa navijaške skupine in njihovo vlogo v družbi v tem obdobju opisuje kot »izpušne ventile nezadovoljstva celih rodov, družbenih skupin in tudi celotnih narodov.« Ob tem besede angleškega novinarja Wilsona (2006, 103) o tem, kakšne posledice je imel v Jugoslaviji nacionalizem v povezavi s športom, dobijo še večjo težo. Zapisal je namreč: »Nikjer ni bil nogomet tako neločljivo povezan z razpadom komunističnega režima in nikjer ni bil razpad tako dolg in krvav.« Čeprav naj bi bila ekipa Crvene zvezde, ki je leta 1991 osvojila naslov najboljša v Evropi in na svetu, primer multinacionalne (jugoslovanske) ekipe – v njej so bili poleg Srbov še Hrvat, Bošnjak, Črnogorci ter dva Makedonca – je avtor knjige »Za zaveso« izpostavil zanimiv detajl s proslave zmage v pokalu državnih prvakov v Bariju. Na slavni fotografiji, kjer ekipa proslavlja zmago na tekaški stezi, osmerica nogometašev kaže veselje tudi s tradicionalnim pozdravom srbske pravoslavne cerkve (trije iztegnjeni prsti – palec, kazalec in sredinec – naj bi simbolizirali sveto trojico) – Hrvat Prosinečki seveda ne sodeluje. Še bolj očiten je bil nacionalizem sedem mesecev kasneje (decembra 1991), ko je taista ekipa z zmago nad čilskim Colo Colom v Tokiu postala svetovni klubski prvak. Slovenija je bila že samostojna, Vukovar je po tednih obleganja padel v srbske roke, začelo se je obleganje Dubrovnika, javnost pa je zabeležila prvi javni znak etničnega čiščenja na tem področju – general Milan Martić je odstranil prvi krajevni napis v latinici; ostal je le še tisti v cirilici. V tem času so navijači rdeče-belih ob vrnitvi ekipe na Marakano največje navdušenje pokazali, ko je Arkan, takrat še vodja navijaške skupine Delije, »paradiral« po stadionu s krajevno tablo, ukradeno na Hrvaškem. Vrcan (2003) je ta dvosmerni proces, kjer šport postane del politike, politika pa del športa, poimenoval »športizacija« politike oz. politizacija športa.

5. 2 Vloga športa pri razpadu Jugoslavije

Vrcan je prepričan (2003, 83), da obstajajo težki in zapleteni izzivi za moderne sociološke analize, ki se nanašajo na pomembne in dramatične preobrate v nogometnem navijaštvu v nekdanji Jugoslaviji v zadnjih dveh desetletjih 20. stoletja, za katere je zelo težko odgovoriti na vprašanje, če sledijo glavnim potem najbolj pomembnih socioloških teorij.

Kot navaja (2003, 80), bi lahko, »podprto z dobrimi razlogi«, trdili, da se odnosov in dogodkov, ki so se manifestirali v obnašanju nogometnih navijačev in njihovih plemen na območju nekdanje Jugoslavije v teh letih, ne da prav lahko tolmačiti znotraj pojmovanja vsaj štirih od teorij o nogometnem navijaštvu. »Že samo dejstvo, da je obnašanje navijačev in njihovo nasilje imelo izvor izven stadiona, govori o omejitvah in slabosti takšne teoretizacije,« je eno od ključnih prvin, vezano na t. i. »ekologijo stadiona in stadionsko kulturo«, izpostavil Vrcan (prav tam). Nadaljuje (2003, 82), da je politična dimenzija navijaštva preveč očitna, da bi se lahko enostavno zanemarila – torej, da jasno vidljiva učinkovitost politične instrumentalizacije nikakor ni slučajna. Govori tudi o »zgodovinskem trenutku« (2003, 83), za katerega pravi, da je izzval in legitimiziral konfrontacijo in nasilje. »Na ta način se je družbena kriza na svoj način izražala in ohranjala tudi na nogometnih stadionih in v družbenem polju nogometa,« je zapisal (prav tam). Čolović ob tem dodaja (2011, 121), da so v tem obdobju nogometni navijači predvsem želeli, da se javnosti predstavijo kot del svojega naroda, z njima pa se strinja tudi Prnjak, ki pravi (1997, 258), da so prav navijači naredili največ za »razkrinkanje iluzije o 'bratstvu in enotnosti'« ter »pomembno pripomogli k nadaljnjemu zaostrovanju latentnih napetosti, ki se kasneje prerasla v odkrito sovražnost.« Nedvoumni signali razpadanja takrat še vladajočega socialističnega sistema so bili vidni že po odnosih, obnašanju in dogodkih ter skandiranju in uporabljeni navijaški simboliki na stadionih v Zagrebu, Splitu in Beogradu, je še prepričan Vrcan (2003, 84), ki meni, da je vse to vodilo v neizbežne konflikte »in na koncu tudi vojno, ki se je dlje časa pripravljala izza kulise takratne politike«.

Vse to potrjuje zapis Lalića in Bitija (2008, 260), ki se naslanjata na raziskovalce širom Evrope, češ da »že simbolno navijaško nasilje lahko – zaradi slabega varovanja,

nespretnih reakcij policije ter zaradi priročnih političnih in družbenih okoliščin – preraste v resno nasilje z najtežjimi posledicami.« Dodajata (prav tam), da je nasilje v športu sestavni del nasilja v družbi ter da je šport, še posebej nogomet, tako na Hrvaškem kot tudi drugje, »prvorazredno prizorišče za komuniciranje oz. izražanje različnih stališč.« Izvor nasilja avtorja (2008, 265) vidita izven športa, razloge zanj pa je moč najti »v širokem razponu, od prisotnosti etnocentrizma in šovinizma ter s tem povezanih manipulacij z ekstremnimi navijači, ki se jih poslužujejo radikalne politične stranke, do nezavidljivega ter brezperspektivnega položaja mladih, pa do posledic vojne ter centralizacije Hrvaške, ki je še pripomogla k napetostim na relaciji sever – jug.« Pomembne vloge pri tem pa ne igrajo le skupine (stranke), ampak tudi posamezniki – politiki, športni delavci, novinarji ter drugi –, ki s svojimi javnimi nastopi še podpihujejo nasilje (Lalić in Biti 2008, 259).

5.3 Navijaštvo in organizirane navijaške skupine v Jugoslaviji

Navijaške skupine so v 80. letih postale trend tudi v Jugoslaviji. Že prej ustanovljeni splitski Torcidi (navijači Hajduka iz Splita), nastali leta 1950, in beograjskim Grobarom (1970, Partizan), so, uradno sicer šele v drugi polovici 80. let, sledili zagrebški Bad Blue Boys (1986, Dinamo oz. kasneje Croatia Zagreb), beograjske Delije (Crvena zvezda, 1989) ter številni drugi. In čeravno so jih novinarji in politiki v letih, ko vojna še ni bila na obzorju, zaradi obnašanja pogosto obsojali brez pravega razloga – kot avtor pravi, niso razumeli resnične narave navijanja⁵ –, je Lalić v nadaljevanju zapisal, da se je sčasoma ta fenomen začel spreminjati; navijaški izgrede so postali vse bolj nevarni in politično obarvani. Nogometno navijaštvo v Jugoslaviji tudi po mnenju tujih piscev (Williams, Dunning, Murphy 1985) ni prav nič zaostajalo za dogajanjem na Zahodu. Omenjeni raziskovalci so v svoji knjigi *Hooligans Abroad* celo zapisali, da je bilo v Vzhodni Evropi nogometno huliganstvo najbolj prisotno prav v teh krajih. Lalić (1993, 19) tu izpostavlja dve tekmi, in sicer Hajduk – Olympique Marseille (1987) in neodigrano tekmo Dinamo Zagreb – Crvena zvezda na stadionu v Maksimiru (več v poglavju 13. maj 1990 – neodigrana tekma Dinamo – Crvena zvezda).

⁵ Za Lalića (1993, 12) so to mladi, ki iščejo identiteto, vznemirjenje in nove izkušnje. Nogometno navijaštvo in zanj izhajajoča subkultura je zanj (1993, 19) »ena najbolj pomembnih, če že ne najpomembnejši mladinski fenomen v zadnje četrt stoletja na svetu«.

Lalić (1993, 275) na podlagi izvedene raziskave razlikuje med štirimi tipi navijačev, in sicer pravi navijač, navijač zaradi trenda, navijač-nasilnež in navijač-politični aktivist. V pričujočem delu me bosta zanimala predvsem zadnja dva tipa navijačev, ki imata, kot se trudim prikazati v nadaljevanju, lahko tudi precej skupnih imenovalcev. Šport pri njih ni v ospredju, bolj kot za svojo ekipo ponavadi navijajo proti nasprotniku, hkrati pa so ob tem nasilni; lahko le verbalno, lahko preko transparentov (vizualno), hkrati pa lahko tudi fizično. Podobno kot je poročanje športnih novinarjev polno vojaških izrazov (napad, obramba, preboj ...), je izrazoslovje navijačev, posebej navijačev-nasilnežev, polno izrazov nasilja ter primitivnosti. Čolović (2001, 120) piše o tem, da čeprav uporaba besed »klati« in »jebati« v navijaških pesmih ne pomeni tega dobesedno narediti, so to besede, ki nasprotnika vseeno lahko zelo zmotijo, zabolijo in razjezijo. Če se držim okvirov te magistrske naloge, lahko izpostavim po eno hrvaško (»Srbe na vrbe«) in srbsko (»Ubi, zakolji, nek ustaš ne postoji«) skandiranje, ki se je na štadionih začelo pojavljati že v času pred izbruhom vojne. Lalić meni, da tu ne gre zgolj za sporočila, ki sodijo le znotraj športnega prizorišča: »S pošiljanjem žalečih in grozečih sporočil navijaške skupine ne izzivajo le članov nasprotne navijaške skupine in drugih sodelujočih v tekmi, ampak tudi širšo javnost.« Čolović (2011, 132) tako piše o nogometni tekmi kot o »ritualizirani vojni«, pri čemer poleg novinarskega poročanja ter navijaškega obnašanja izpostavlja še nekatere na prvi pogled ne-vojaške simbole: zastave, bobne in druge navijaške pripomočke ter »uniforme« (drese) vseh v igro vključenih posameznikov.

Čolović je zapisal, da je pripadnost navijaški skupini odraz (nacionalne) identitete. »Svoj prihod na štadion navijači doživljajo kot 'praznjenje', osvoboditev, beg od realnosti ter pravil,« je zapisal (2011, 120). Tudi Lalić (1993, 20–23) ugotavlja, da imajo že vse od sredine 80. let navijaške skupine pomembno družbeno vlogo, ki se izraža na mnogih področjih – od samega športa do politike. Hkrati je bil to tudi čas, ko je jugoslovanski nogomet kot celota začel izgubljati svojo moč: gledalcev na tekmah je bilo vedno manj, huliganov pa več. Na tekmah so bili tudi taki, ki jim nogomet sicer ni bil prav zares pri srcu. Prav nacionalizem naj bi bil (Lalić 1993, 45) ključna oblika in vzrok nasilja v povezavi s športom v nekdanji Jugoslaviji. Tudi Vrcan (2003) piše o tem, kako je bil šport v tem obdobju zlorabljen za politične cilje; vsi dogodki po njegovem mnenju predstavljajo simptome globoke politične in družbene krize. Oba avtorja se strinjata, da so mladi v začetku 90. let s političnim

angažiranjem vplivali na družbene spremembe: na stadionih so bila poleg protikomunističnih in protirežimskih zelo izpostavljena tudi nacionalistična čustva. O tem Lalić piše kot o »nezadovoljstvu z nacionalnimi svoboščinami Hrvatov in skupnega stanja mednacionalnih odnosov v takratni Jugoslaviji« (1993, 99). Splitska Torcida je bila sicer ena prvih skupin, ki je že pred dokončnim razpadom države kazala hrvaške simbole ter skandirala prepovedane parole, ko so »Srečen božič, bratje Hrvati« in »Smrt komunizmu«. Vrcan nadaljuje, da je konec 80. let poleg tradicionalnega rivalstva navijaških skupin na ljudi vedno bolj začelo vplivati mednacionalno in politično sovraštvo, kar se je – v kombinaciji z globoko gospodarsko in družbeno krizo – izkazalo za pogubno.

Medtem ko v Srbiji temu ni bilo tako (vsaj ne tako očitno), se je v tem obdobju na Hrvaškem zgodila tudi nacionalna homogenizacija navijaških skupin iz iste republike: BBB in Torcida so ob dvobojih s srbskimi klubi nastopili složno, »v imenu svoje države«. Iz tega Lalić (1993, 114) pride tudi do zaključka, da nasprotni navijači v tem primeru niso bili športni rivali, ampak »pripadniki sovražne nacionalne in politične skupine«. Šlo naj bi za tip navijača-političnega aktivista; za nekoga, ki na tekme v prvi vrsti ne hodi zaradi športa, ampak iz političnih vzgibov.

Tako ni čudno, da Vrcan v svoji knjigi »Nogomet, politika, nasilje« (2003) piše o tem, da so bile prve srbske prostovoljne paravojaške enote sestavljene iz mladih fantov, ki so pripadali trdemu jedru beograjskih Delij in so jim poveljevali vodje teh, kot jih on imenuje, »navijaških plemen«. Leta 1992 je bila tako v uradni reviji Crvene zvezde objavljena reportaža (Čolović v Vrcan 2003, 84) z bojišča, v kateri piše, da so »Delije pustile svoje navijaške pripomočke pod arkadami Marakane (stadiona Crvene zvezde op. p.) in s puško odšle v boj. Borci brez strahu, junak pri junaku.« Podobno je bilo tudi na Hrvaškem, kjer Vrcan (prav tam) navaja, da so se trda jedra zagrebških Bad Blue Boysov in splitske Torcide med prvimi organizirala v jurišne oddelke ter nato vpisale v enote hrvaške vojske, ki je bila takrat še v nastajanju. »Dejstvo je, da so navijaške simbole v začetku bojev koristili borci na obeh straneh, pri čemer so mnogi – prav tako na obeh straneh – v vojni videli logično nadaljevanje predhodnih sporov med navijaškimi skupinami,« je zaključil.

Politično pripadnost nenazadnje dokazujejo tudi številni zapisi navijačev-vojakov. Kot je s spletne strani BBB povzel Wilson (2006, 155), so se BBB tako ali drugače vedno bolj povezali s Tuđmanovo HDZ in v letih vojne odšli »braniti Hrvaško, od Vukovarja do Prevlake«. V čast tistim, ki so umrli, pod zahodno tribuno zagrebškega stadiona Maksimir stoji spomenik: »Oltar hrvaškim junakom, ki so vedno nosili modro barvo (barvo Dinama op. p.) v svojih srcih.« Gre za spomenik, na katerem piše tudi: »Navijačem tega kluba, ki so začeli vojno s Srbijo na tem igrišču 13. maja 1990.« Čolović je zapisal (2011, 127), da organiziran odhod nogometnih navijačev v vojno, pri čemer so ti ohranili svojo navijaško identiteto, »na nov način osvetljuje problem odnosov med nasiljem, športom in družbo.« Dodaja, da so posledice vidne tudi 20 let po koncu vojne, saj še naprej obstajajo taiste navijaške skupine, ki ostajajo asocialne, rušilne, nasilne in v veliko primerih tudi – kriminalne združbe.

5. 4 Vloga medijev

Lalić (1993, 106–107) kot enega od glavnih vzrokov za navijaško nasilje navaja pomen dokazovanja svoje premoči in dajanje tega na ogled javnosti. »Velika pozornost je bila dana temu, kako se o incidentih obvesti javnost,« je zapisal in dodal, da so skozi leta mediji začeli dajati navijaškim skupinam vedno večjo pozornost. Mediji so sicer po njegovem o ekscesih navijačev poročali (jih komentirali) na zelo poenostavljen način, kar je v prostor nekdanje Jugoslavije vnašalo moralno paniko. S tem, da imajo mediji pomembno vlogo, se strinja tudi Prnjak, ki je zapisal (1997, 258), da so medetnične napetosti prvič prišle v množične medije prav skozi šport, nacionalna nesoglasja pa se je najprej dalo slišati na štadionih iz ust navijaški skupin. Čolović (2011, 109–111) vidi krivce tudi v športnih novinarjih, ki so imeli možnost umiriti nastali položaj, a naj bi ga v največ primerih celo »napumpali«. »Sodeč po člankih, objavljenih v športnih časopisih, se nasilno obnašanje navijačev od sredine 80. let naprej vse bolj stopnjuje, pri čemer prihaja do zmerjanja, incidentov ter spopadov, ki temeljijo na t. i. 'nacionalni osnovi',« še ugotavlja (prav tam). Lalić in Biti (2008, 264) vsaj deloma vidita rešitev v bolj objektivnem in razumnem poročanju medijev.

5. 5 Pregled ključnih dogodkov in akterjev

5. 5. 1 Neodigrana tekma Dinamo – Crvena zvezda

Neodigrano tekmo Dinamo – Crvena zvezda (avtor sicer navaja napačen datum, 13. marec 1990 op. p.) je ameriški CNN celo uvrstil med pet nogometnih tekem, ki so spremenile svet. Njihov novinar James Mongatue (2011) piše o tem, kako je bila Jugoslavija po vzponu novih političnih sil že na robu državljanske vojne, ko se je v Zagrebu zgodil brutalen spopad nogometnih navijačev. »Kasnejši zvezdnik AC Milana in hrvaški kapetan Zvonimir Boban je s kung-fu udarcem napadel policista, ki je napadel zagrebškega navijača. Neredi so povzročili zagrebški BBB in beograjske Delije, ki jih je vodil brutalni vojaški poveljnik Arkan,« je zapisal in dodal, da so Tigri, Arkanova paravojaška enota, veliko članov dobili prav iz vrst Delij. Boban, citiran v prispevku, je kasneje dodal, da je bil pripravljen žrtvovati kariero in vse, kar to prinaša s sabo, zaradi enega samega ideala: Hrvaške. »Bobanov napad je načrtal pot, po kateri je Jugoslavija kmalu krenila,« je v pogovoru za Vreme (Majdin 2010) dejal takratni nogometaš Dinama in kasneje tudi hrvaški selektor Zlatko Kranjčar, medtem ko je glavni akter za isti medij takole pojasnil svoje dejanje: »Prvo kot prvo: zaščitil sem naše fante, navijače, in čast vseh, ki so bili na stadionu, v isti meri pa sem zaščitil tudi sebe, saj so me začeli udarjati in seveda sem moral odreagirati. To, ta hrvaška muka, se je kopičila več let. Nikdar nisem želel prevzeti vloge heroja, ker mislim da so to predvsem naši vojaki, ki so se izkazali v pravi vojni.« Kasnejši velezvezdnik evropskega nogometa je za svoje dejanje dobil večmesečno prepoved igranja, zaradi katere je izpustil tudi svetovno prvenstvo leta 1990.

Medtem ko je Neven Andjelić v pogovoru za CNN dejal, da je šlo za »najbolj pomembno nogometno tekmo v zgodovini Jugoslavije«, saj naj bi imela povsem političen predznak ter je bila jasen znak za prihajajoče nasilje in vojno, obstajajo tudi številna mnenja, da so mediji stvar še dodatno razpihnili. Ob Hrvatih, ki za dogodke krivijo Srbe, imajo svoje mnenje tudi slednji. Tako je hrvaški Srb Petar Đukić, v času tekme glavni hrvaški inšpektor takratnega Sekretariata za notranje zadeve (SUP), v pogovoru za srbsko javno televizijo RTS (2011) povedal, da je za neredi stala HDZ. Ta naj bi imela v milici svoje ljudi, ki naj bi poskrbeli, da so zagrebški navijači lahko kasneje prišli na igrišče. Vse naj bi se začelo, ker so BBB lahko na tribune prinesli kamenje in druge predmete (hrvaški viri navajajo, da so bili s kamenjem dobro

založeni tudi srbski navijači), s katerimi so obmetavali Zvezdine navijače. Delije naj bi se z lomljenjem oglasnih panojev zavarovale pred temi napadi BBB, kar je izzvalo še večje nered; na koncu tudi pretepe na igrišču, kjer so se BBB spopadli z milico. »To zagotovo ni bil začetek vojne, je pa to ena od zgodb, ki je simbolno izkoriščena za novo interpretacijo – po tem, ko se je vojna že tudi zares začela,« je za HRT (hrvaška javna televizija) dejal tudi Žarko Puhovski; avtor prispevka »Slučaj Maksimir – dvadeset godina posle« Srb Zoran Majdin pa v njem med drugim trdi, da je bil cel dogodek zrežiran ter da ga je nova oblast na Hrvaškem, izvoljena le malo prej, izkoristila za prevzem skoraj vseh medijskih hiš, še posebej TV Zagreb, ki je kasneje postala HRT.

Različni so sicer tudi podatki o številu navijačev in policistov. Medtem ko portal politikaplus.com (Klarić, 2013) navaja 3000 Delij, naj bi jih bilo po Đukićevih besedah »nekaj sto« (kar je glede na analizirano gradivo precej dlje od resnice kot 3000). Zanimiva je sicer njegova izjava, da naj bi HDZ nered na tekmi izkoristil za majanje kredibilnosti vodstva nogometnega kluba Dinamo, kar naj bi kasneje omogočilo tudi, da se klub – kot je želel Franjo Tuđman – preimenuje v Croatia. Đukić je bil sicer po tekmi obtožen, da je dovolil uporabo prekomerne policijske sile in bil zato kasneje tudi hitro upokojen; zamenjani so bili tudi trije drugi posamezniki, zadolženi za varnost na omenjeni tekmi. Na njej je bilo sicer poškodovanih kar nekaj ljudi. Medtem ko politikaplus.com navaja številko 60, Wilson (2006, 111) piše o 79 poškodovanih policistih in 59 poškodovanih navijačih. »Stotine je bilo aretiranih, med njimi pa je posebej izpostavljeno eno ime – Arkan,« piše Wilson. Foer (2010, 16) izpostavlja še dve pomembni malenkosti, ki govorita o resnosti položaja in njegovi politični konotaciji: nogometaše srbskega kluba so morali odpeljati s helikopterji (kar se je sicer kasneje izkazalo kot neresnično dejstvo), navijači Crvene zvezde pa naj bi ves čas vzklikali »Ubij, ubij Tuđmana«. Kot pišeta Sack in Suster (2000, 311), so jim navijači Dinama vračali »Franjo, Franjo, HDZ«⁶, dodajata pa, da ima natančnejši pregled okoliščin dogodka vse znake »vnaprej napisanega scenarija«. Spopadi na stadionu naj bi trajali kako uro, posamezni pretepi pa so se nato nadaljevali dolgo v noč. Zagrebčani – ne nogometni navijači – v nasprotju z nekaterimi pričakovanji sicer

⁶ Majdin (2010) navaja še nekatere druge navijaške pravokacije z obeh strani: medtem ko so Hrvati vzklikali Anteju Paveliću, so Srbi Draži Mihajloviću, skandiranju »Ovo je Srbija« pa je sledilo »Srbe na vrbe« (in obratno).

niso šli na ulice, kar bi po besedah Antuna Vrdoljaka (v Majdin 2010) lahko prineslo »vraga«: »Zagotovo bi prišlo do vojaške intervencije, rezultati demokratičnih volitev bi lahko bili razveljavljeni in kdo ve, kaj bi se zgodilo s Hrvaško.«

Kot poročajo vsi viri, so bili mediji kajpak razdeljeni (podrobneje o analizi hrvaških medijev v empiričnem delu naloge): hrvaški so pisali o sovražnosti policije in srbskih navijačev, medtem ko so srbski obtoževali Hrvate zaradi njihovega nacionalizma in izzivanja neredov, s katerimi se ruši Jugoslavija. Kot piše Ivan Klarić na politikaplus.com, je Boban zaradi svojega dejanja postal hrvaški junak, medtem ko so ga srbski mediji razglasili za nacionalista. Zaradi napada na policista, za katerega se je kasneje izkazalo, da ni ne Srb ne Hrvat, ampak Bošnjak po imenu Refik Ahmetović (in mu je incident tudi oprostil), je bil suspendiran, proti njemu pa je bila vložena tudi obtožnica. Njegovo brco so nekateri ocenili celo za »prvi strel« oz. neuradni začetek vojne v Jugoslaviji. In čeprav je to verjetno nekoliko pretirano, drži, da je šlo v primeru te tekme – tako Foer (2010, 16) – za »prvi res javni spopad dveh etničnih skupin v skoraj pol stoletja Jugoslavije«. Eden od komentatorjev tekme je, kot navaja Majdin (2010), tudi preroško napovedal: »To je opozorilo za to, kaj vse se nam kasneje lahko zgodi.« Tudi nadaljevanje (jugoslovanske) nogometne zgodbe ni bilo prav nič vzpodbudno: dva tedna po dogodkih na Maksimiru je Jugoslavija prav v Zagrebu odigrala zadnji prijateljski tekmi pred odhodom na svetovno prvenstvo. »Takrat se je prvič v zgodovini žvižgalo jugoslovanski himni, občinstvo pa je navijalo za nasprotnika,« piše Majdin in navaja še incident iz septembra istega leta, ko je bila na tekmi jugoslovanske lige med domačim Hajdukom iz Splita in beograjskim Partizanom na sredi igrišča zažgana jugoslovanska zastava, nogometaši Partizana pa so bili pregnani v slačilnice.

5. 5. 2 Košarkarsko svetovno prvenstvo 1990, hrvaška zastava in Vlade Divac

Nacionalizem je bil prisoten tudi v košarkarskih arenah. Kot se v dokumentarnem filmu TV hiše ESPN *Once Brothers* (Nekoč brata) spominja srbski košarkar Vlade Divac, naj bi se njegovi odnosi s hrvaškim košarkarskim virtuozom Draženom Petrovićem, s katerim sta takrat skupaj branila barve Jugoslavije, skrhalo zaradi zapleta z zastavo na svetovnem prvenstvu leta 1990 v Argentini, kjer je Jugoslavija na koncu sicer osvojila zlato. Divac se spominja, da so se v času vseh tekem Jugoslavije

na tribunah pojavljale hrvaške (nacionalistične) zastave, Toni Kukoč, še en Divčev hrvaški soigralec, pa je omenil tudi sporočilo, ki so ga prejeli reprezentanti, češ da se lahko pojavijo takšne ali drugačne nacionalistične provokacije, a naj se igralci od njih ogradijo, preprosto umaknejo stran. »Po zmagi v finalu (Jugoslavija je 19. avgusta 1990 z 92:75 premagala Sovjetsko zvezo op. p.) sem opazil, da je eden od takih navijačev prišel s takšno zastavo na igrišče. Šel sem do njega in mu rekel, da ta zastava ne sodi sem. Odgovoril mi je, da je jugoslovanska zastava sranje, kar me je tako razburilo, da sem jo vrgel stran,« se spominja Divac, njegovo zgodbo – da ni imel pojma, kaj bo to sprožilo – pa je potrdil tudi Kukoč. Toda poti nazaj ni bilo več: hrvaški mediji naj bi zgodbo, kot se spominja tudi Dino Rađa, še eden od Hrvatov v tisti ekipi, napihnili do konca in Divca prikazali tudi sovražnika naroda. Čeprav ni nikakršnih dokazov za kaj takega, je pisalo, da je zastavo kasneje pohodil, nanjo celo pljunil. Množični mediji naj bi zgodbo prikazali po svoje in Divac je še danes za mnoge Hrvate simbol srbskega nacionalizma. Kot je povedal v dokumentarnem filmu, se je zaradi tega incidenta zelo ohladil tudi njegov odnos s Petrovićem.

5. 5. 3 Franjo Tuđman in tekma Hrvaška – ZDA

Kot je povzel Wilson (2006, 154–156), je bil Tuđman velik ljubitelj nogometa, še posebej Dinama, kljub vsemu pa je bil sprva – sredi 50. let – predsednik beograjskega Partizana (Tuđman je bil vojaški general, Partizan pa je veljal za »klub vojske« op. p.). Rad je spreminjal stvari: med drugim barve Partizana iz rdeče in modre v črno in belo, leta 1993 pa je ime Dinamo (ker naj bi spominjalo na komunistično preteklost) najprej spremenil v HAŠK Građanski (skupek imen dveh klubov, iz katerih je nastal Dinamo leta 1945), le nekoliko kasneje pa v Croatia. Tuđman je bil tudi »visoki pokrovitelj« prijateljske nogometne tekme hrvaške reprezentance in reprezentance Združenih držav Amerike (ZDA), ki se je zgodila 17. oktobra 1990, ko je bila Hrvaška še vedno del Jugoslavije. Prva uradna tekma »nove« hrvaške reprezentance je sovpadala (na sporedu je bila en dan kasneje) z dogodkom na Trgu bana Jelačića (obnovitev spomenika bana Jelačića, ki je bil po 2. svetovni vojni odstranjen), ki sta ga Sack in Suster opisala (2000, 313) kot »največje hrvaško nacionalistično zborovanje od 2. svetovne vojne«. »Tuđman se je dobro zavedal povezave med športom in politiko,« pišeta avtorja (prav tam) in dodajata, da so ZDA s tem na simbolni ravni Hrvatom pokazale podporo v boju za samostojnost. Obeh dogodkov,

tako na trgu kot na štadionu, so se udeležili Hrvati iz diaspore in domovine – med drugim so se številni Dalmatinci morali v Zagreb prebiti tudi čez barikade na območju Knina, kjer so se Srbi že oboroževali in pripravljali na ustanovitev t. i. Republike Srbske krajine. Uradni program tekme, ki so ga dobili gledalci, je bil sicer že na prvi pogled nacionalističen: na naslovnici publikacije, ki je napovedovala nogometno tekmo, je bil ob hrvaški šahovnici spomenik bana Jelačića, svoj prostor za komentar pa je dobil tudi Tuđman. Dresi hrvaške reprezentance so imeli šahovnico, tako kot tisti med 2. svetovno vojno, jasno pa se je spet pojavila tudi hrvaška nacionalna zastava, ki je bila v svojem bistvu skorajda identična ustaški. »To, da so se ZDA v nogometu pomerile z državo, ki še ni bila samostojna, hkrati pa je ta nastopala v ikonografiji, ki je za Srbe pomenila tudi spomin na genocid, so si srbski nacionalisti razlagali le kot to, da ZDA podpirajo anti-srbsko politiko Tuđmana in njegove HDZ,« sta še zapisala Sack in Suster (2000, 314). V povezavi s Tuđmanom in športom (nogometom) je sicer znana tudi njegova izjava, češ da »nogometne zmage oblikujejo nacionalno identiteto na enak način kot vojne.«

5. 5. 4 Željko Ražnatović – Arkan in Delije oz. Tigri

Po mnenju Vrcana (2003, 83) je bil Željko Ražnatović – Arkan »zloglasni vodja navijaškega plemena Delije, kasneje pa tudi vodja Tigrov – srbskih paravojaških enot, angažiranih v akcijah na Hrvaškem in kasneje v Bosni, znanih po svojih zločinih«⁷. Med drugim se je svoj čas prostodušno dejal, da vojne v Jugoslaviji niso začeli generali nekdanje jugoslovanske vojske, ampak navijači srbske Crvene zvezde na neodigrani tekmi z Dinamom v Zagrebu.

Kot piše Wilson (2006, 111), naj bi Arkana za to, da postane vodja navijačev Crvene zvezde in jih »vzame v roke«, prosil sam Milošević. »Treniral sem jih brez orožja,« je dejal in dodal: »Od samega začetka sem vztrajal na disciplini. Saj veste, kakšni so

⁷ Arkan je bil sin poveljnika v Titovem vojaškem letalstvu, ki pa se je očetu uprl in kmalu prešel med nepridiprave. Prvič je bil zaprt pri 17 letih, ko je prišel ven pa ga je oče povezal z nekdanjo jugoslovansko službo za državno varnost (UDBa). Na začetku 70. let je odšel na zahod, kjer je ropal banke in postal slaven zaradi svojih kriminalnih dejanj, šele kasneje pa je postalo bolj jasno, da naj bi ga za umazana dela uporabila tudi UDBa. V Beograd se je vrnil leta 1986: istega leta, kot je Slobodan Milošević postal vodja Zveze komunistov Srbije in istega leta, kot je Srbska akademija za znanost in umetnost objavila že omenjeni memorandum SANU.

naši navijači: glasni, radi pijejo in se zafrkavajo. To sem naenkrat ustavil. Morali so se ostriči, redno briti in niso smeli biti pijani. Tako se je začelo. Vse je bilo, kot je moralo biti.«⁸ Leta 1989 so namesto Ciganov, kot so bili do tedaj znani navijači Crvene zvezde, navijači rdeče-belih postali Delije – »močni fantje« ali »heroji«. Že tako so bili ena najbolj prepoznavnih in strah vzbujujočih navijaških skupin v Evropi, ko so jih začeli povezovati s Tigri, so se jih začeli še bolj bati. »Bili so udarna pest politike, najbolj aktivni udeleženci etničnega čiščenja, visoko učinkoviti izvrševalci genocida,« je o njih zapisal Foer (2010, 12). Njegove besede sicer posredno potrjuje tudi poročilo ameriškega State Departmenta, na katerega se sklicuje tudi sam (2010, 24): Arkanovi Tigri naj bi v času vojne na najbolj grozljive načine – z rezanjem vratov, zadužitvami itd. – ubili vsaj 2000 mož in žena.

Kot je Wilsonu (2006, 113) potrdil eden od navijačev, so navijači-vojaki na bojišče odšli s pesmimi, ki so jih peli na severu Marakane, na ustih. »Bili so v Vukovarju, kjer so pobili hrvaške ranjence, ki so jih odvedli iz bolnice, in v Bijelini, kjer so pobijali ali preganjali Muslimane,« je zapisal. Wilson je (prav tam) zapisal tudi, bojda resnično, anekdoto, ki govori o kasnejših dogodkih – o hrvaški akciji Nevihta, s katero so leta 1995 Hrvati nazaj dobili zavzeto ozemlje. Ko naj bi Arkan po televiziji videl, kaj se je zgodilo, naj bi bil tako jezen, da je v trenutku spet oblekel svojo uniformo in poklical Delije – v roku pol ure naj bi se dobili pred Marakano, pripravljeni na nadaljnji boj. Avtor dodaja še, da pri vsem skupaj ni šlo le za ozemlje, ampak tudi za finančne ugodnosti. »Vojna je naredila Arkana še bolj zloglasnega, hkrati pa ga je naredila tudi bogatega,« je zapisal Wilson. Ražnatović je sicer tudi sam umrl nasilne smrti. Leta 2000 so krogle kar 38-krat prestrelile njegovo telo medtem ko je pred hotelom v Beogradu pil kavo. Morilcev nikdar niso ujeli, tudi njihovi motivi niso povsem jasni. Omenja se, da bi lahko bili povezani z njegovo dejavnostjo v nogometnem klubu Obilić, kjer je bil nekaj let predsednik ter strah in trepet nasprotnih ekip.

⁸ Ivan Čolović se v Vrcan (2003, 85) retorično sprašuje: »Kako je sploh mogoče iz tako neobvladljivih ljudi, kot so nogometnih huligani, tako hitro ustvariti disciplinirane vojake, ki se domnevno borijo za dobro države in naroda, ki mu pripadajo?«

6 ANALIZA MEDIJSKIH VSEBIN

V analizo medijskega poročanja sem vključil tri ključne hrvaške dnevne časopise tistega časa – zagrebška Vjesnik⁹ in Večernji list ter splitsko Slobodno Dalmacijo, hkrati pa sem analiziral še znani športni dnevnik Sportske novosti. Analiziral sem tri ključne dogodke, ki so se zgodili leta 1990: tekmo Dinamo Zagreb – Crvena zvezda in neredi okrog nje (13. maj 1990), finale svetovnega prvenstva (SP) v košarki in odvzeto hrvaško zastavo (19. avgust 1990) ter prijateljsko tekmo nogometnih reprezentanc Hrvaške in Združenih držav Amerike (ZDA; 17. oktober 1990). S semiološko metodo sem želel poiskati oz. izluščiti glavne teme oz. diskurz, ki se je v ključnih trenutkih pojavljal v izbranih medijih. Za analizo sem izbral obdobja tik pred dogodkom ter tudi nekaj dni po njih (12. – 15. maj, 18. – 21. avgust ter 16. – 19. oktober 1990).

6. 1 Predstavitev rezultatov

6. 1. 1 Tekma Dinamo Zagreb – Crvena zvezda in neredi okrog nje

Prav vsi analizirani mediji so tekmo napovedovali v enakem tonu: da gre za nepomembno, a prestižno tekmo med dvema velikima kluboma. Na naslovnico (»Prvak gost Maksimira«) je tekmo (12. 5.) uvrstil le športni dnevnik Sportske novosti, medtem ko so bili ostali splošni mediji zelo kratki – Vjesnik recimo ne v soboto ne v nedeljo o tekmi ni napisal niti besede, medtem ko sta Večernji list in Slobodna Dalmacija derbi 33. kroga jugoslovanske lige pospremila zelo na kratko: v Splitu znotraj kratkega napovednika celotnega kroga, v Zagrebu pa z dvema vestičkama iz obeh taborov (v soboto) ter daljšo vestjo (v nedeljo). Tako Večernji list v soboto (1990a) piše, da je to za Zagrebčane tekma za prestiž, ki bi, »če bi o čem odločala, bila spektakel, tako pa ...«, medtem ko so Beograjčani na Hrvaško odhajali povsem sproščeno, z željo, da bi na tej tekmi zmagal – nogomet! V nedeljo – ironično – novinar napoveduje zgodovinsko tekmo, a iz povsem drugega razloga. Piše namreč o »vrhuncu lepote nogometa«, saj naj bi vsi najboljši nogometaši kmalu odšli v boljše (bogatejše) klube. Hkrati je takratni trener Dinama Josip Kuže preko medijev čestital trenerju Crvene zvezde Dragoslavu Šekularcu in rdeče-belim nogometašem za naslov: »Osvojili ste ga na briljanten način«.

⁹ Politični dnevni časopis, ki je prenehal izhajati leta 2012

Povsem drugačna so bila poročila s tekme, ki se nikdar ni zares odigrala. V ponedeljek, 14. maja, je bila to glavna novica dneva. Bila je na vseh naslovnica, saj je zasenčila prav vse: tudi 45. obletnico »tragedije v Bleiburgu¹⁰«. Naslovi so bili udarni: »Erupcija huliganskega nasilja« (Večernji list, vsehrvaška izdaja; slika 1 v prilogi), »Sovraštvo, kri in solze« (Večernji list, zagrebška izdaja), »Bojno polje v Maksimiru« (Vjesnik; slika 2 v prilogi), »Pekel v Maksimiru« (Slobodna Dalmacija; slika 3 v prilogi), »Navijači Zvezde zavedno izzvali najtežji incident« (slika 4 v prilogi), »Žalostne scene v Maksimiru« (Sportske novosti). Večernji list, Vjesnik in Sportske novosti so temi znotraj časopisa posvetili po dve strani, Slobodna Dalmacija pa eno. Prav vsi so pisali o tem, da je varnost zatajila in se spraševali zakaj, hkrati pa so v vsakem časopisu dodali še svoj zorni kot oz. podrobnosti, pomembne tudi za mojo analizo. Večernji list (Draženović 1990a) v poročilu tako piše o »vnaprej pripravljenem scenariju«, pri čemer novinar opozarja na »reprizo tekem s Partizanom«, ko so navijači Beograjčanov že lomili oglasne panoje, a jih nihče ni ustavil, izpostavlja pa tudi Tanjugovo (jugoslovanska tiskovna agencija) vest, da milica ni želela posredovati, češ da ni želela izzvati političnega incidenta. Pri Vjesniku (Samovojska 1990a) so bili prepričani, da bi »strahoti« lahko ubežali, če bi zadolženi za red in mir pravočasno posredovali in izpraznili tribune, pri čemer izpostavljajo, da je za to obstajala tudi (ravno pred kratkim sprejeta) zakonska podlaga. Slobodna Dalmacija (Garber 1990a) ob tem, da naj bi se vse skupaj začelo na »jugu« (kjer so bili navijači Crvene zvezde), navaja tudi izjavo Slovenca Rudija Zavrla, delegata Nogometne zveze Jugoslavija (FSJ) na tej tekmi: »Še dve uri pred tekmo sem govoril z odgovornimi, ki so mi zatrdili, da je za varnost primerno poskrbljeno – tako kot na vseh tekmah visokega tveganja. Vseeno mislim, da policija ni pravilno odreagirala v trenutku, ko se je začelo nešportno obnašanje navijačev obeh klubov.« Glavni urednik Sportskih novosti Vilko Lucner (1990) v svojem komentarju dogodka z naslovom »Ne nogometu sovraštva in vojne« piše o tem, da so navijači Crvene zvezde zavestno in z željo po tem izzvali najtežji incident na nogometnih igriščih Jugoslavije. Prišli naj bi z drugimi cilji, kot so športni, saj je bilo v tem smislu že vse odločeno. »In jim je tudi uspelo – zahvaljujoč nepojasneni neodločnosti tistih,

¹⁰ 15. maja 1945 je britanska vojska predala jugoslovanski v Pliberku (nem. Bleiburg) zajete hrvaške (pa tudi slovenske) kvizlinge: okrog 95.000 vojakov ter civilistov, od katerih jih je bilo več deset tisoč v naslednjih tednih pobitih brez sojenja in ugotavljanja krivde.

ki so bili odgovorni za varnost,« je zapisal in dodal, da je nastal »pekel brez konca in kraja«. Piše o strašnih, groznih scenah, doslej nevidenih v Jugoslaviji. »Zgodila se je vojna z vsemi sredstvi in razpoložljivimi močmi: kamenjem, palicami, solzivcem. Tekma je postala gladiatorska arena norosti in sovražnosti, nevarnosti in besa.« Lucner dodaja, da ni treba gledati čez nobena očala političnih ali nacionalnih predsodkov, da bi se lahko potrdila resnica: gostujoči navijači naj bi prišli v Zagreb, da izzovejo in naredijo to, kar so naredili. »Posredi so, to vemo vsi, neke druge stvari, a nogomet jim več ne sme biti povod, oder, prostor za predstavo. Ne nogometu kot sovraštvo in vojni! Ne nogometu kot nasilju, divjanju, nevarnosti za okolico in ljudi! A prav temu smo bili priča v nedeljo, zato tekma tudi ni mogla biti odigrana. Hkrati tudi vsa sreča, da ni bila, saj nihče ne ve, do kakšne tragedije bi lahko prišlo v taki 'igri'.« Vjesnik je objavil serijo fotografij, ki nazorno prikazujejo dogajanje v Maksimiru, na zadnji strani pa še prispevek z naslovom »Strašne scene bi bilo mogoče preprečiti«.

Torkovo poročanje (15. 5. 1990) je bilo povsod v znamenju iskanja krivcev oz. odgovornih, že je bila ustanovljena tudi posebna preiskovalna komisija. Novica je bila še vedno na vseh naslovnica, po pomembnosti je bila z njo izenačena novica o prvi seji glavnega odbora HDZ po volilni zmagi, na kateri so se dogovarjali o načinu prevzema oblasti. Mediji so začeli razpravljati o vzrokih »športne tragedije« (Večernji list) na stadionu, o tem pa se je že spregovorilo tudi v hrvaškem parlamentu (Saboru). Sociolog Furio Radin (1990) v Večernjem listu piše o tem, da so bile provokacije na nacionalni osnovi predvsem to – provokacije – in da ne gre za pravi nacionalizem, hkrati da pa je res, da se opaža, da se navijaške skupine v zadnjem obdobju krepijo in zdi se, da vsi ne prihajajo zgolj zaradi nogometa. Tako kot v Slobodni Dalmaciji, so tudi v Večernjem listu (1990c) zbrali odzive raznih političnih akterjev in gibanj, ki zelo variirajo: medtem ko v HDZ govorijo o »politični raboti proti Hrvaški«, mirovno gibanje iz Splita opozarja na to, da je potrebno ohraniti prisebnost, forum mladih stranke SDP (Socijaldemokratska partija Hrvatske) pa oba kluba poziva k temu, da v luči miru v Maksimiru odigrata »tekmo pomiritve«. V stranki HSP (Hrvatska stranka prava) so takoj odkrito pozvali k izstopu iz jugoslovanske nogometne lige ter ustanovitvi lastne, hrvaške, hkrati pa bi večino odzivov lahko spravili na skupni imenovalce: »sramota za odhajajočo vladajočo politiko«. Vjesnik (1990) je nedeljski dogodek poimenoval »Črn dan jugo-nogometa«, novinarji pa pišejo o tem, kako je

družba pokazala sovražnost, ki je zrasla na plodnih tleh nezadovoljstva ljudi. »Razum je izgubil ne le bitko, ampak tudi vojno,« so zapisali in dodali podatek, da je v Jugoslaviji okrog pet milijonov mladih, starih med 15 in 27 let, pri čemer jih je okrog 120 tisoč nepismenih, 22 odstotkov pa brezposelnih in da se to mora nekje poznati. V povzetku odzivov iz drugih republik velja izpostaviti poročilo iz Srbije, kjer poročajo o »vojni na stadionu«, o tem, da je do tega prišlo v »najslabšem možnem trenutku« ter »brezumju v Maksimiru«. Iz Slovenije prihajajo zapisi o tem, da so ti dogodki »žalosten pokazatelj tega, kam vse lahko pripeljejo strasti, podžgane z ideološko nestrpnostjo«. Vjesnikov novinar Anton Samovojska (1990b) piše še o »njihovi in naši policiji«, češ da so hrvaški navijači jugoslovansko milico na tekmi dojemali kot nekoga, ki je na strani srbskih navijačev. V Sportskih novostih (Židak 1990) so se spraševali o tem, kdo je odgovoren in prišli do sklepa, da je policija odreagirala prepozno in napačno (»Eskalacija sovraštva in nasilja je prerasla v otožno zagrebško nedeljo«; slika 5 v prilogi). Objavljajo tudi zgodbe navijačev: o tem, kako so morali zaščititi someščane (oz. so to navedli kot razlog za napad na Delije) ter hkrati o tem, kako so bili »ponižani v lastni hiši« (pogovor z navijačem, ki je bil ustreljen v nogo). Izjavo je dal tudi direktor Dinama Rudi Marković (M. N. 1990), ki je povedal, da so se v klubu tekme bali, zaradi česar so že v dneh pred njo naredili kar nekaj sestankov z odgovornimi ljudmi. »Čeprav tekma ni o ničemer odločala, je šlo za srečanje visokega tveganja. Dnevno smo opozarjali na politično delikatno vzdušje. Sicer prijateljski klub Crvena zvezda nas je obvestil, da iz Beograda ne bo organiziranega prihoda navijačev, hkrati pa smo dobivali številne namige o njihovem masovnem prihodu v Zagreb,« je povedal.

6. 1. 2 Finale SP v košarki in odvzeta hrvaška zastava

Zaključek prvenstva v Argentini je prišel v še enem zelo delikatnem trenutku jugoslovanske (ter tudi hrvaške in srbske) zgodovine. Glavne teme na naslovnica časopisov takrat niso bile športne – da je Jugoslavija recimo s polfinalno zmago proti ZDA prišla v finale SP-ja –, ampak politične. Tako je na naslovnici Vjesnika 18. 8. 1990 recimo poziv Tuđmana k miru, ki se nanaša na dogodke v Kninu, kjer se je takrat dogajalo »izjasnjevanje srbskega prebivalstva« o tem, če želijo ostati del Hrvaške ali ne, podobno pa je tudi z naslovnico Večernjega lista, kjer taisti politik poziva k »odločni obrambi hrvaške suverenosti«, še bolj dramatična pa je naslovnica

Slobodne Dalmacije, kjer pišejo o neustavnosti plebiscita o avtonomiji Srbov na Hrvaškem in hkrati že o razglašenem vojnem stanju v Kninu. Novica o uvrstitvi v finale je bila na naslovnici le v Sportskih novostih, kjer so jo pospremili z naslovom »Plavi v finalu«, sicer pa je izstopala še novica o tem, da je Jugoslovan (Srb) Bora Stanković, dolgoletni generalni sekretar Svetovne košarkarske zveze (FIBA; v tej vlogi je tudi dal izjavo), nezadovoljen z organizacijo prvenstva v Argentini. Dan kasneje je stanje podobno. Slobodna Dalmacija ima tako na naslovnici »Hrvaška je napadena«, na športnih straneh pa brez omembe političnega dogajanja poročajo o uspehu košarkarjev ter o odlični navezi Kukoč – Petrović (Grabovac 1990). Tudi Vjesnik (Kolombo 1990a) na športnih straneh piše o tem, da se bodo »naši košarkarji« v finalu pomerili s Sovjetsko zvezo.

V ponedeljek, 20. avgusta, je na naslovnica glavna stvar poročilo o »izjasnjevanju« Srbov o avtonomiji, novica o zmagi nad Sovjetsko zvezo je bolj obrobna tema: na večje je »Jugoslavija prvak sveta« le v Večernjem listu in kajpak Sportskih novostih. Vjesnik ima zgoraj desno na majhno napis »Jugoslavija tretjič prvak sveta«, je pa na strani 14 (zadnji strani) edina analizirana omemba dogodka, ki ga je v filmu Once Brothers izpostavil Divac. Okvir znotraj daljšega teksta o tekmi piše o »incidentu« (Kolombo 1990b; slika 6 v prilogi): češ da je prišlo do neljubega dogodka, pri katerem so morali posredovati tudi policisti. Novinar sicer dodaja še, da je Stanković že pred dnevi zahteval, da se s tribune umakne hrvaške nacionalne zastave, ki so se začele pojavljati. Novinar zaključí: »Očitno je, da bo morala hrvaška trobojnica legalnost dobiti tudi izven meja hrvaške republike.« Večernji list je ta dan zmagi posvetil dve strani, a nič o incidentu, čeprav se poroča tudi o dogajanju po zaključku tekme. Novinar (Jirasek 1990) ga je povzel takole: »Košarkarji so se zbrali sredi igrišča, dvignili jugoslovansko zastavo in skandirali 'Jugoslavija, Jugoslavija', čemur je sledil vdor veselih rojakov oz. izseljencev iz Argentine in okoliških držav na igrišče.« Slobodna Dalmacija v poročilu piše o »generaciji brez primerjave«, se pa na naslovnici ravno takrat pojavi tudi prispevek (nepovezan s športom) »Jugoslavija je bila samo lipi san« (Jugoslavija so bile le lepe sanje).

6. 1. 3 Prijateljska nogometna tekma Hrvaška – ZDA

Tudi okoliščine tega dogodka so bile zelo specifične. Na naslovnica časopisov so se na isti dan znašle novice o vojnem stanju v Kninu ter »nepojmljivem« veselju v Zagrebu, kjer so na glavni trg vrnili kip bana Josipa Jelačića. »Ban se vrača na trg« ter »Ljudje bežijo iz Knina« sta dva naslova z naslovnice Vjesnika z dne 16. 10. 1990, ki to najlepše opišeta. Novinar Vjesnika (Dugandžija 1990) ob vrnitvi kipa piše o »slavju, ki ga v Zagrebu še ni bilo« ter se obeta do zore, hkrati pa ne pozabi omeniti tudi nogometne tekme, ki sledi. Na fotografijah so hrvaške zastave, ki so preplavile ulice, pa hrvaški dresi, ki so naprodaj v izložbah trgovin ... Večernji list je tekmi isti dan posvetil del naslovnice in več notranjih strani, na katerih najdemo naslove, kot so »Majhen učinek, a veliko truda«, »Več od prestiža« (slika 7 v prilogi), »Počaščeni, da igramo z Američani«. Izpostavlja se podatek, da se FSJ strinja z organizacijo tekme, na Svetovno nogometno zvezo (FIFA) pa je bilo z njihovega naslova poslano tudi zagotovilo, da je primerno poskrbljeno za varnost in organizacijo. Novinar Darko Draženović (1990b) piše o tem, da »tekma bo, če je le kdo (s silo) ne prepreči«, navrgel pa je še, da si beograjski mediji že dlje časa trudijo zrušiti tekmo zaradi svoje skrbi za »jugoslovanstvo«. Omenja tudi »svetost velikega cilja«, ki da se mu Srbi nikdar niso odrekli, pa čeprav ga zdaj kličejo »jugoslovanstvo«. V zagrebški izdaji istega dne je na naslovnici tekma še bolj izpostavljena: z grafiko obeh zastav ter napisom »Več od prestiža«. Tudi naslednji dan (17. 10.) je tekma na naslovnici, kjer je napis »Na zmago, pa da vidimo«, hkrati pa je vse v znamenju vrnitve kipa bana Jelačića. Piše se o nepokorljivem duhu hrvaškega naroda, noči sreče, radosti, solzah sreče ... na športnih straneh pa najdemo pismo Tuđmana hrvaški nogometni zvezi (Tuđman 1990), v katerem piše, da mu je tekma, katere častni pokrovitelj je, v veliko zadovoljstvo, ter da je »prepričan, da je to začetek intenzivnih mednarodnih nastopov reprezentance Hrvaške«. Vjesnik isti dan piše o zgodovinskem dogodku ter izpostavlja Tuđmanov nagovor, da Hrvaška nikdar ne bo kapitulirala. Dogodku so namenjene prve tri strani, zanimivo pa je, da je na isti dan dr. Janez Drnovšek tudi zapustil sejo predsedstva SFRJ, saj je bila na dnevnem redu o prihodnosti skupne države le razprava o njeni federalni, ne pa tudi o predlagani konfederalni ureditvi. Na športnih straneh izvemo, da bodo na tekmi z ZDA igrali praktično vsi najboljši hrvaški nogometaši, nekaj jih bo manjkalo le zaradi višje sile; ne pa tudi Aljoša Asanović, ki bo (tako Slobodna Dalmacija, ki na naslovnici o obnovljenem spomeniku piše kot o »simbolu hrvaške borbe za svobodo«; temi so sicer namenili kar

pet strani) iz Francije, kjer igra za Metz, prišel z zasebnim letalom, saj bi sicer kršil obveznosti, ki jih ima do svojega delodajalca. Sportske novosti (Stipković 1990a) o tekmi poročajo kot o dogodku, posvečenem v čast vračanju spomenika na trg (slika 8 v prilogi): poimenovali so jo »Oda radosti«. Vrdoljak je pri tem pozdravil goste iz ZDA z besedami, da je »nenavadno počaščen«, da so prav Američani tisti, ki bodo z njimi odigrali prvo tekmo po demokratičnih volitvah, Mladen Vedriš, predsednik novoustanovljene hrvaške nogometne zveze (NSH), pa je v istem prispevku dodal, da gre za »izreden dogodek v trenutku povezovanja 'domače' in 'izseljenske' Hrvaške, ki prinaša posebno zadovoljstvo.« 17. 10. je na naslovnici selektor Dražen Jerković, ki je bil leta 1956, ko je Hrvaška odigrala zadnjo prijateljsko mednarodno tekmo pred to z ZDA, še igralec (Hrvati so bili takrat boljši od Indonezije), objavljen pa je tudi pogovor s hrvaškim nogometnim zvezdnikom tistega časa (tudi udeležencem tekme) Zlatkom Kranjčarjem, ki je dejal (Stipković 1990b): »Zavedam se specifičnega družbenega in političnega konteksta dogodka, ki bo očitno prerasel v manifestacijo. Demokratično gibanje in napredek me vsekakor veselita.«

Poročila s tekme so bila zelo podobna: zmaga z 2:1 je bila krona političnega dogajanja dan prej, česar niso skrivali niti sicer (v drugih analiziranih prispevkih) precej apolitični športni novinarji. Tako v Vjesniku (Abramović 1990b) pišejo o »eksploziji emocij«, grmenju »Hrvaška, Hrvaška« ter o doseženem cilju, zaradi katerega je bila tekma sploh organizirana. Komentator izpostavi, da na tekmi ni bilo incidentov, da pa se je dalo s tribun slišati tudi pesmi in skandiranja, kot so »Ustani bane«, »U boj, u boj, za narod svoj«, pa tudi »Idemo u Knin, ne damo Hrvatsku« (Gremo v Knin, Hrvaške ne damo). Slobodna Dalmacija je tekmo pospremila z zapisom o »napovedi novih časov«, saj naj bi nogometašem s samostojno reprezentanco kmalu sledili še košarkarji, vaterpolisti, rokometaši ... Večernji list na naslovnici omenja dramatičen dan v skupščini Jugoslavije, a je skorajda večja novica o »povratku z zmago«, pri čemer je na fotografiji tudi Tuđman. Isti dan je bil Tuđman po poročanju taistega časnika (Jirasek 1990b) z ovacijami sprejet tudi na košarkarski tekmi Cibona – POP 84 (slika 9 v prilogi): »V trenutku, ko je politična delegacija prišla v dvorano, jo je 8000 gledalcev pozdravilo z bučnim aplavzom in skandiranjem 'Tuđman, Tuđman', Mirko Novosel, trener Cibone, pa je vzel minuto odmora, da bi lahko predsednika republike pozdravili tudi sodelujoči v košarkarski tekmi.« Tudi Sportske novosti o tekmi z ZDA poročajo zelo čustveno: o tem, da so se nogometaši

dogovorili, da se bodo ob intonaciji himne prijeli za srce (slika 10 v prilogi). Novinar Stipković (1990c) piše: »Vsi so se držali dogovora. Drugače niti ni šlo, le tako so lahko umirili srce, da jim ne izskoči.« V isti številki je sicer še vest o tem, da si nova oblast prizadeva za spremembo imena nogometnega kluba Dinamo v Zagreb 1911, a da je večina javnosti proti, saj Dinamo v vseh letih svojega obstoja ni nikdar kompromitiral svojega imena. Že se pojavlja tudi želja po poimenovanju Croatia, a avtor izpostavlja dejstvo, da bi bili v tem primeru potem drugi klubi v državi v podrejenem položaju ter da imajo le še v Avstriji poimenovanja klubov po državi, a da jih je tam več in ne le eden.

19. oktobra so poročila v časnikih polna besed o »zaokroženem slavlju« (Vjesnik na naslovnici) na nogometnem igrišču. »Politika ni mogla izostati, a tokrat niti ni bilo namere, da bi,« piše njihov novinar (Abramović 1990c) na športnih straneh, a dodaja, da je bilo rodoljubje v kontekstu ter umirjeno; iz konteksta trenutka pa da so izstopili le posamezniki. Slobodna Dalmacija izpostavlja, da čeprav ni bilo dviga obeh zastav udeleženk pred tekmo, da pa so bile himne in s tem politična konotacija dogodka; novinar Ivan Kaleb (1990) piše o »prvem, a najtežjem koraku«, ki je bil s tem storjen.

6. 2 Interpretacija

Če bi na kratko povzel ugotovitve moje semiotske analize (v nadaljevanju so pojasnjene podrobneje), bi lahko izpostavil zavedanje ljudi o zgodovinskosti trenutka – predvsem o tem, da je bila tekma Dinamo – Crvena zvezda nekakšen katalizator začetka vojne v Jugoslaviji – , obojestransko zavračanje krivde za nastali položaj, tudi skozi medijsko poročanje vedno bolj opazne mednacionalne napetosti, premik od jugoslovanskih do hrvaških nacionalnih simbolov na štadionih in drugih javnih krajih ter vseprisotnost ter priljubljenost Franje Tuđmana, ki si je skozi mesece pojavljanja v javnosti utrjeval svoj položaj ter bil v času prijateljske tekme z ZDA že splošno sprejet kot veliki osamosvojitelj; kot prvi v vrsti zaslužnih za to, da se Hrvaška ne uklanja več Jugoslaviji (oz. Srbiji), ampak pospešeno išče pot k samostojnosti.

Vsi trije analizirani dogodki so bili sicer na sporedu v tako ali drugače prelomnih trenutkih, je bila pa tekma Dinamo – Crvena zvezda to dejansko sama po sebi. V dneh pred tekmo je bil politični položaj znotraj Jugoslavije že napet, se pa nikakor ni

pričakovalo takih dogodkov, kot so jim bili kasneje priča v Maksimiru, saj je oblast (očitno bolj navidezno) še nadzorovala položaj. Novice o huliganih so bile do tedaj (recimo 16. 10., Večernji list) pisane zgolj v mednarodnem kontekstu, pred svetovnim prvenstvom v Italiji (kjer so se med drugim bali tega, kaj bo na tekmi Anglija – Nizozemska). Glede na pisanje novinarjev pred tekmo je bilo pričakovati predvsem tekmo dveh zelo dobrih nogometnih ekip; tekmo, ki ni več o ničemer odločala, je imela pa (s športnega vidika) veliko za ponuditi. Kar se je zgodilo, je imelo iz napačnih razlogov nato izjemen odmev ne le v hrvaški, ampak tudi celotni jugoslovanski in svetovni javnosti. Glede na prebrane vsebine in drugo dostopno gradivo je to, kar poročajo hrvaški mediji – da je varnost zatajila –, dejstvo. Toda, kdo je odgovoren za začetek incidentov na tribunah? Bi navijači Crvene zvezde začeli razbijati oglasne panoje ne glede na vse? Je imelo vse skupaj res vnaprej pripravljen scenarij? Zakaj sta imeli obe navijaški skupini na voljo kamenje za napad na nasprotnika? Zakaj policija ni izpraznila dela tribun, čeprav ji je zakon to dopuščal? Odgovore na ta vprašanja verjetno vedo le tisti najbolj odgovorni.

V času finala košarkarskega svetovnega prvenstva (avgust 1990) so se začeli nemiri v Kninu oz. kasnejši t. i. Republiki Srbski krajini, ki so enega od vrhuncev doživeli prav v času, ko je bila nato v Zagrebu ob vrnitvi kipa bana Josipa Jelačića na glavni trg odigrana prijateljska tekma Hrvaška – ZDA (oktober 1990; ravno takrat so v Beogradu z razpravami o prihodnji ureditvi – federalna ali konfederalna? – iskali tudi morebitne rešitve za obstoj Jugoslavije). To so prav gotovo bili zametki kasnejše krvave vojne, pri čemer bi največji pomen pripisal tekmi Dinamo – Crvena zvezda, okrog katere so tudi športni novinarji vojaško izrazoslovje uporabljali ne le v kontekstu športnega boja, kot je to navada, ampak tudi zaradi opisovanja scen, ki so jim bili priča na stadionu v Maksimiru (govora je o bojnem polju, vojni, spopadih dveh strani ...).

Na silo odstranjena hrvaška zastava na finalu košarkarskega SP je, vsaj kakor je pokazala moja analiza, šla mimo glavnih medijev bolj ali manj neopaženo: omenjena je sicer bila, a le na kratko; dopuščam možnost, da so o njej odmevno zgodbo naredili drugi, v analizo ne vključeni mediji. Zdi se celo, da nekateri novinarji te podrobnosti s finalne tekme, pa čeprav je tudi na vseh posnetkih slavlja jasno vidna, niso želeli izpostavljati. Novinarji na športnih straneh so sicer nasploh, vsaj kar se prvih dveh

dogodkov tiče, želeli delovati čim manj politično in v občutljivih trenutkih niso podžigali mednacionalnih strasti, a so jih prej želeli pomiriti (npr. tekst urednika Sportskih novosti z naslovom »Ne nogometu sovraštva in vojne«). Občutnejši zasuk je opaziti šele pri poročanju o tekmi Hrvaška – ZDA, ki je prišla v času, ko je bilo več ali manj že jasno, da država razpada, odlično pa se je poklopila tudi z drugimi političnimi dogodki: Tuđman in HDZ sta slavila na prvih demokratičnih volitvah, kar so na nek način proslavili tudi s to tekmo ter predvsem s povratkom (v svojem bistvu nacionalističnega) spomenika bana Josipa Jelačića na osrednji zagrebški trg. Novinarji so tudi v svojih tekstih priznali, da politična konotacija nogometne tekme ni izostala, da pa je bilo hkrati tako tudi mišljeno. Ob tem se postavlja vprašanje o (ne)naključju izbire nasprotnika. ZDA so namreč s svojo nogometno gesto prav gotovo dale Hrvatom tudi politično potrditev.

Osrednja politična osebnost v času vseh treh analiziranih dogodkov, sploh avgustovskega in oktobrskega, je bil prav gotovo Franjo Tuđman, ki je bil s svojimi udarnimi izjavami in govori reden gost naslovnice vseh analiziranih časopisov, tudi športnih Sportskih novosti. Tuđman je predvsem tekmo Hrvaška – ZDA izkoristil za svoje politične namene, saj je svojo politično priljubljenost pomešal s športom in v času, ko je hrvaški nacionalizem dosegal enega svojih vrhuncev, s tem le še dodatno mobiliziral množice. Glede na medijske zapise in na opise njegove prisotnosti na športnih dogodkih, je bil Tuđman v tistem trenutku daleč največji hrvaški junak: človek, ki je povzročil evforijo in vsesplošno navdušenje med Hrvati, kjer koli se je pojavil. Njegove izjave in dejanja so polnila strani ne le političnih, ampak tudi športnih časopisov: sploh, ko je govora o tekmi Hrvaška – ZDA, saj je letel na krilih volilnega uspeha ter nacionalističnih čustev, ki so jih poleg vračanja kipa na osrednji zagrebški trg še dodatno podpihovala etnična nesoglasja in tudi že spopadi s Srbi v Kninu. Odnos javnosti do nove oblasti je bil glede na analizirane medije več kot očitno pozitiven tudi v športni sferi: Tuđmanova dejanja se ves čas spremlja, vsa njegova pojavljanja so skrbno pokrita in pospremljena s pozitivnimi zapisi. Več kot očitno so na strani nove oblasti tudi športniki in športni funkcionarji: to, da je trener Cibone vzel minuto odmora, da so se igralci lahko fotografirali s predsednikom, verjetno govori samo zase.

Mednacionalne napetosti in skrhani odnosi so vidni tudi skozi poročanja medijev, saj je ob ključnih dogodkih opaziti spremembo v diskurzu in vse večji odmik od jugoslovanstva. Vrh to seveda doseže s prijateljsko tekmo Hrvaška – ZDA, ko je, čeprav je bila Hrvaška uradno (pravno) še vedno jugoslovanska republika, vse poročanje poteka v smeri, da sta se na igrišču srečali dve samostojni državi. Skladno s tem se slabša tudi odnos do Jugoslavije, ki je – zdi se – že pred letom 1990 izgubila ogromen del kredibilnosti, skorajda izginil pa je tudi občutek skupnosti, jugoslovanskosti. Tega je opaziti le še pri skupnih reprezentancah: tako recimo sredi poletja 1990 zlato košarkarjev kot svoje – skupno – še vedno slavijo tako Hrvati kot tudi ostali.

Rdeča nit sprememb v družbi in najbolj očiten simbol vzpona hrvaškega nacionalizma je sicer prav gotovo pojavljanje hrvaške nacionalne zastave in drugih hrvaških simbolov v javnosti – predvsem pa na športnih prizoriščih. Kar se je še nedolgo tega zdelo nemogoče, se je zgodilo na vseh treh analiziranih dogodkih. Navijači so bili s hrvaško zastavo s šahovnico prisotni že na tekmi Dinamo – Crvena zvezda, enaka zastava je bila povod za incident ob zmagi košarkarjev v Argentini, medtem ko je prijateljska nogometna tekma Hrvaška – ZDA pomenila nov velik korak naprej. Zastavi oz. grbu na njej so se recimo pridružili še kockasti dresi, ki so kasneje postali eden osrednjih identifikacijskih elementov Hrvaške.

7 ANALIZA POLSTRUKTURIRANIH INTERVJUJEV

Z željo po poglobljenih informacijah sem junija 2014 opravil tri intervjuje z ljudmi, ki so bili neposredno udeleženi na analiziranih dogodkih. Slovenci Rudi Zavrl, Jure Zdovc in Gregor Židan so bili priče dogajanju v Maksimiru (Zavrl in Židan; obe nogometni tekmi) ter na finalu svetovnega prvenstva v košarki (Zdovc). Obsežne prepise intervjujev hranim v osebnem arhivu.

7.1 Predstavitev rezultatov

7.1.1 Tekma Dinamo Zagreb – Crvena zvezda in neredi okrog nje

Rudi Zavrl je bil, kot je pojasnil v intervjuju (2014), v vlogi posebnega nadzornika, »supervizorja« Nogometne zveze Jugoslavije (NZJ), ki je na tekme visokega tveganja v letih, ko so se že pojavljali t. i. »mitingi resnice«, redno pošiljala dodatne ljudi. »Večinoma je šlo za tekme med hrvaškimi in srbskimi klubi,« je pojasnil Zavrl in dodal, da so si takrat dogodek razlagali bolj preprosto, kot je v resnici bilo. »V resnici se je dalo videti, kam gredo stvari,« je povedal in dodal, da tudi on deli mnenje, da bi znal biti incident dirigiran z ene ali druge strani. Tudi Židan, ki je bil takrat še nogometaš Olimpije, se je v intervjuju spomnil, da ob prvi omembi incidenta nikakor ni mislil, da gre za nekaj tako resnega: »Predstavljaj sem si, da je šlo za nek incident na navijaški ravni, nikakor pa nisem pričakoval, da je prišlo do tako hudega incidenta, v katerega je bila vključena tudi politika. Kasneje se je namreč pokazalo, da je ogromno indicev, da je bila stvar inscenirana s strani Hrvatov. Govorili so, da je bil to prvi korak: da so pokazali, da obstajajo, da se znajo boriti.« Zavrl omenja tudi možnost, da je zmagovita hrvaška politika dogodek izkoristila za obračun z vrhom hrvaške policije, ki je bil pro-srbsko usmerjen (v njem je bil tudi v tem magisteriju že omenjeni Đukić).

Zavrl ob tem pojasnjuje, da je bila jugoslovanska liga praktično od svojega nastanka povezana z razno raznimi deviacijami; ogromno naj bi bilo korupcije oz. podkupovanja. »Takrat so bili neki čudni časi, v zraku je ves čas nekaj tlelo, najbolj pa se je to seveda manifestiralo tam, kjer je bilo največ ljudi – tu pa je ob kulturi seveda v ospredju šport. Na take načine so stvari prišle v javnost. Navznoter je bilo

namreč že dlje časa jasno, da prihaja do nacionalističnih trenj, hrvaškega nacionalizma, velikosrbskih idej ...» je o tem, da naj bi bili ti dogodki na nek način preslikava dogajanja v družbi, povedal Zavrl in potrdil, da naj bi se incidenti res začeli na tribuni, kjer so bili navijači Crvene zvezde, ki so začeli trgati stole in jih metati v domače navijače.

Vlogo policije je ocenil kot pozitivno, saj naj bi s svojim posredovanjem »preprečila masaker nad srbskimi navijači«, da pa ni presenečen nad odzivom hrvaške javnosti, ki si je dogodek razlagala kot »neupravičeno pretepanje lastnega naroda«, Bobanovo brco pa kot začetek odkritega konflikta med Srbi in Hrvati, ki je kasneje prerasel v vojno. »Bolj kot so se razmere zaostrovale, bolj nas je spreletaval srh. K sreči ni nihče umrl,« se spominja Zavrl, ki je tekmo spremljal iz pisarn štadiona Maksimir skupaj s funkcionarji obeh klubov. Kot se spominja, je bilo tudi njim zelo nelagodno, saj je vladalo »obsedno stanje«: »Vsi smo predvsem upali, da jo bomo odnesli brez prask; da bomo odnesli celo glavo.«

O medijski pokritosti dogodka je Zavrl povedal, da je šlo za poglede različnih avtorjev, saj sta se hrvaška in srbska zgodba zelo razlikovali, hkrati pa je bilo opaziti tudi veliko propagande. Njen glavni ideolog naj bi bil po njegovih besedah Antun Vrdoljak, takratni hrvaški podpredsednik (zelo močno vključen tudi pri tekmi Hrvaška – ZDA), Zavrl pa se spominja tudi, da je imela zelo pomembno vlogo televizija. »Imeli so ostre debate okrog tega, kako je televizija prikazovala te dogodke,« je povedal.

V NZJ se po Zavrlvih besedah niso želeli spuščati v politične razprave in so podelili kazni na podlagi nogometnih pravil, čeprav Zavrl, po izobrazbi pravnik, dodaja, da je Bobanovo brco policistu težko opisati kot dogodek s športno konotacijo. Skozi pogovor je Zavrl pojasnil še, kako je sploh delovala NZJ. Po njegovih besedah je šlo za princip delovanja celotne federacije, v kateri so bili zastopani predstavniki vseh republik in pokrajin, ki so imeli tudi pravico veta na pomembne odločitve. »NZJ je bila preslikava Jugoslavije, pri čemer se je vseeno manj politiziralo, saj so bile vse sile usmerjene v uspešno izvedbo skupnih tekmovanj ter reprezentance, ki je bila tudi še takrat kulturna in je bila ves čas zelo multinacionalna. Šport je bil torej eden zadnjih branikov jugoslovanstva,« je povedal in še enkrat več dodal, da je nogomet na načelni

ravni zelo sledil politiki: »V nekem trenutku je bila na ravni skupne države zelo aktualna ideja konfederacije, ki je kmalu zatem postala aktualna tudi na področju nogometa. Nihče v nogometu ni takoj govoril o odcepitvah lig in podobno, ampak je šlo vse postopoma, kot v politiki ...« Tudi v NZJ naj bi sicer prihajalo do nacionalističnih izpadov posameznih članov – sploh takih, ki so prihajali iz vrst politike ali drugih vej oblasti (generali, visoki predstavniki policije in službe državne varnosti) ...

Zavrl je povedal še, da so se po tekmi javno vsi čudili, kako je lahko prišlo do takega incidenta, hkrati pa te napetosti v osnovi niso bile nič novega, po vrhu vsega pa so se zgodile na stadionu: kraju, kjer je zaradi množice čustev in gorečih pripadnikov obeh nasprotujočih strani to zelo lahko pričakovati. Dodaja, da je še danes videti, da se da z navijači zelo lahko manipulirati: »In če manipuliraš z njimi v slabem oz. v negativni smeri, stvar lahko postane res neobvladljiva.« Ob tem se je spomnil tudi Arkana, vodje srbskih (Zvezdinih) navijačev, za katerega je dejal, da je bil že takrat zloglasen in da se je vedelo, da je nevaren ter da že dlje časa deluje v tajnih službah kot eksekutor.

7. 1. 2 Finale SP v košarki in odvzeta hrvaška zastava

Zdovc, ki je v finalu svetovnega prvenstva dosegel 13 točk, se dogodka spomni zelo medlo. Povedal je (2014), da ob slavlju na to niti ni bil pozoren, da se s tem niti ni obremenjeval: »Divac je dal zastavo stran, kar se mi je zdela in se mi zdi čisto normalna reakcija,« je povedal in dodal, da ga je v Argentini tisto leto sicer bolj presenetila razdeljenost tamkajšnjih Slovencev. Incident z zastavo naj bi postal pomembnejši šele kasneje, zaradi zapisov v medijih. »Takrat je začelo to vplivati tudi na hrvaške košarkarje. Kot Slovenec sicer nisem bil neposredno vpleten v stvar, zato je šlo to bolj kot ne mimo mene, hkrati se mi tudi ni zdelo nič posebnega. Se je pa do takrat na naših dogodkih bolj redko, če sploh, pojavljala zastava brez zvezde ...« je povedal Zdovc in zatrdil, da je v jugoslovanski košarkarski reprezentanci vladalo fantastično vzdušje. »Praktično ni bilo nobene debate o politiki, sploh pa ne v okviru treningov,« je povedal in dodal, da se je z enim soigralcem, Hrvatom Zoranom Čuturo, sicer zasebno večkrat pogovarjal o tem: »Spadal je med večje intelektualce v ekipi, tudi on je malo bolj razmišljal o teh stvareh, veliko je bral, tako da sva kdaj pa

kdaj kaj rekla o tem, ampak to je ostalo med nama. Na ravni ekipe to ni imelo nobenega vpliva.« Bolj kot razprava o tem, ali socializem ali kapitalizem, naj bi bila pomembna debata ali samostojne države ali ne. »Smo bili pa mladi in večinoma res neozaveščeni o teh stvareh. Vzgojeni smo bili v duhu jugoslovanstva,« je še dejal in dodal, da je imel sicer občutek, da bo Jugoslavija razpadla že pred prvenstvom v Argentini: »Tak občutek sem imel že leta 1989. Ne sicer da bo tako hudo, kot je bilo, sem imel pa občutek, da nekaj ni več v redu, da ne bo šlo več naprej.« Leta 1989 je bil sicer prav Zdovc, ki je sam opozoril na ta dogodek, skupaj s Čuturo, glavni akter »afere« ob zmagi Jugoslavije na evropskem prvenstvu v »domačem« Zagrebu. Zdovc in Čutura sta namreč ob himni gledala napačno jugoslovansko zastavo – ne tiste, ki se je ob glasbi šele dvigala –, hkrati pa nista pela besedila himne. »Mediji so to opazili in na to opozorili javnost, češ Slovenec in Hrvat nista pela himne in gledala zastave. Napačne zastave res nisva gledala zanalašč, za himno pa sva se že prej zmenila, da je ne bova pela. To je bil najin tihi dogovor, ki ni bil vezan na nikakršen nacionalizem, ampak bolj na to, da sva bila mlada (Zdovc je imel takrat 22 let op. p.) in sva se na ta način nekako upirala sistemu,« je pojasnil.

Zdovc se sicer ne spomni, da bi pred prvenstvom v Argentini košarkarji dobili kakršna koli navodila, kako odreagirati na morebitne nacionalistične izpade. »Mogoče smo jih dobili. Ampak mi takrat res nismo razmišljali o tem,« je povedal Zdovc in dodal, da je takrat bržkone tudi sam sicer razmišljal kot nacionalist, saj naj bi v zasebnih pogovorih večkrat izrazil naklonjenost samostojni Sloveniji ter da Slovenci ne spadajo v Jugoslavijo. »Ampak če gledam nazaj, se mi zdi, kot da je bilo to v nekem drugem življenju, ko se je igrala neka druga košarka, ko je obstajala neka druga Jugoslavija,« je povedal in še enkrat več poudaril, da je bilo vzdušje v reprezentanci enkratno in da ne le, da se ne spomni nobenega konflikta na nacionalni osnovi, ne spomni se nobenega konflikta nasploh.

Do političnega vpletanja naj bi prišlo šele leto dni kasneje (1991), v Rimu, ko je Jugoslavija dejansko že razpadala, saj je bilo prvenstvo ravno v času osamosvajanja Slovenije (konec junija). Čeprav so se že pred prvenstvom in 25. junijem stvari zaostrovale, so bili pogovori o tem v reprezentanci takrat tabu tema. »O tem se ni govorilo,« je rekel Zdovc in dodal, da tudi morebitne razprave o tej temi na reprezentanco niso vplivale – dokler Zdovc po zaključenem skupinskem delu

tekmovanja ni zapustil reprezentance. »Ko sem se jaz odločil, da ne bom več igral in da grem zaradi vojne v Sloveniji domov, je pa nastala panika. Celo reprezentanco so preselili v drug hotel, da bi jo skrili pred mediji in drugimi vplivi, ki bi lahko privedli recimo do tega, da bi jo zapustili še Hrvati. Ker jaz sem bil eden, brez njih pa bi reprezentanca razpadla. Ostali pa sta še dve tekmi – najpomembnejši,« se je ozrl nazaj in povedal, da je bila odločitev o odhodu domov povsem njegova. V nasprotju s prepričanju torej ni bilo nekih velikih političnih pritiskov; spomni se le klica direktorja Olimpije Iva Zorčiča: »On je bil na nek način tudi politično aktiven – če ne takrat, pa prej –, ampak tudi on je samo predlagal, da naj to storim. Brez pritiskov mi je samo rekel, da bi bilo to mogoče dobro, glede na to, kaj se dogaja. Jaz sem se moral potem na hitro odločiti, dve uri pred tekmo je v meni dokončno dozorela ideja, da grem domov. S težkim srcem sem to sporočil trenerju. Ostalo je zgodovina.«

Zdovc posebnega mnenja o vlogi medijev nima, čeprav jim priznava določeno težo. »Takrat so bili mediji povsem drugačni kot danes. Čeprav je minilo le 24 let, je to nemogoče primerjati. Ni bilo prenosnih telefonov, interneta, tudi TV je imela pri nas povsem drugačno vlogo. Kot športniki smo brali praktično le Sportske novosti, TV dnevnike smo gledali bolj poredko, če sploh,« je povedal.

7. 1. 3 Prijateljska nogometna tekma Hrvaška – ZDA

Gregor Židan je po spletu okoliščin nastopil na tej tekmi. Kot je povedal v intervjuju (2014), so ga Hrvati vzeli, ker je takrat uspešno igral za zagrebški Dinamo, mnogo njihovih najboljših igralcev je igralo za mlado reprezentanco Jugoslavije, hkrati pa Slovenija takrat še ni imela svoje reprezentance. »V osnovi je bilo vse skupaj predstavljeno bolj kot reprezentanca hrvaških klubov. Ampak, takoj ko smo se začeli zbirati in ko se je začelo dogajati, smo hitro postali reprezentanca Hrvaške nogometne zveze. Hrvaške še ne, saj takrat kot država načeloma še ni obstajala,« je pojasnil Židan in dodal, da je bil delegat te tekme Zavrl, ki je potrdil, da je bila organizacija tekme nekoliko v »megli«. »To je bila tekma, s katero smo tudi malo 'provocirali', ne zavedajoč se, kakšne posledice ima to lahko,« je povedal Zavrl in dodal, da je v poročilu tekme napisal, da je šlo za meddržavno tekmo, kar so pograbili vsi beograjski mediji in okrog tega zagnali velik pomp. »Trdili so, da ni šlo za nobeno meddržavno, ampak za mednarodno tekmo. Sledile so številne akademske razprave

okrog tega, kakšna je razlika ... Slovenci smo pač takrat malo paktirali s Hrvati tudi v nogometu,« je pojasnil. Dodal je, da so na podoben način Hrvati malo kasneje odigrali še eno prijateljsko tekmo, in sicer z Romuni na Reki, kjer je bil on spet delegat. »Vse to je bilo ... ne bom rekel provokacija, ampak kar že izraz neke vrste samostojnosti in napoved bodoče države. Verjamem sicer, da so vodilni – Tuđman, pa Stipe Mesić in ostali – takrat že dobro vedeli, v katero smer se zadeva razpleta. Ta tekma z ZDA je bila sestavni del širše zgodbe. Se pa seveda te širše zgodbe zgodijo zaradi posameznih dogodkov, kot so incidenti, nogometne tekme s takim ali drugačnim predznakom ...« je povedal Zavrl.

Zavrl je na častni tribuni stadiona Maksimir sedel skupaj z že omenjenima Tuđmanom in Mesićem, pa ameriškim veleposlanikom Michaelom Einikom. »On je odigral ključno vlogo, da je do tekme prišlo, kar kaže na pomembnost dogodka,« je o ključnih možeh povedal Zavrl. Tako zanj kot za Židana pa dvoma ni: osrednja figura je bil Tuđman.

Tako kot Židan ob zmagi Dinama leto dni kasneje, ko je zadel v zadnji minuti tekme, in bil skupaj s soigralci deležen sprejema pri predsedniku, kar so Dinamovi nogometaši pospremili z evforijo (»V tistem trenutku, ko so nam povedali, da gremo k njemu, je v garderobi nastala tišina, nato pa veliko veselje. Ob srečanju z njim se je čutilo, da je imel karizmo, da je bil nekaj posebnega,« se spominja Židan), je tudi Zavrl ob srečanjih s Tuđmanom zaznal določen »drugačen« občutek. »Povsem drugače, precej bolj ležerno, se je bilo recimo srečati s slovenskim predsednikom Kučanom, medtem ko je bilo okrog Tuđmana veliko več protokola in varnosti. Res pa je, da je bila Hrvaška – pogojno rečeno – že od leta 1990 in dogodkov v Kninu v vojnem stanju,« je povedal.

V povezavi s temi dogodki se je Židan spomnil vožnje z avtobusom iz Splita proti Zagrebu, ki je potekala skozi Knin. »Ko so nam rekli, da naj damo glave dol, da se nas ne bo videlo, sem se prvič zares vprašal, če je res tako hudo. Kasneje se je vse skupaj stopnjevalo.« Kot nogometaš Dinama je bil zelo na očeh javnosti – kot se spominja, je kasneje postalo za njih zelo pomembno, kje in kako so trenirali, pa kje so se pojavljali izven igrišč ... Izredno pomemben naj bi bil stik s hrvaško diasporo: Židan je skupaj s soigralci pri Dinamu veliko hodil po prijateljskih tekmah po Nemčiji

(pa tudi drugod), kjer naj bi bili sprejeti kot »njihova vojska«, Hrvati iz izseljenstva pa naj bi prispevali tudi pomemben del denarja, potreben za organizacijo prijateljske tekme z ZDA. Ob tem je Židan opazil, da so bili – vsaj do začetka pravih spopadov – Hrvati iz tujine bolj nacionalistično usmerjeni kot domači. To naj bi se čutilo tudi pri nogometaših, ki so igrali v tujini in so imeli zato več stika z »zunanjim svetom«: »V največji meri je šlo za res goreče Hrvate in to so na vsakem koraku tudi izražali in bili na vse skupaj tudi zelo ponosni. Recimo Asanović je prišel na tekmo z zasebnim letalom iz Francije, kamor se je moral potem do polnoči – da ne bi kršil klubskih pravil – tudi vrniti, kar pomeni, da je moral biti sredi drugega polčasa zamenjan in potem takoj pohiteti na letališče ...« Na tekmi z ZDA naj bi bilo po Židanovih besedah jasno čutiti, da gre za dogodek, pri katerem so praktično vsi z vsem srcem. »Vse je bilo podrejeno temu, da se glas o tej tekmi čim bolj razširi po celem svetu,« je povedal in dodal, da si iz tega vidika Hrvati boljšega političnega zalogaja, kot so ZDA, ne bi mogli želeli. Rezultati naj na prijateljskih tekmah ne bi bili v ospredju, a tokrat je bilo drugače: »Hrvati so se zavedali, da bi imela tekma v primeru poraza povsem drugačen prizvok, zato je bilo nekako kar nujno zmagati. Ko so Američani zmanjšali na 2:1, je bilo zelo napeto, bila se je borba za vsak centimeter igrišča. Je pa tako, da ko te s tribun spremlja takšna energija, je kar težko izgubiti.« Hrvati so po Židanovih besedah sicer »svetovni prvaki«, kar se tiče evforije in emocij do svoje države.

Vse skupaj so zelo podrobno spremljali tudi mediji. »Spremljali so nas zelo navijaško,« je povedal Židan in dodal, da je takrat prvič zasledil oz. se zavedel, kako je lahko propaganda »zanimiva« stvar: »Takrat so tudi športni časopisi pisali o nešportnih zadevah.« Iz njega in Primoža Glihe, ki je takrat prav tako igral za Dinamo, naj bi ob 10-dnevni vojni v Sloveniji, ko nista mogla v Zagreb na treninge, hrvaški mediji naredili »zmagovita vojaka, ki bosta dala nasvete in pogum tudi njim«. »Pisali smo, da se v Sloveniji boriva za svojo državo, kot da bi bila v prvih bojnih vrstah. Vse skupaj so zelo napihnili,« se spominja Židan.

To, da je bil del prve uradne tekme hrvaške reprezentance, si šteje v veliko čast, se pa ob tem zaveda, v kakšnem kontekstu je bila odigrana: »Ko se po toliko letih dobimo, nam je več ali manj vsem jasno, da je šlo v prvi vrsti za politični in ne športni

dogodek. Kot tak je bil verjetno mišljen že v osnovi. Dejstvo je, da gre za prelomno tekmo v njihovi športno-politični zgodovini.«

V sklopu pogovora z Židanom smo se dotaknili tudi razlikovanja med nogometaši na podlagi nacionalnega porekla. Dejal je, da sam razlik ni delal: »Hrvati, Srbi, Bosanci, Slovenci ... meni je bilo vseeno, zame je bil to en narod. Sicer sem vedel, da so razlike in da sem Slovenec, ampak tega se dolgo časa ni niti slučajno izpostavljalo, kaj šele potenciralo.« Razlike naj bi se začele pojavljati predvsem v zadnjih letih pred razpadom Jugoslavije, ko ga je recimo Boban pri čestitki za rojstni dan ob tretjem poljubu odrinil, vedno bolj pa naj bi se pazilo pri razlikovanju med hrvaškimi in srbskimi besedami: »Pri nekaterih je bilo tudi skozi to čutiti, da gojijo neke vrste, lahko bi rekel tudi sovraštvo, proti Srbiji,« je ob tem povedal Židan in dodal, da se je zaradi tega večkrat nehote znašel v neljubem položaju.

Nogometaši kot športniki naj bi bili med sabo v dobrih odnosih; konec koncev se lahko nekdo povsem nehote znajde v taboru »nasprotne ekipe« (izpostavil je Hrvata Roberta Prosinečkega, ki je igral za beograjsko Crveno zvezdo). »Na sami tekmi pride tudi do grdih besed, ampak vse v kontekstu želje po zmagi, ne kogarkoli poškodovati, kaj šele ubiti,« je povedal Židan in dodal še, da sam kot Slovenec morda ni najbolje zaznal pomembnosti medsebojnih tekem. Tole je povedal o vzdušju pred tekmo Dinamo – Crvena zvezda iz leta 1991: »Zase vem, da sem to, da je tekma nekaj posebnega, začutil šele ob začetku tekme, medtem ko je bilo za Hrvate in Srbe to zagotovo drugače. Slovenci se nasploh teh stvari lotevamo zelo drugače; Hrvati dajo dosti več na te zadeve – na svojo državo in pripadnost njej.«

7. 2 Interpretacija

Poglobljeni intervjuji z neposrednimi udeleženci dogodkov so dali dodaten vpogled v – kot so potrdili tudi sogovorniki – ključne dogodke, povezane s športom, v letu 1990. Med vsemi tremi intervjuji se da povleči kar nekaj vzporednic. Prva in najpomembnejša je gotovo ta, da so bili incidenti na nek način šok za družbo, po drugi strani pa nekaj, kar je bilo le vprašanje časa. Tako Zavrl govori o tem, da so se ob tekmi Dinamo – Crvena zvezda vsi čudili navijaškemu nasilju, hkrati pa to, v sicer

drugačni obliki, ni bilo nič novega. Nesoglasja med jugoslovanskimi narodi so se namreč začela že precej prej in so se skozi čas le še stopnjevala, kar je na koncu privedlo do krvave vojne in razpada države.

Za razumevanje dogodkov je verjetno pomembno razmisliti o kontekstu, v katerem so se ti dogodki leta 1990 zgodili. Družbene razmere v Jugoslaviji so bile slabe, nasprotja so se zaostrovala, hkrati pa ni odveč še enkrat poudariti tudi tega, kar je poudaril tudi Zdovec: da je bilo veliko ljudi – tako športnikov, kot nasploh – neozaveščenih o politiki, saj so bili vzgojeni v političnem sistemu, ki takih stvari ni predvideval. Ideja jugoslovanstva je bila zaradi načrtne vzgoje dodobra zakoreninjena in predvsem pri mlajših je bil duh o »bratstvu in enotnosti« ne glede na vse še prisoten. Tako recimo Židan govori o tem, da je sicer točno vedel, kdo od njegovih soigralcev ali nasprotnikov je bil Slovenec, Hrvat, Srb ali kaj četrtega, da pa so bili zanj vsi pripadniki istega naroda – Jugoslovani. Poleg politične vzgoje je potrebno upoštevati tudi dejstvo, da takrat še zdaleč ni bilo toliko medijev kot danes, pa tudi tisti, ki so bili, načeloma niso bili neodvisni, saj je šlo tako ali drugače za medije pod nadzorom politike (tisti, ki so se upirali sistemu, so bili cenzurirani). Kot je povedal Zdovec, ni bilo interneta in prenosnih telefonov, kar je, sploh če to primerjamo z današnjimi časi, zelo omejevalo možnost takšne ali drugačne propagande. Zato je bilo še kako pomembno, kaj so pisali in poročali največji mediji v državi, okrog česar naj bi se recimo tudi vrtela poanta zgodbe ob incidentu v Maksimiru maja 1990. Iz intervjujev z Zavrdom in Židanom (pa tudi predhodne medijske analize) je moč razbrati, da se je tega zavedala tudi politika, ki je tako ali drugače vplivala na medijske zapise. Eno od ozadij tekme Dinamo – Crvena zvezda naj bi bil tudi boj za prevlado in »objektivno« poročanje takratne TV Zagreb, ki je kasneje postala HRT, hkrati pa so politiki s svojimi izjavami in dejanji polnili tudi stolpce najbolj vplivnih časopisov, preko katerih so širili svoje poglede in ideje. Tako so takrat o ne-športnih zadevah pisali tudi športni časopisi, kar pomeni, da je ta vsebina prišla tudi do dela javnosti, ki se s politiko v svojem bistvu ni ukvarjala.

Ob ključnih osebah seveda ni moč iti mimo Tuđmana, hkrati pa je Zavrլ potrdil tudi ugotovitev iz medijske analize, da je bil med najbolj aktivnimi propagandisti takratni podpredsednik Republike Hrvaške in Tuđmanov zelo bližnji sodelavec Vrdoljak. Ta sicer tudi zelo aktiven športni funkcionar je znal – sploh recimo ob tekmi z ZDA – s

premišljenimi izjavami o pomenu dogodka v prebivalstvu zbuditi nacionalistična čustva, do takrat v največji meri zatrta zaradi vere v jugoslovanstvo. To je bilo glede na intervjuje še vedno prisotno v veliki meri, so pa zaradi političnih nasprotij zelo hitro in odločno na površje prihajala tudi nacionalna čustva in sploh zavedanje o tem, da ne gre za en narod, ampak za več narodov, ki imajo v bistvu manj skupnega, kot pa je bila oblast pripravljena priznati.

Šport je bil brez dvoma eden glavnih branikov jugoslovanstva, kar so potrdili tudi vsi trije sogovorniki, pri čemer je Zavrl šel celo dlje in je povedal, da je bil šport ob kulturi gotovo nekakšen vnaprejšnji indikator, kaj bo sledilo v družbi. Hkrati je dejal tudi, da je politika vplivala na povsem športne odločitve: ko je bila v jugoslovanski politiki recimo na sporedu razprava o konfederativni ureditvi Jugoslavije, so se v Nogometni zvezi Jugoslavije (NZJ) začeli tudi pogovori o spremembah ureditve tekmovanj. NZJ naj bi bila po Zavrlovih besedah kot nekakšna Jugoslavija v malem, kjer je na zunaj vse delovalo kolikor toliko v redu, znotraj pa je zaradi različnih trenj, ki so bile tudi posledica političnih preigravanj različnih narodov (tako kot v politiki, je bil tudi v nogometu za predstavnike vseh konstitutivnih delov federacije možen veto na vse pomembnejše odločitve), vse skupaj izgledalo precej manj idilično. Zanimivo je recimo, kako so se v tistih ključnih letih, tudi v nogometu skupaj postavili Hrvati in Slovenci. Kot se je izrazil Zavrl, so »paktirali« tudi na tem področju.

Jugoslovanski športniki – predvsem pa reprezentance – so imeli v srcu skorajda vseh posebno mesto in so ostali kultni tudi v trenutkih, ko je šlo v družbi že marsikaj narobe. Ne le leta 1990, ampak tudi kasneje. »Ko je šla država praktično že narazen oz. je razpadala, so bili športniki tisti, ki se še držali oz. vsaj poskušali držati skupaj. Poleti 1991 je bilo aktivnih ogromno športnikov, pa tudi kasneje (nogometna reprezentanca se je recimo uvrstila na EP 1992, kjer nato zaradi sankcij sicer ni nastopila op. p.),« je recimo še povedal Zdovc.

Ob analizi intervjujev ni moč še mimo dveh podrobnosti: v moji analizi sicer ne do konca pojasnjene, a očitno pomembne vloge ZDA in njenega veleposlanika ob organizaciji prijateljske tekme s Hrvaško, ko to po vseh pisanih, pa tudi nepisanih pravilih ne bi smelo biti mogoče (Zavrl govori o provokaciji, o izigravanju pravil na

temelju jezika), ter morda še bolj ključne: morebitne manipulacije z navijači. Zavrl tako meni, da, če je bila z ene ali druge strani res želja inscenirati incident, bolj primerne kulise, kot je nogometna tekma dveh največjih klubov z največ navijači iz obeh držav, ne more biti. »Veliko je bilo čustev, zbrale so se množice z obeh strani,« je povedal in pristavil še, da je kakršne koli zaključke o tem, kdo je kriv oz. kdo je odgovoren za dogodke v Maksimiru, zelo težko določiti, saj ima – če ne drugega – na koncu vsak svojo resnico, hkrati pa nikdar ni bila opravljena (oz. vsaj zaključena) uradna preiskava dogodka, na podlagi izsledkov katere bi potem lahko realneje (in na podlagi trdnih dokazov) govorili o tem, kdo in zakaj je dogodek (motiv je sicer brez dvoma obstajal na obeh straneh) izkoristil za doseganje »višjih« namenov.

Vsi trije sogovorniki so sicer na nek način še odločneje potrdili to, kar je bistvo pričujoče magistrske naloge: da sta šport in politika hote ali nehote vzajemno povezana ter da gre v primeru analiziranih dogodkov za širše zgodbe, ki močno presegajo zgolj svoj osnovni, športni okvir.

8 SKUPNA INTERPRETACIJA EMPIRIČNEGA DELA

Analiza medijskih vsebin in polstrukturiranih intervjujev je potrdila večino vnaprejšnjih domnev ter hkrati izpostavila nekaj doslej neraziskanih zornih kotov: s politološkega stališča je še posebej zanimiva vloga ZDA. Ta se je namreč v ključnem zgodovinskem obdobju odločila odigrati prijateljsko nogometno tekmo s Hrvaško, ki takrat pravno-formalno še ni imela potrebnih pogojev za igranje mednarodnih tekem – še vedno je bila namreč del Jugoslavije in Nogometne zveze Jugoslavije in ne samostojen političen oz. športni subjekt. Vlogo ZDA oz. njihovega veleposlanika Einika dokazujejo tako številni zapisi v medijih (primer: slika 11 v prilogi), kot tudi izjave v intervjujih.

Medtem ko naj pri košarkarskem svetovnem prvenstvu in incidentu z zastavo ne bi bilo tako, sta bila oba nogometna dogodka tako ali drugače tesno prepletena z vplivom politike. Če je bilo pred tekmo Dinamo – Crvena zvezda to, vsaj pred tekmo, na nek način prikrito in se je jasneje izkazalo šele kasneje, je bila prijateljska tekma Hrvaška – ZDA že v svojem bistvu bolj politični kot športni dogodek. Bržkone ni naključje, da sta se tekmi zgodili praktično isti čas kot dva za novi hrvaški nacionalizem ključna in zares zgodovinska dogodka: zmaga stranke HDZ na prvih večstrankarskih volitvah ter vrnitev Jelačićevega kipa na osrednji zagrebški trg. Zapisi v medijih in izjave prič dogodkov to potrjujejo: tako recimo novinarji za oktobrsko tekmo pišejo o tem, da politična konotacija ni izostala ter da je bilo hkrati tako tudi mišljeno, Židan pa je v pogovoru dejal, da je bilo ob kasnejših snidenjih s takratnimi soigralci vsem jasno, da je šlo v prvi vrsti za politični in ne športni dogodek ter da je bilo tako verjetno mišljeno že v osnovi. Vse to se sklada s Tuđmanovim prepričanjem oz. izjavo, da nogometne zmage oblikujejo nacionalno identiteto na enak način kot vojne.

V obeh delih empirične analize se ponavlja tudi mantra o »vnaprej napisanem scenariju« tekme Dinamo – Crvena zvezda, pri čemer tudi iz te analize ni moč z gotovostjo trditi, katera je bila tista stran, ki je nereda izzvala in kateri so ti neredi kasneje politično bolj koristili. Brez dvoma je šlo pri tej tekmi za zgodovinsko najbolj ključnega od treh analiziranih dogodkov, saj je dotlej potlačena čustva, ki so jih

novinarji le redko objavljali v časopisih, potisnil v ospredje. Mediji so – vloga politike pri tem je sicer nejasna – namreč začeli pisati o mednacionalnih razhajanjih, ki so bila v Jugoslaviji zelo dolgo tabu tema, pa čeprav je bilo v zasebnih krogih to tema pogovorov že več let pred tem. Zdovc recimo govori o zasebnih pogovorih na to temo s soigralcem, a hkrati poudarja, da to ni imelo vpliva na košarkarsko ekipo, ki je bila kljub temu izredno homogena in je v javnosti še naprej zbujala občutek skupnega – jugoslovanskega.

Na podlagi empirične analize bi sicer lahko postavili tudi tezo o tem, katerega od športov je politika smatrala za bolj pomembnega, bolj vplivnega. Medtem ko se zdi, da je bil košarkarski incident v Argentini bolj kot ne na plano potegnjjen šele kasneje – sploh s filmom *Once Brothers* –, saj zapisov o tem vsaj v analiziranih medijih in časovnem obdobju skorajda ni, dogodku pa praktično nobene pozornosti ni pripisal niti Zdovc, je drugače z obema nogometnima tekmama. Vsaka po svoje je na nek način legitimirala novo oblast: z majsko neodigrano tekmo z največjim klubom iz Srbije so Hrvati prvič javno pokazali, kako daleč so pripravljeni iti v svojem boju za neodvisnost, z oktobrsko prijateljsko tekmo z globalno politično supersilo pa so, več kot pol leta pred uradno razglasitvijo samostojnosti, že pokazali, da so na svojem ozemlju sami svoj gospodar. Če se zdi, da so maja mediji o tekmi in nacionalnih vprašanjih še poročali nekoliko z zadržkom, je oktobra že opazen premik k nacionalističnemu diskurzu, v katerem je poleg poudarjanja hrvaškosti skozi besedila opaziti tudi poudarjeno uporabo grafičnih simbolov – predvsem hrvaške zastave, bana Jelačića in vseprisotnih kock –, kar pred tem ni bila praksa oz. je dolgo časa veljalo celo za prepovedano. Ti simboli se pojavljajo samostojno ali v kombinaciji z drugimi hrvaškimi simboli oz. značilnimi predmeti: recimo kravato ali nalivnim peresom (t. i. penkalom).

Čeprav ima empirična analiza tudi nekaj pomanjkljivosti, ki jih velja vzeti v ozir ob končnem razmisleku (omejenost medijskih virov in časovni razpon analize, morebitna pristranskost in zato mestoma vprašljiva primernost izbire intervjuvancev za poglobljene politološke razprave), je vsekakor dosegla svoj namen.

9 SKLEP

V pričujoči magistrski nalogi me je zanimalo nacionalistično ozadje začetka vojne, ki je prinesla razpad Jugoslavije, ter to, kakšno povezavo je to imelo s športom. Poudarek pri analizi je bil na Hrvaški in njeni politiki, pri čemer sem se odločil v empiričnem delu osredotočiti na tri ključne športne dogodke, za intervjuje pa sem si izbral tri neposredne udeležence teh ključnih trenutkov, ki zaradi svojega nacionalnega porekla – vsi trije so Slovenci – lahko na dogodke iz začetka 90. let gledajo bolj neobremenjeno kot predstavniki drugih narodov, vpletenih v to bratomorno vojno. Ker je bila ena od tez moje magistrske naloge povezana tudi s poročanjem medijev, je bil poseben poudarek namenjen medijskemu poročanju o teh prelomnih dogodkih.

Zaostreni mednacionalni odnosi, ki so bili posledica političnih sprememb, podkrepljenih z ekonomskimi in drugimi razlogi, so se zelo jasno najprej manifestirali prav skozi šport, sploh skozi nogomet. Tudi do ponovnega vzpona hrvaškega nacionalizma – po tistem iz 70. let, ko je bilo v ospredju kulturno udejstvovanje – je več kot očitno prišlo skozi šport in čeprav je težko dokazati točne povezave med vzroki in posledicami, drži, da se politika nikakor ni branila pozitivnih točk, ki so jih lahko dobili skozi nekaj tako preprostega in v osnovi neškodljivega, kot je šport. Tuđman je predvsem obe analizirani nogometni tekmi znal izkoristiti kot povod ali celo krinko za politične odločitve in poteze, ki jih ni mogoče izvesti brez zelo jasne in številčne podpore javnosti. Če so nameni in morebitni motivi vrha takratne hrvaške politike okrog tekme Dinamo – Crvena zvezda zaviti v tančico skrivnosti (več virov sicer piše ali govori o tem, da je šlo v ozadju za obračun s takrat pro-srbskim vodstvom hrvaške policije in, za moje magistrsko delo še bolj ključno, prevzem nadzora nad glavnimi hrvaškimi mediji), je bilo pet mesecev kasneje povsem jasno, da je prijateljska tekma z ZDA odigrana z zelo jasno politično računico. Hrvaško vodstvo je namreč hotelo pokazati, da Hrvaška že obstaja in da je to, čeprav je bila takrat v tem pogledu še daleč od uradnega statusa, samostojna, suverena država, ki ima kot taka polno podporo svojega prebivalstva. Incident z zastavo na košarkarskem igrišču je imel, vsaj sodeč po rezultatih moje analize medijev, precej manjši pomen in predvsem manjšo medijsko ter s tem tudi družbeno izpostavitvev od prej omenjenih

nogometnih tekem. Če bi še enkrat izbral tri zares ključne dogodke, bi namesto incidenta v Argentini raje izbral dogodek s 26. septembra 1990, ko je v Splitu Torcida na tekmi domačega Hajduka z beograjskim Partizanom zažgala jugoslovansko zastavo, ali pa morda celo tekmo Dinamo Zagreb – Crvena zvezda, ki se je zgodila leto dni kasneje, 18. maja 1991, tik pred izbruhom največjega nasilja.

Vrednote takratne družbe in status Jugoslavije, ki je bila iz meseca v mesec bolj očitno obsojena na razpad, so se nedvomno zelo odražale tudi skozi šport. Nezadovoljnost s sistemom, ki ni bil več v stanju ohranjati bratstva in enotnosti, je bila več kot očitna. Prosto po Hrochu je etnična pripadnost postala nadomestilo za faktorje združevanja v razpadajoči družbi – od tod torej uničevanje jugoslovanskega in povečevanje nacionalističnega, hrvaškega. Veliko o dogajanju v družbi sicer pove tudi način delovanja NZJ. Po besedah Zavrla je zveza namreč odslikavala politični vrh nekdanje skupne države – tudi v nogometu so takrat Slovenci paktirali s Hrvati, aktualna je bila ideja konfederativne ureditve nogometa, jugoslovanska nogometna liga pa je na papirju obstajala še tudi v času, ko je bilo jasno, da zaradi vojne poti nazaj v skupno in enotno multinacionalno državo ni več.

Čeprav je zaradi kompleksnosti težko zelo natančno opredeliti vlogo športa pri vzponu novega hrvaškega nacionalizma, je ta nesporna, hkrati pa je mogoče (vsaj v največji meri) potrditi obe postavljeni tezi. Torej, da so nove hrvaške politične (nacionalistične) elite uporabljale šport (nogomet) za uresničevanje svojih političnih ciljev (T1), ter, da so imeli pomembno vlogo pri vsem skupaj tudi hrvaški mediji (T2), ki so s svojim poročanjem vplivali na vedenje ne le domačih nogometnih navijačev, ampak tudi družbe nasploh. Tega, ali so to počeli zavedno in s ciljem pomagati novi oblasti ali pa povsem nezavedno, ni mogoče soditi, drži pa, da je bil šport neločljivo povezan s hrvaškim osamosvajanjem. To, da je bila Bobanova brca prvi strel v vojni, ki je kasneje izbruhnila, je verjetno pretirano poenostavljanje, je pa na mestu izjava sedanjega srbskega predsednika vlade, nekoč Delije, Aleksandra Vučića, ki je (v Majdin 2010) dejal, da ne verjame, da se je vojna začela v Maksimiru, da pa se je »tam pokazalo, kakšni so odnosi v družbi«. Ob tem govori o tem, da bi do spopada navijačev prišlo tudi brez nogometaševe brce (nenazadnje: spopadi Bad Blue Boys s policijo – ker do nasprotnih navijačev pač niso mogli – so se takrat že dodobra razplamteli) ter da so pretepi v svetu navijaštva »normalna« stvar. Ker naj bi bil

nogomet metafora družbe, ni odveč izpostaviti, da so se največji problemi z navijači tudi drugod po svetu (npr. Anglija) dogajali prav v času največjih političnih oz. družbenih kriz. Ali kot je v istem prispevku kot Vučić povedal današnji patriarh hercegovske pravoslavne cerkve Grigorije Durić, takrat prav tako kot navijač udeleženec tekme v Zagrebu: »To, kar se je zgodilo v Maksimiru, je bil pokazatelj tega, da bo država razpadla.« Dodal je to, kar je še bolj pomembno – da bo to, ko bodo šli lahko vsi spet na tekmo in v miru na nogomet, znak, da se je država (ali pa vsaj odnosi med novonastalimi državami) spet sestavila nazaj. A temu vsaj zaenkrat ni tako: nogometne tekme srbskih in hrvaških ekip oz. reprezentanc največkrat minevajo brez gostujočih navijačev, v novicah s tovrstnih srečanj po tretjih državah pa večkrat kot o rezultatih poročajo o navijaških spopadih taistih navijaških skupin (pa čeprav gre zdaj po večini za navijače, ki so se v času vojne šele dobro rodili ali še to ne), ki so bile najbolj aktivne v času razpada Jugoslavije.

Tekma Dinamo – Crvena zvezda je bila iz političnega vidika očitno še precej pomembnejša kot tekma Hrvaška – ZDA, saj so, kot je v pogovoru povedal Zavrl, dogodki na njej in okrog nje v javnosti in medijih uradno res zbudili začudenje in presenečenost nad tem, kako je lahko prišlo do takega incidenta, hkrati pa je šlo samo za prvič zares javno izražene mednacionalne napetosti. Povrhu vsega se je vse skupaj – zato tudi ne čudi to, da se Zavrl spominja tega, kako so potekale debate okrog tega, kako dogodek sploh prikazati na televiziji – zgodilo na javnem prizorišču oz. še več: na športnem objektu, kjer sta se srečali dve nasprotujoči strani, pri čemer se je ena (še posebej njena emigracija) že dlje časa bolj ali manj odkrito zavzemala za samostojnost, druga pa je skozi svojo retoriko in dejanja želela uresničiti utopično (nacionalistično) idejo o tem, da bi znotraj meja ene države živeli vsi pripadniki istega naroda.

Ob vseh ostalih stvareh bi v povezavi s svojo magistrsko nalogo izpostavil tudi retoriko in simboliko, uporabljeno v poročanju o dogodkih iz tistega časa, ter vpliv hrvaške emigracije. Poleg ikonografije (vsaka ekipa recimo ima svoje barve dresov in prepoznavne simbole) ter tega, da novinarji v športu že ves čas uporabljajo tudi vojaško terminologijo – vsaka ekipa ima tako napad in obrambo, na gol se ustreliti ... ipd. –, ne gre niti mimo spremembe, ki jo je opaziti v poročanju hrvaških medijev, ko se gre za nacionalno pripadnost. Medtem ko je predvsem v času majske nogometne

tekme ter avgustovskega košarkarskega svetovnega prvenstva še vedno čutiti močno prisotnost jugoslovanstva in nasploh skupne države, je kasneje – ko so se že začeli tudi oboroženi spopadi, Hrvaška pa je napovedala svojo samostojnost – čutiti močno poudarjanje hrvaškosti. Kocke, kravate, nalivna peresa ter kip bana Josipa Jelačića so bili pred tekmo Hrvaška – ZDA prisotni povsod, kakor seveda tudi hrvaška nacionalna zastava – brez zvezde, a zato z grbom s šahovnico. Tuđman in Vrdoljak sta bila v svojih izjavah in zapisih polna velikih besed: od tega, da so na Hrvaškem vsi »nenavadno počaščeni«, da igrajo prijateljsko tekmo z ZDA, do tega, da ta tekma predstavlja »začetek intenzivnih mednarodnih nastopov hrvaških reprezentanc«. O vplivu emigracije sem največ izvedel v sklopu medijske analize ter polstrukturiranih intervjujev. Z zanimivim podatkom oz. pogledom je postregel Židan, češ da so bili najbolj nacionalistični hrvaški nogometaši tisti, ki so igrali v tujini, saj so imeli – za razliko od tistih, ki so igrali doma – veliko več stika z emigracijo, ki je bila praktično že od konca druge svetovne vojne naprej nacionalistično in anti-komunistično nastrojena. Tudi prebivalci Zagreba naj bi tako o propadu ideje jugoslovanstva začeli dvomiti šele, ko je prišlo do oboroženih spopadov. Ob tem je potrebno vzeti v obzir opazko Zdovca, ki je poudaril, da »navadni« ljudje zaradi narave režima niti niso kaj veliko razmišljali o politiki ter so (še) veliko bolj kot danes verjeli tistim medijem, ki so sploh bili na voljo. Več ali manj so bili vsi mediji po vrsti naklonjeni oblasti (ali pa jih je oblast poskušala karseda cenzurirati), hkrati pa ni bilo komunikacijskih sredstev, ki bi širšim množicam omogočala medsebojno komunikacijo oz. povezavo (kot so recimo v današnjem svetu družbena omrežja). Imeti vpliv nad mediji je bilo zato še toliko bolj pomembno. To, da so o političnih tekmah poročali tudi v osnovi nepolitični, a zelo brani mediji (npr. Sportske novosti), je bil samo dodaten plus.

Moje ugotovitve dajejo dodatno težo trditvi, da bi moral biti šport (v vseh oblikah) zelo pomemben dejavnik pri analizi družbe in družbenih odnosov. Harrisonov zapis o tem, da je nogomet (in šport nasploh) lahko tudi metafora družbe (in obratno) ter da je politika nadaljevanje nogometa (športa), le z drugimi sredstvi, se zelo lepo kaže tudi pri moji temi. Obnašanje nogometnih (športnih) navijačev ni bil le izpušni ventil za izražanje nezadovoljstva nad družbenimi razmerami, ampak tudi izraz politične volje – v tem primeru hrvaških – elit. V ospredju je bil navijač-aktivist, ki je v nadaljevanju prepustil svoje mesto oz. se spajdašil z navijačem-nasilnikom ter skozi vojno

dokončno opravil z utopično idejo bratstva in enotnosti med v osnovi tako različnimi narodi, ki so se po 2. svetovni vojni znašli znotraj skupne države Jugoslavije.

Športizacija politike oz. politizacija športa, o čemer piše Vrcan, je torej dejstvo. V kombinaciji z dirigiranim – hote ali nehote – medijskim poročanjem in igranjem z nacionalistični čustvi se vse skupaj lahko sprevrže v krvavo obračunavanje zaslepljenih ljudi, združenih v bolj ali manj zamišljeno skupnost, ki s svojim obnašanjem v bistvu le služijo največkrat zelo osebnim in koristoljubnim interesom najvišjih političnih funkcionarjev.

Moja magistrska naloga, ki v raziskovano področje prinaša nekaj novih informacij, je torej na nek način lahko tudi v opomin ter poduk kasnejšim rodovom. Analizirano dogajanje je namreč žalosten pokazatelj tega, kam lahko pripeljejo strasti množic, podžgane z ideološko, nacionalistično ali kakršno koli drugo nestrpnostjo vladajočih političnih elit.

10 Literatura

Abramović, Zlatko. 1990a. Bojno polje u Maksimiru. *Vjesnik*, 1 (14. maj).

--- 1990b. Sve je bilo bitno. *Vjesnik*, 9 (18. oktober).

--- 1990c. U Maksimiru slavje zaokruženo. *Vjesnik*, 13 (19. oktober).

Anderson, Benedict R. O'G. 2006. *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London, New York: Verso.

Andrews, David L. in Steven J. Jackson ur.. 2001. *Sport Stars: The Cultural politics of Sporting Celebrity*. London, New York: Routledge.

Birell, Susan in Mary McDonald. 2000. *Reading sport: critical essays on power and representation*. Boston: Northeastern University Press.

Boyle, Raymond in Richard Haynes. 2000. *Power play: sport, the media and popular culture*. Essex: Longman.

Brohm, Jean-Marie. 2007. Theses Towards a Political Sociology of Sport. *V The Sport Studies Reader*. ur. Alan Tomlinson, 13–19. New York: Routledge.

Chandler, Daniel. 2007. *Semiotics: The Basics*. London, New York: Routledge.

Coakley, Jay in Eric Dunning, ur. 2002. *Handbook of sports studies*. London, Thousand Oaks (Calif.), New Delhi: Sage Publications.

Comeron, Manuel. 2004. *Preprečevanje nasilja v športu*. Ljubljana: Mednarodna športna zveza Alpe Adria.

Čolović, Ivan. 2011. *Za njima smo išli pevajući: Junaci devetdesetih*. Zagreb: Založba Pelago.

D. K. 1990. Incident. *Vjesnik*, 14. (20. avgust).

Debeljak, Aleš, Peter Stankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja. 2002. *Cooltura: Uvod v kulturne študije*. Ljubljana: Študentska založba.

Draženović, Darko. 1990a. Pendrek okrenut »sjeveru«. *Večernji list*, 16 (14. maj).

--- 1990b. Mali efekt velikog truda. *Večernji list*, 12 (16. oktober).

Dugandžija, Mirjana in Gordana Grgac. 1990. Trijumf povijesnog pamćenja naroda. *Vjesnik*, 1 (17. oktober).

ESPN. 2010. *30 for 30: Once Brothers*. New York, 11. oktober.

Foer, Franklin. 2010. *How Soccer Explains the World*. New York: HarperCollins Publishers.

--- 2005. *Nogomet od Arkana do Berlusconija: nacionalizam, politika in denar na nogometnih igriščih*. Mengeš: Založba Ciceron.

Galtung, Johan. 1992. Reflections on the Peace Prospects in Yugoslavia. V *Yugoslavia War*. ur. Tonči Kuzmančić in Arno Truger. 19–34. 1992. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Garber, Mario. 1990a. Milicioneri zakasnili. *Slobodna Dalmacija*, 13 (14. maj).

--- 1990b. Pakao u Maksimiru. *Slobodna Dalmacija*, 16 (14. maj).

Giulianotti, Richard. 2005. *Sport: a critical sociology*. Oxford: Malden.

Giulianotti, Richard, Norman Bonney in Mike Hepworth, ur. 1994. *Football, violence and social identity*. London: Routledge.

Grabovac, Mijo. 1990. Viša sila: Petrović – Kukoč! *Slobodna Dalmacija*, 27 (19. avgust).

Hobsbawm, Eric John Ernest. 2008. *Nations and nationalism since 1780: programme, myth, reality*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Hyland, Drew A. 1990. *Philosophy of Sport*. St. Paul: Paragon House.

Jirasek, Damir. 1990a. Još samo Barcelona. *Večernji list*, 14 (20. avgust).

--- 1990b. Ovacije dr. Tuđmanu. *Večernji list*, 19 (18. oktober).

Kaleb, Ivan. 1990. Predstava nadahnuća. *Slobodna Dalmacija*, 21 (19. oktober).

Klarić, Ivan. 2013. *Dinamo – Crvena zvezda: Neodigrana utakmica bila je uvod u Domovinski rat*. Dostopno prek: <http://www.politikaplus.com/novost/78462/dinamo-crvena-zvezda-neodigrana-utakmica-bila-je-uvod-u-domovinski-rat> (28. oktober 2013).

Kolombo, Darko. 1990a. U finalu – »plavi« i Sovjeti. *Vjesnik*, 9 (18. avgust).

--- 1990b. Jugoslaviji Treće svjetsko zlato! *Vjesnik*, 12 (20. avgust).

Lalić, Dražen. 1993. *Torcida: pogled iznutra*. Zagreb: AGM.

Lalić, Dražen in Ozren Biti. 2008. Četverokut sporta, nasilja, politike i društva. *Politička misao*. Vol XLV (3–4). 247–272. Dostopno prek: hrcak.srce.hr/file/59577 (20. januar 2014).

Lowles, Nick in Andy Nicholls. 2005. *Hooligans. The A-L of Britain's Football Gans*. Preston: Milo Books.

Lucner, Vilko. 1990. Ne nogometu mržnje i rata! *Sportske Novosti*, 2 (14. maj).

Kustec Lipicer, Simona. 2009. Šport in politika: (ne)lagodno partnerstvo. V *Kalejdoskop športa*, ur. Mitja Velikonja, Peter Stanković in Gregor Starc. 249-265. 2009. Maribor: Aristej.

M. N. 1990. A savakodneвно smo upozoravali ... *Sportske novosti*, 5 (15. maj).

Maguire, Joseph. 2000. *Sport and Globalisation*. Handbook of Sport Studies. Ur. Jay Coakley in Eric Dunning. London. Sage Publications.

Majdin, Zoran. 2010. *Slučaj »Maksimir« – dvadeset godina posle*. Dostopno prek: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=931952> (30. oktober 2013).

Memorandum SANU, jesen 1986. Dostopno prek: <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/memorandum%20sanu.pdf> (4. november 2013).

Montague, James. 2011. *Five games that changed the world*. Dostopno prek: <http://edition.cnn.com/2011/SPORT/football/01/05/iraq.asia.six.games/index.html> (28. oktober 2013).

Milardović, Anđelko. 1991. *Srbijanski masovni pokret i hrvatsko pitanje*. Zagreb: Globus.

Miller, Toby in Alec McHoul. 2002. Šport v popularni kulturi in vsakdanjem življenju. V *Cooltura – uvod v kulturne študije*. ur. Aleš Debeljak, Peter Stankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja. 265–282. 2002. Ljubljana: Študentska založba.

Perica, Vjekoslav. 2006. *Balkanski idoli: religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Petrović, Krešimir in Mojca Doupona Topič. 1996. *Sociologija športa*. Ljubljana: Fakulteta za šport.

Philo, Greg, ur. 2006. *Message received: Glasgow Media Group research, 1993–1998*. Harlow: Pearson Education.

Pirjevec, Jože. 1995. *Jugoslavija (1918–1992): nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa.

Plesec, Matjaž in Mojca Doupona Topič. 2002. *Nogomet in družba: preporod nogometa v Sloveniji*. Ljubljana: Zavod za šport Slovenije.

Prnjak, Hrvoje. 1997. *Bad Blue Boys – prvih deset godina*. Zagreb: Marjan Express.

Radin, Furio. 1990. Instrument, ne i nacionalizam. *Večernji list*, 12 (15. maj).

Ragin, Charles C. 2007. *Družboslovno raziskovanje: enotnost in raznolikost metode*. Ljubljana: FDV.

Ramet, Sabrina P. 2005. *Thinking about Yugoslavia*. Cambridge: Cambridge University Books.

Rede, Miroslav. 1990. Eskalacija mržnje i nasilja. *Sportske novosti*, 3 (14. maj).

RTS. 2011. *Kako je počeo rat na Maksimiru*. Dostopno prek: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/Region/827018/Kako+je+po%C4%8Deo+rat+u+Maksimiru.html> (28. oktober 2013).

Sack, Allen L. in Zeljan Suster. 2000. Soccer and Croatian Nationalism: A Prelude to War. *Journal of Sport and Social Issues* 24 (305). Dostopno prek: <http://jss.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/content/24/3/305.full.pdf+html> (25. januar 2014).

Samovojska, Anton. 1990a. Strahota se morala izbeći. *Vjesnik*, 12 (14. maj).

--- 1990b. »Njihova i naša« milicija. *Vjesnik*, 11 (15. maj).

Silber, Laura in Allan Little. 1996. *The Death of Yugoslavia*. London: Penguin and BBC Books.

Schiffrin, Deborah in dr. (ur.): *The Handbook of Discourse Analysis*. Malden: Blackwell Publishing.

Sportske novosti. 1990a. Navijači Zvezde svjesno izazvali najteži incident, 1 (14. maj).

--- 1990b. Hrvatska – SAD, 1 (16. oktober).

--- 1990c. Pozdrav Antuna Vrdoljaka, 3 (18. oktober).

Stipković, Branko. 1990a. Utakmica – Oda radosti. *Sportske novosti*, 3 (16. oktober).

--- 1990b. Ja sam violina, ne gitara! *Sportske novosti*, 3 (17. oktober).

--- 1990c. Srce pod rukom. *Sportske novosti*, 3 (18. oktober).

Šaver, Boštjan. 2009. Družbena invencija in ideološka konstrukcija modernega športa. V *Kalejdoskop športa*, ur. Mitja Velikonja, Peter Stanković in Gregor Starc. 13-130. 2009. Maribor: Aristej.

Tromp, Hylke. 1992. The Yugoslav Crisis: Back to Sarajevo. V *Yugoslavia War*. ur. Tonči Kuzmančić in Arno Truger. 141–146. 1992. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Tuđman, Franjo. 1990. Veliko zadovoljstvo, *Večernji list*, 42 (17. oktober).

Večernji list. 1990a. Za prestiž, pobedit će nogomet, 23 (12. maj).

--- 1990b. Erupcija huliganskog nasilja, 1 (14. maj).

--- 1990c. Stranačka reagiranja, rubrika, 22 (15. maj).

--- 1990d. Dan za povijest, 1 (16. oktober).

Velikonja, Mitja. 2002. »Dom in svet«. V *Cooltura – uvod v kulturne študije*. ur. Aleš Debeljak, Peter Stanković, Gregor Tomc in Mitja Velikonja. 283–298. 2002. Ljubljana: Študentska založba.

Vjesnik. 1990. Crni dan jugo-nogometa. 1 (15. maj).

Vrcan, Srđan. 1993. *Nasilje u nogometu danas: teorijski središnja prijeporna pitanja*. Split: Pravni fakultet.

--- 2003. *Nogomet – politika – nasilje: ogledi iz sociologije nogometa*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

--- 2006. *Nacija, nacionalizam, moderna država: između etnonacionalizma, liberalnog i kulturnog nacionalizma ili građanske nacije i postnacionalnih konstalacija*. Zagreb: Golden Marketing.

Zavrl, Rudi. 2014. Intervju z avtorjem. Ljubljana, 19. junij.

Zdovc, Jure. 2014. Intervju z avtorjem. Ljubljana, 23. junij.

Židak, Tomislav. 1990. Eskalacija mržnje i nasilja. *Sportske novosti*, 3 (15. maj).

Židan, Gregor. 2014. Intervju z avtorjem. Ljubljana, 18. junij.

Waldron, Travis. 2012. *Nelson Mandela And The Power Of Sports*. Dostopno prek: <http://thinkprogress.org/alyssa/2012/07/18/541301/nelson-mandela-and-the-power-of-sports/> (28. januar 2013).

Wilson, Jonathan. 2006. *Behind the Curtain*. London: Orion Books.

Priloga: Medijski zapisi iz hrvaškog tiska

Slika 1: Naslovnica Večernjeg lista

NEZAPAMĆENI INCIDENT NA
UTAKMICI DINAMO – C.
ZVEZDA

ERUPCIJA HULIGANSKOG NASILJA

● Delegat NSJ Ljubomir Bracanović: incident su započeli navijači Crvene zvezde, a organi sigurnosti mirno su promatrali njihovo divljanje, te je takvo njihovo vladanje bilo poziv na nezadovoljstvo. Ne opravdavam ipak i druge navijače za divljanje. STR 16 - 17.

Večernji list
ZAGREB
OSMICA
GOD. XXXIV BR. 9601
PONEDELJAK
ZAGREB, 14. V. 1990.
NEZAVISNE NOVINE

OBILJEŽENA 45. GODIŠNICA TZV. BLAJBURŠKE TRAGEDIJE

Za pomirenje svih Hrvata

STR. 5.

PRVI KONGRES SAVEZA SAMOSTALNIH SINDIKATA HRVATSKE

Kongres završen dileme ostale

U trećem krugu glasanja za predsjednika SSSH izabran je Josip Klisović, a za tajnika SSSH Milivoj Šušić STR. 3

KARDINAL FRANJO KUHAŘIĆ NA PROSLAVI BLAGDANA GOSPE FATIMSKE U DUBRAVICAMA KOD SKRADINA

Izbori – događaj slobode

STR. 4.

Seleš prva

STR. 19.

MEDUNARODNI TENISKI TURNIR U RIMU

NOGOMETNO PRVENSTVO JUGOSLAVIJE

Hajduk – Radnički	1:0
Partizan – Velež	3:0
Osijek – Borac	0:1
Željezničar – Rijeka	4:1
Vardar – Budućnost	4:1
Vojvodina – Sarajevo	2:1
Sloboda – Rad	1:2
Spartak – Olimpija	2:3

TEŠKA PROMETNA NESREĆA NA AUTO-CESTI ZAGREB – BEOGRAD KOD SLAVONSKOG BRODA

Četvero mrtvih u sudaru

STR. 23

TRI AUTOMOBILA-BOMBE EKSPLODIRALA U KOLUMBIDI: 25 MRTVIH, 163 RANENI

Novi udar narkomafije

● Milicija je upotrijebila suzavac u ratu s navijačima, a ovi pak uzvratili napadom na policijska vozila.
● Više desetaka lakše i teže ozlijeđenih. Nekoliko ljudi izbodenih nožem a jedan prostrjeljen
Grupa navijača sinoć demonstrirala pred Saborom SRH i na Trgu Republike. U gradu oštećeno više dućana, ugostiteljskih radnji i objekata
U »bliskim susretima«
Snimio R. Brandolica

Vir: Večernji list (1990b).

Slika 2: Naslovnica Vjesnika

Vir: Abramović (1990a).

Slika 3: Naslovnica športne priloge Slobodne Dalmacije

SLOBODNA DALMACIJA
SPORTSKI PRILOG
Split, 14. V. 1990.

ZAGREB, 13. V. — Utakmica 33. kola Prve hrvatske nogometne lige između «Dinamo» i «Crvene zvezde» nije odigrana zbog opasnosti da se neredi u gledalištu započnu prije utakmice, a ubrzo preneseni i na sam teren, ne pretvore u pravi navijački rat, s tragičnim posljedicama.

Treba odmah reći da je najveći neredu pripremao odred «specijalaca» milicije, utrađujući sve da ne dođe do sraza između navijača «Dinamo» i «Crvene zvezde». Ali, sve je počelo na južnoj tribini gledališta gdje su na stajanjima bili smješteni navijači «Crvene zvezde». Taj dio stadiona očito nije bio najbolje čuvan od strane milicije, pa su «Zvezdini» navijači, što znači, uspjeli prodirati u gornji dio južnih tribina sa sjedenjima i od tog trenutka život ljudi na stadionu bili su ugroženi, pa je odluka da se utakmica ne igra sasvim ispravna.

Ovdašetak minuta prije početka utakmice umjesto derbija

**UMJESTO UTAKMICE
»DINAMO«
— »CRVENA ZVEZDA«**

Milicioneri su palicama zaustavljali navijačko divljanje na terenu, neki su u tom stampedu ostali dugo na travi

PAKAO U UTAKMIRU

Odluka direktora «Dinamo»

ZAGREB, 13. V. — Točno u 19 sati i 25 minuta službeni spiker na maksimirskom stadionu je saopćio da je direktor nogometnog kluba «Dinamo» Rudi Marković odlučio da se večerašnje utakmica između «Dinamo» i «Crvene zvezde» ne odigra. Spiker je također «objavio» navijačima, kojih je u tom trenutku bilo više na terenu nego na tribinama, da sutra u 9 sati mogu doći podići novac za svoje ulaznice.

Tek nakon još jedne odlučne intervencije milicije sa suzavcem, navijači su se polako počeli razilaziti kući.

Neviđeni metež i tučnjava navijača dvaju klubova prije početka derbija — Mučne scene na igralištu i u gledalištu trajale jedan sat — Više ozlijeđenih «specijalaca» i navijača — Neizvjesno hoće li se i kada odigrati nova utakmica

IZJAVA KAPITANA «PLAVIH» I «CRVENO-BIJELIH»

Sramota, katastrofa!

ZAGREB, 13. V. — Pošto je odlučeno da se utakmica ne odigra pred svačlanima i jedne i druge «morčadi» stvorila se neopisiva gužva. Bilo je tu mnogo navijača pozvanih i nepozvanih. A od Dragana Stojkovića, koji je već bio u odjelu, dobili smo samo izjavu.

— Sramota! Katastrofa! Ovo nema veze ni sa čim i u svojoj nogometnoj karijeri ovo još nisam doživio. Što bi se tek dogodilo da je utakmica odložena o priču. Tko bi sačuvao živu glavu? Glavni je krivac, po mom mišljenju, organizator koji je osigurao tako mali broj milicionera i ta grupa ljudi u planovim nije mogla zaustaviti hordu navijača.

Kapetan «Dinamo» Zvonimir Boban imao je svoje viđenje incidenta koje se, naravno, razlikuje od Piskijeva.

— Svi smo mi ovim prekidom poraženi. Što su sve milicioneri radili našim navijačima? Pa to je za svaku osudu. Istodobno su se zvezdaši mimo povjeka na gornji dio tribine i mimo promatrali masakr naših navijača, a oni su sve to zakuhali.

Sada, sat i pol poslije odluke o neodigravanju utakmice, na stadionu nema navijača «Dinamo». Nitko od navijača «Zvezde» ne usuduje se napustiti južnu maksimirsku tribinu, a svojom ponašanjem provociraju i milicionere i navijače «plavih» pjevanjem nacionalističkih pjesama.

«Dinamo» i «Zvezde» počeo se «igrati» derbi njihovih navijača. Oko 2000 «delija» smještenih na istočnoj polovici južnog stajanja krenulo je sa svojim repertoarom skandiranja, pjevanja, ali pomalo i izazivanja. Što se moglo učiti s mjesta u novinarskoj loži, navijači «Zvezde» počeli su demolirati reklamne pano-e na tom dijelu stadiona, a nešto poslije toga uspjeli su se probiti stepenicama kroz ulaz (iako je bio čuvan) u onaj dio gledališta odakle su sa svojih sjedećih mjesta preostali gledatelji na južnom dijelu počeli bijezati glavom bez obzira.

Može se samo nagadati da je netko od gledatelja sa sjedećih mjesta, revoltiran činjenicom da su «Zvezdini» navijači razbili nekoliko reklama i da organi ispravili kompletnu publiku sa sjedećih mjesta, a «Dinamo»-vi navijači sa sjevera, zahvaljujući intervenciji «specijalaca» koji su utrčali u teren, bili su spriječeni da započnu navijački rat koji bi se vjerojatno pretvorio u masakr.

U tom sveopćem metežu, dok su se odvijale mučne scene na raznim dijelovima igrališta i gledališta, mogli smo s našeg mjesta vidjeti kako je jedan milicioner uspio uhvatiti jednog navijača «Dinamo» za vrijeme povlačenja preko terena prema sjevernom gledalištu. Bilo je to negdje oko centra. Ujeko se vidjelo, dok su svi ostali trčali prema sjeveru, kako je taj «specijalac» zadao nekoliko udaraca prednjom mladiću koji je posrnuo u bijegu i bespomoćno ležao na travi. Malo dalje ostao je još jedan mladić ležati na terenu. Od igrača «Dinamo», koji su otkrili u trenutku kada su neredi počeli završiti sa zagrija- vanjem, zaostali su Boban i Šu-

ker. Uključili su se u gužvu. Prvi je krenuo da brani mladića koji je ležao na zemlji. Vidjeli smo kako je Boban u ruku skočio s dvije noge na jednog od milicionera. Suker je štitio zaostale navijače u bijegu. Publika je skandirala «Bobane, Bobane», a milicioneri «Ubijocice, ubijocice»... Naposljetku i «Hrvatska, Hrvatska» i «Franjo, Franjo».

Za to vrijeme milicija se povukla, a u akciju su se uključili vatrogasci sa šmirkovima. Medjutim, navijači su se već bili razilazili, pa to više nije bilo ni potrebno. Jedan «specijalac» napustio je poprište držeći se za glavu. Drugi je nešto poslije izišao na rukama kolega. Tako je izneshen i jedan navijač «Dinamo» preko terena, milicioneri su naprijе htjeli spriječiti mladi- če da pomogne ozlijeđenome, ali su odustali. Jedan milicioner napustio je teren odmahujući

Mario GARBER
BRANKO BULATOVIĆ, PRAVNI SAVJETNIK NSJ

Brzo ćemo reagirati

BEOGRAD, 13. V. (Tanjug) — Nogometna organizacija će brzo reagirati na događaje u Zagrebu. Sjedinica Predsjedništva NSJ je, inače, već sazvana za sutra zbog žalbe «Sarajeva» na odigranu utakmicu protiv «Dinamo». Dole će ostati nogometni organi, prije svih Komisija za natjecanje i Disciplinska komisija, na stadionu nema navijača «Dinamo». Dole će ostati nogometni organi, prije svih Komisija za natjecanje i Disciplinska komisija, na stadionu nema navijača «Dinamo». Dole će ostati nogometni organi, prije svih Komisija za natjecanje i Disciplinska komisija, na stadionu nema navijača «Dinamo».

ZAVIRILI SMO U SLUŽBENE IZVJEŠTAJE DELEGATA I SUDACA

U izvještaju s utakmice «Dinamo» — «Crvena zvezda» unesena je izjava i mišljenje delegata susreta Ljubomira Bračanovića koju su potpisali glavni sudac Adem Fazlagić iz Čapljine, prvi pomoćni sudac Mirko Simić iz Krškeva i drugi pomoćni sudac Mato Rupčić iz Vinkovaca.

Deset minuta prije početka utakmice delegat susreta Bračanović je obavijestio sve da se ne izlazi na teren dok on to ne javi, jer ne postoje uvjeti za odigravanje utakmice. Oko 19 sati delegat utakmice obavijestio je suce da se preobuku jer se utakmica neće igrati, te da o tome obavijeste predstavnike obje momčadi, što su oni i učinili.

U izvještaju s utakmice

Počelo s juga ...

sva trojica sudaca dala su zajedničku izjavu: «Moramo naglasiti da smo se cijelo vrijeme incidenta nalazili u prostorijama u sudac-koj svačlanica ispod južne tribine apsolutno zaštićeni, tako da ni jednog trenutka nismo znali što se događa na terenu. Oko 19.20 sati, kad smo došli u prostorije kluba ispod zapadne tribine radi davanja izjava, vidjeli smo rezultat divljanja navijača na terenu. Na terenu je bilo kamena, plastičnih sjedala otrgnutih s južne tribine, polomljeni nosači mreže na sjevernoj strani, gdje su se nalazili navijači domaćin, počele su letjeti kamene, prema organima reda kojih na žalost u tom trenutku nije bilo dovoljno da bi efikasno

nog reda. Tek u 20 sati situacija se na stadionu smirila, a navijači «Crvene zvezde» smješteni su na južnoj tribini, i to pod prisilom organa javnog reda».

Delegat Ljubomir Bračanović je u izvještaju napisao: «Poslije utakmice krenuli su incidenti na tribinama maksimirskog stadiona. Najprije na južnoj tribini, gdje su bili smješteni navijači «Crvene zvezde», došlo je do divljanja i kidanja reklama. U isto vrijeme i na sjevernoj strani, gdje su se nalazili navijači domaćin, počele su letjeti kamene prema organima reda kojih na žalost u tom trenutku nije bilo dovoljno da bi efikasno

djelovali. Mislim da je u tom pogledu od strane organa javnog reda načinjen propust, što s obzirom na važnost utakmice i visok stupanj rizika nije bilo odvojeno više milicionera da bi već u samom početku sasjekli svaki ekscres. Sreća je što su se igrači povukli u svlačionice, inače bi im bili ugroženi i životi. Napominjem da su u toj gužvi sudjelovali i igrači «Dinamo» broj 10 i broj 7, koji su se upustili u obračun s organima reda. S obzirom na sve te okolnosti, i jer su bili ugroženi životi igrača i sudaca, smatrao sam da ne postoje ni najmanji uvjeti da se utakmica privede kraju. Dostavit ću i dopunski izvještaj o svemu.»

RUDI ZAVRL, DELEGAT NSJ:

Milicioneri zakasnilo

Izvještaju s utakmice dodana je i izjava specijalnog delegata NSJ Rudija Zavrla iz Ljubljane.

«Kao specijalni delegat potpuno se slažem s navodima delegata utakmice, te dodajem da sam oko dva sata prije početka susreta razgovarao sa šefom javne sigurnosti i dobio informaciju da je utakmica, što se tiče obezbjeđenja, organizirana na istom nivou kao i sve dosadašnje utakmice visokog rizika. Mislim da milicija ipak nije na odgovarajući način reagirala na početku neposrednog ponašanja navijača obje strana.»

Vir: Garber (1990b).

Slika 4: Naslovnica Sportskih novosti

SN
SPORTSKE NOVOSTI

Cijena 6 d • Zagreb, ponedjeljak, 14. svibnja (maja) 1990. godine • Godina XLVI • broj 10123

— DEM 1,70, ATS 9,00, CHF 1,60, NGL 1,75, ITL 1200, FRF 3,50

ZALOSNE SCENE — Milicionari tjeraju s igrališta navijače Dinama koje je pokušao na jednako grub način zaštititi kapetan plavih Zvonimir Boban (desno)
Snimio: Željko PATVOT

DERBI UTAKMICA 33. KOLA IZMEĐU DINAMA I ZVEZDE NIJE NI POČELA

Navijači Zvezde svjesno izazvali najteži incident

TAKO JE POČELO — Zvezdini navijači trgau reklamne panoe na južnoj tribini u Makal-miru

Slovenijašport

DINAMO	C. ZVEZDA	NJE IGRANO
HAJDUK	1	
RADNIČKI	0	
OSIJEK	0	
BORAC	1	
ŽELJEZNIČAR	4	
RIDEKA	1	
PARTIZAN	3	
VELEŽ	0	
VOJVODINA	2	
SARAJEVO	1	
SPARTAK	2	
OLIMPIJA	3	
SLOBODA	1	
RAD	2	
VARDAR	4	
BUDUĆNOST	1	

adidas

U FINALNOM DVOBOJU TENISAČICA U RIMU ZA NAGRADNI FOND 500.000 USD NAŠA SELEŠOVA PREPUSTILA LEGENDARNOJ AMERIKANKI NAVRATILOVOJ SAMO DVA GEMA, A OSVOJILA JE PRVO MJESTO I U IGRI PAROVA

MONIKA – MARTINA 6:1, 6:1

Vir: Sportske novosti (1990a).

3 SN ponedjeljak,
14. V. 1990. godine

Prva liga 33. kolo **NOGOMET**

TZV. NOGOMETNI DVOBOJ DINAMA I CRVENE ZVEZDE POKAZAO JE DA ĆE UEFA VRLO VJEROJATNO I VRLO BRZO I NAŠIM KLUBOVIMA ZABRANITI IZLAZAK U EVROPU

Eskalacija mržnje i nasilja

Otkad se bavimo ovim poslom, nikad nismo doživjeli nešto tako depresivno! Od trenutka kada su noćni vlakovi iz Beograda istisali tovarne vagona na zagrebački Glavni kolodvor, počeo je pr nacionalisti i proslanje šovinista i teror po mirnim zagrebačkim ulicama. Milicijske stanice su od ranog jutra bile zatrpane pozivima uznemirenih građana koji su bili izloženi maltretiranju Zvezdinih huligana. Izšlo je nekoliko desetaka tučnjava između milicije i velikih navijačkih regneta iz Beograda, a teže je stradao jedan milicijar kojem su željeznom šipkom huligani izbili oko.

Prava eskalacija mržnje došla je oko 16,00 sati kada su navijači uvedeni na stadion. Neukusne pjesme, začarani krvavim reherma, kiješe su preko stadiona i dale ovom sudaru Dinama i Crvene zvezde krajnje ružnu sliku.

U ovoj oazi neukata, primitivizma i mržnje moglo se čuti svašta. Na primjer: «Od Topole pa do Ravne gore, zvuđa su straže denarala Draže, skandiralo se Vuku Draškoviću, Srbija se teritorijalno širi do Zagreba i pjevala se i poznate «budnice» kao «Tko to kaže, što to kaže...».

Sve je to začinjeno i jednim novletom koji još do sad nismo čuli ni na Zvezdinom stadionu: «Mi smo četnici, najjači smo, najjači, i domaći navijači nisu ostali dužni, skandiralo se: «Srbie na vrbe», «Hrvatska do Zemuna» i «Zajam za srotnicu». Zanimljivo je i jedna nova, još nezabilježena pojava kad su BBB željeli uvjeriti Slobodana Miloševića, složno su im se pridružili Zvezdini navijači.

Očito, predsjednik srpske države više ne uživa nepodijeljene simpatije, bar ne među nogometnim huliganima.

Kako je završila ova utakmica uvrđi i protost? Vjerojatno bez pojedinca i pobijeđenog, ali na opći užas organizatora i milicijskih snaga, koje su bile brojne nego kad i ako je kada Maksimir ličio na vojni logor, onda je to bilo jučer. Iako su milicionari revno i vrlo često privodili one najekstremnije ispod južnog stadiona na «obračun» i «dribling» zauzmu većinu novinskog izvještaja, kad se u tolikom opsegu uvozi i izvozi mržnja i netrpeljivost, onda sve to zaista nema posebnog smisla. Ali, ovi novovijeli barbari koji ne plaćaju ulaznice i koji su spremni na tučnju nego na razgovor, nose u sebi neku nesecpnu energiju i vrlo se teško umiraju.

Odakle im samo tolika «inspiracija» za komponiranje uvredljivih slogana, tko su autori parola koji je osnovni sadržaj: krv, nož, rat i ostali apokaliptički simboli od kojih se normalnom čovjeku krv udi u žila. Nismo li u smislu za demokraciju ostali malo predaleko i nije li ovo slazak u «pakao».

Za kraj opisa atmosfere na maksimirkom stadionu odabrali smo jedan detalj iz govorni zastava na tribinama nije primijećena u jednoj sa crvenom zvijezdom. Očito se ta «stavčica», koja je 45 godina simbolizirala put u socijalizam zajednici smatra prošlost.

Kapetan Dinama Zvonimir Boban, umijesao se u obračun milicije s Dinamovim navijačima. Snimio: Ž. PAJVOT

Milicija prekasno reagirala

Kao posebnu pobjedu proslavili su Zvezdini navijači trenutak kada su uspjeli potrgati reklamnu na južnom stajanj i spaliti Dinamovu zastavu. Bio je to odgovor na nekoliko kamečica koje su ubacili u prostor gdje su bili smješteni agresivni beogradski navijači. S koliko su samo energije skidali reklame i demoralizirali južni dio stadiona, 20 minuta prije početka utakmice, a zatim očito željni osvete i tučnjave, provallli su na tribine gdje je započela sveopća «makižacija».

Policijski su sve to mirno gledali, bez reakcije, ponasali su se kao nije-mi promatrači, a na južnoj tribini su ležali pretučeni navijači, ali nitko nije reagirao. Zatim su u stadion provallli i Dinamovi navijači i oteli Zvezdin transparent i tek se tada milicija ozbiljno uključila u spektake.

Bio je to signal za mlade navijače Dinama na sjevernom stajanju, koji su srušili ogradu, provallli u stadion, ali je milicija odmah reagirala želeći ih ponovo potisnuti u njihov prostor. Došlo je do žestoke tučnjave, misli su se razočarani, agresivni i nekim posebnim nabojem nabijeni Dinamovi navijači i predstavnici milicije, koji očito nije bilo dovoljno. Igrači su krenuli u svađnicu, utakmica je izgubila svaki smisao, a za deset minuta stigle su i specijalne snage. No, ni to nije bilo dovoljno da se uvede red na terenu. Iznenireni i iritirani navijači Dinama najprije su snažne milicijske snage ne defenzivno, okupirali su stadion, nisu se više dali izbaciti s terena i igralište u Maksimiru je ličilo na popršte žestoke bitke. Po terenu su ležali pretučeni i pregaženi...

U gužvu su se tada uključili i Dinamovi nogometaši. Očito, milicionari nisu štediti ni Dinamove profesionalce, došlo je do naguravanja u kojem je Zvonimir Boban stao u obranu navijača i svojih igrača. Nisu pomogli ni vodeni topovi, pa je tada policija bila primorana među Dinamove navijače baciti suzavac, nakon čega su oni napustili stadion.

Sukobi su nastavili u Maksimirskoj ulici, a za svo to vrijeme Zvezdini navijači, sabijani na južnu tribinu, mirno su gledali i nekažnjeno prošli za sve incidente koje su, u stvari, oni izazvali.

T. ŽIDAK

Tužna zagrebačka nedjelja

Nisu pomogli ni vodeni topovi, ni «vrijedni» vatrogasci nisu uspjeli ugasiti rasplamsane strasti. I dok su BBB zauzimali stadion i vodili pravu i u Zagrebu još neredshuljenu rat s milicijom, koja je često bila odbačavana u kut ispod južne tribine, beogradski navijači su se ponajviše krali u tisku «Dribling» su na južnoj tribini mirno gledali dramu, čiji su scenarij baš oni napisali.

Kočinice su popustile, na sjevernom stajanju paljena je crvena, proleterska zastava, a pri čemu simboli jedne revolucije nestajali su u plamenu. Nekoliko puta su navijači Dinama osvajali stadion i nekoliko puta je milicija vraćala «otete položaje». Mora se priznati... i nogometaši huligani i milicija su u sjačnoj kondiciji. Tek u 19.05 stadion je «očistili».

Spuštili smo se na Maksimirska ulicu. Razbijeni tramvaji u mrtvoj koloni, željezne šipke i barikade po ulici i razjareni navijači, koji se obračunavaju s nepodanim milicijskim automobilima. Promet je paraliziran, tko bi se usudio proći kroz taj kraj. A u grmlju pored Zoološkog vrta, vrebaju navijači, ne bi li se obračunali s nekim tko im je toliko puta stao na putu.

Sužnje tribine, gdje su smješteni Zvezdini navijači, čuje se pjesma: «Tamo daleko... tamo je Srbija». I zaista, za njih su Srbija i Beograd bila tog trenutka jako daleko, jer trebalo je proći kroz lavinu židre i proći se do željezničke stanice na Borongju, gdje je već čekao pripremljen vlak, koji će «belje odvesti u Beograd».

Sutrecemo Hasana, vođu navijača BBB. Izvještava nas:

Dvojica naših su izbodena noževima. Bistimo zajedno s milicijom, jer su ispod južne tribine BBB krenuli opet u ofenzivu, pljušte kamenice, osjećamo se kao u Belfastu. Plamo komandira milicije, je koji vodi rat protiv navijača.

Ima li ozljeđenih?

«Najviše je «polomljeno» milicionara...»

Navijači Dinama i milicija se žestoko mlate kamenjem, južni dio stadiona je zasut kamenicama. Iza ograda su navijači, odlučni da milicijski pokušaju zube, a netko tko je ponio i megafon, urla:

«Ubojice, idite kući!»

Svake minute iz žnog milicijskog zida nekoga iznesu, a na parkiralištu ispod južne tribine počeo je kuckati dim – zapaljen je jedan osobni automobil. Preva se «ustala je Hrvatska», skandira se Franjo Tuđmanu i ne dozvoljava miliciji da sekinje prednost i od jednog centimetra. I tada većina ratobornih huligana napušta «položaje», ostavljajući iza sebe krš i slomljenu ogradu, kreće prema Bukovačkoj ulici s pjesmom: «U boj, u boj, za narod svoj».

Za nekoliko minuta su navijači krenuli opet u nared, ovaj put pored Mestrovitog spomenika, potisnuli miliciju u kug stadiona. A zatim su krenuli Maksimirkom ulicom. I opet isti slika: razbijeni tramvaji, paraliziran promet, roditelji koji traže svoju djecu, bobička kola, strane su se u ulicu. I uglavnom su se žali na rane od šipke, dok su preskakali ograde.

Pilazi nam jedna navijačica Dinama, nikako ne iz skupine BB, čovjek kojem nije do divljanja i nogomet prihvaća tek kao razonadu za nedjeljno popodne.

Da li ste vidjeli ovu tramovku, milicija je kistila samo Zvezdine navijače, vias s glave im nije pala...

Suzavac, mržnja, kamenje, uvrede, «spaljenje» ambicije Dinamovih igrača da dođu da su ipak boji, ako ne na tablici a onda za ovi 50 minuta i mrlja, koju neće oprati čitav «jugoslavenski siliv, vode svih rijeka nisu dovoljne da očiste ovu tramovu.

Sutrecemo navijača iz Beograda, navijača Dinama, koji redovito posjećuje derbije. Bio je punk u noćnom vlak, kojim su Zvezdini navijači stigli u Zagreb:

Osjetio sam da su «nabijeni» rušilačkim namjerama. Bili su naoružani noževima-skakavcima i paljerima, te ostalim rekvizitima kojima se mogu demoralizirati reklame i doći do komada betona. Noževe su skrivali u patkama i tako su ih unijeli u stadion. Tokom putovanja su bili korektni, osim na željezničkim stanicama, gdje su poznatim nacionalističkim singinama vrijeđali sve što je imalo veze s Hrvatskom. Skandirali su: «Mi smo četnici, najjači smo, najjači», vrijeđali Franju Tuđmana i obećavali skandal...

Tužna i ružna zagrebačka nedjelja!

Tomislav ŽIDAK

KOMENTAR

Ja ti pišem pismo prijatelju moj... .

ZAGREB – Nevidjeni, nezapamćen incident na Maksimirkom stadionu! Umjesto spektakla – blamaža, sramota. Bilo bi komično da nije tragično!

Postavlja se nakon svega pitanje: da li je to kraj nogometne lige u Jugoslaviji? Istina, bilo bi to besmisleno, i nesportski u natjecateljskom smislu da se ne sastaju Dinamo i Crvena zvezda, Hajduk i Partizan, Sarajevo i Vardar, ili Borac i Olimpija. Međutim, još je besmislenije da se utakmice uopće odigravaju pod ovakvim uvjetima. Zapravo, ova nije ni odigrana...

Groteskna slika na Maksimirkom stadionu: s jedne, južne strane u demson gornjem kutu sjede Zvezdini navijači, njih oko 500, mirni kao bubice, kao da se nalaze u Hrvatskom narodnom kazalištu. S druge strane, potpuno ispraznjena sjeverna tribina, sjeverno spajanje, mjesto koje je bilo potpuno ispunjeno i to, zna se, Dinamovim navijačima.

Treba odmah i pojasniti situaciju. Incident je započeo rivačdesetak minuta prije početka samog susreta, a izričitu krivicu za to kao inicijatori snose navijači gostiju, koji su očito postigli svoj osnovni, unaprijed planirani cilj. Naime, u trenutku kad su počeli skidati reklamne panoe povise svojih glava (što kao što su prije godinu dana učinili navijači Partizana na ovom istom mjestu), nitko od nadležnih milicionara i čuvara reda nije intervenirao. Vjerojatno je to bio dogovor da se ne upušta u izravni kontakt, a dodir s navijačima kad počnu prve čarke. Međutim, to i nisu bile prve čarke i zato je ovoga puta veliki grijeh na duši «upovaca». Jer, navijači Crvene zvezde već su prijedpode u gradu demoralizirali neke izloge i pravili incidente. Izolirani, vrlo rano, u posljednopoludnevni satima na južnoj strani maksimirkih tribina, oni su mirnovali sve do određenog, teško se oteći dojm, ali dobro smišljenog i planiranog trenutka. Naime, kad su Zvezdini igrači istrčali na travnjak, počelo je divljanje na toj strani. Prvih povećke skupine navijača Crvene

zvezde na gornjem dijelu južnog stajanja, a ispod samofara, ni jednog jedinog milicionara. Jasnno, ni bilo kakve opomene.

Nasuprot tome, kad je divljanje Zvezdinih navijača uzelo maha, a na scenu stupili i «dinamovci» sa suprotno strane, tamo se stislo čitav korod milicije, koji je nastojao spriječiti ulazak BBB u igralište. Naime, kad je srušena ograda na sjevernoj strani, u tom smjeru nasrnulo je čitav kordon milicije. Jasnno, to je izazvalo negodočuvanje i novu provalu bijesa i s istočne i sa sjeverne strane. Završio su se i sromoglašani povici: «Hrvatska, Hrvatska», «Srpski cigani», «Ubice, ubice», «Franjo, Franjo», «Ustani Bane...».

Zatim je nastala jedna dugotrajna mučna situacija, natjeravanje po terenu s bezbroj incidentnih situacija, sudara milicije, vatrogasaca i ostalih. Dinamovi navijači povukli su se s onu stranu tribine, prema Maksimirkom šumi, dok su Zvezdini i dalje mirno sjedili na svojim mjestima. S te južne strane sada su se napokon začuli «sportski» uskliki: «šampioni, šampioni». Bolje bi bilo da je tako i započeo ovaj rat navijača. Nažalost, na tome nije ostalo i dogodilo se ono što dovodi u pitanje uopće amiso ne samo ovoga natjecanja, nego i nogometa uopće.

Što je najčudnije, službene osobe iz protokola, prije svih delegata utakmice Ljubomir Bracanović iz Titograda, dobar sat nakon ovih mučnih incidentata nije se uopće oglašio, a imao je puno razloga da već prije službenog početka označi kraj ove utakmice. Svima je bilo jasno, osim delegatu da se utakmica pod ovakvim uvjetima nikako ne može nastaviti.

Jedno vrijeme s razglasa je grmlela pjesma: «Ja ti pišem pismo, prijatelju moj...».

Kome da upitmo ovo naše žalosno pismo? Postoji li još dovoljno razumnih da se ova ludovanja osjete i prekinu dok ne bude više žrtava nego što ih je donijela ova lužna maksimirska nedjelja.

Miroslav REDE

Kiwi

Caffe bar
Zagreb, Kraljevićeva 8 a
tel 231-200
vl. Lj. Grepo

Caffe Palma

Ksaver 200, radii od 7-01
Vlasnici: D. Škariot i V. Kasalo
Tel. 420-421

RESTAURANT
MONNET

41000 ZAGREB
CRNČICEVA 31
(041) 231-131

Zlatni Vamp
41000 Zagreb
ul. brata brat
telefon (041) 783-222
Menik Velika Traka

Slika 6: Edini v analizi odkriti zapis o incidentu s hrvaško zastavo

Vir: D. K. (1990).

VEČERAS SE PONOVRNO
OTKRIVA SPOMENIK
HRVATSKOM BANU
JOSIPU JELAČIĆU

DAN ZA

ZAGREBAČKI
Večernji
list

6
DINARA

GOD. XXXIV BR. 9756
UTORAK
ZAGREB, 16. X. 1990.

NEZAVISNE NOVINE

POVIJEST

● Uza zvuke fanfara, večeras točno u 20 sati počet će glavna svečanost ponovnoga otkrivanja spomenika banu Jelačiću ● Spomenik će oko 22 sata otkriti dr. Franjo Tuđman ● Očekuje se da će milijun ljudi sudjelovati u veličanstvenoj proslavi u središtu Zagreba, koja će se produžiti do duboko u noć

STR. 2.

Večer prije svečanosti

Sinoćnja generalna proba za svečano otkrivanje spomenika banu Jelačiću u samo nekoliko minuta privukla je nekoliko tisuća Zagrepčana pohriven — proba je počela. Zureći prema Jelačićevu ligu iz okolnih se ulica stila prava slevna « zrnatiželjnika. Teslina, Masarykova, Kaptol, Zrinjevac i Trkalčićeva, te lica sinoć su odušele ušticenim građanima. Uzbuđenje će kulminirati večeras na glavnoj svečanosti. (R. Iv.)

Snimili: J. Blatović i R. Šipek

NA SVEČANOST U ZAGREB DOPUTOVAT ĆE NEKOLIKO DESETAKA TISUCA LJUDI

Slavlje neće biti pomučeno

Hrvati koji dolaze iz južnih dijelova naše republike, te Bosne i Hercegovine, nisu nasjeli provokacijama i na putu za Zagreb zaobići će Kninsku krajinu

STR. 3.

UOČI MEĐUDRŽAVNE NOGOMETNE
UTAKMICE REPREZENTACIJA HRVAT-
SKE I SAD

Više od prestiza

● Ugledne goste primio je A. Vrdoljak, potpredsjednik republike Hrvatske

STR. 12.

Zagrebački: ispred grobnice obitelji bana Jelačića

Velo

3	9	10	11	14	16	19
21	27	30	32	41	47	
53	61	62	80	82	83	
86	87					

lutrija hrvatske
sistem igara

PRODAJI
POSEBNO IZDANJE NA 24 STRANICE
**BAN JELAČIĆ PONOVRNO
MEĐU HRVATIMA**

Slika 8: Naslovnica Sportskih novosti

SN
SPORTSKE
NOVOSTI

Cijena 7 d • Zagreb, utorak, 16. listopada (oktobra)
1990. godine • Godina XLVI • broj 10256
— DEM 1,70, ATS 9,00, CHF 1,60, NGL 1,75, ITL 1200, FRF 3,50

MLADA NOGOMETNA REPREZENTACIJA
JUGOSLAVIJE OTPUTOVALA NA REVANŠ
UTAKMICU FINALA EP SA SSSR-om

Tri razlike za naslov

Robert PROSINEČKI

**Banu
u čast:**

ZAGREB U GROZNICI VRAĆA-
NJA SPOMENIKA JOSIPU JELA-
ČIĆU NA »JELAČIĆ PLAC«

● Stadion Dinama
u Maksimiru, srije-
da 17. listopada u
19 sati (TV) ●

HRVATSKA - SAD

AMERIKANCI U VILI WEIS — Potpredsjednik Republike Hrvatske Antun Vrdoljak (treći zdesna) primio je u utorak nogometnu reprezentaciju SAD i još jednom poželio im ugodni boravak u Zagrebu
Snimio: S. ŽUPANOVIĆ

U INTERVJUU ZA NAŠ LIST ZDENKO MAHMET, PREDSEDNIK DINAMA GOVORI I O ODNOSIMA S MLADENOM VEDRIŠEM:

SUKOB OKO IMENA I TRENERA!

NA MALI ODREĐENI TERMINI FINALNIH
UTAKMICA KUPA PRVAKA EVROPE U VATER-
POLU: MLADOST CONING — CANOTTIERI (27.
X. I 3. XI)

PRVA U ZAGREBU

6.000.000 DEM ZA GROBNIK

MAGAZIN
SPORT

ŠEŠ
Jedini
pravi
fudbalski?

SUDAC
PROTIV
NOGOMETNE
MAFIE

NAŠE I
VRADARKE!

KOJA CIJEŠ
VUČE ZA NOS?

ŠEŠ
spasiti
Amerikance?

Sport Magazin
u novom broju:

**POSTER
MEDVEŠČAK
GORTANA**

**VRUĆA
PRIČA:**

Mc DONALD'S OPEN:

Ewing u sjeni Kukoča

— INTERVIEW DRAŽEN JERKOVIĆ: —

Reprezentacija Hrvatske po Osimovom receptu

ZDENKO Nema pretplaćenih, ima
KOBEŠČAK: samo pretplaćenih igrača

**KOGA KREŠO
ČOŠIĆ VUČE
ZA NOS?**

6 000 000 DEM NADE ZA GROBNIK

Vir: Sportske novosti (1990b).

Slika 9: Zapis o prihodu Franja Tuđmana na košarkarsko tekmo

Vir: Večernji list (1990b).

Slika 10: Komentar po tekmi Hrvaška – ZDA

Vir: Stipković (1990c).

Slika 11: Primer političnega zapisa v športnem časopisu

Vir: Sportske novosti (1990c).